

**สูตรตนตปิฎก สยัตตนิทาย
นิทานวคค**

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

๑. นิทานสยัตต¹

๑. พุทฺธวคค

๑. ปฏิจฺจสมฺปปาทสฺชุด

[๑] เอมมเม สุตฺ :- เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหริติ เขตฺตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อารามे. ตตฺร โข ภควา ภิกฺขุ อามนฺเตสิ “ภิกฺขโว”ติ. “ภทฺเต”ติ เต ภิกฺขุ ภควโต ปจฺจสฺสโสสุ. ภควา เอตทโวจ “ปฏิจฺจสมฺปปาทํ โว ภิกฺขเว เทสิสฺสามิ,² ตํ สุณาท, สาคฺคํ มนสิกโรถ,³ ภาสิสฺสามิ”ติ. “เอวํ ภนฺเต”ติ โข เต ภิกฺขุ ภควโต ปจฺจสฺสโสสุ. ภควา เอตทโวจ:

กตโม จ ภิกฺขเว ปฏิจฺจสมฺปปาโท ? อวิชฺชาปจฺจยา ภิกฺขเว สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ, นามรูปปจฺจยา สฬายตฺนํ, สฬายตฺนปจฺจยา ผสฺโส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา ภโว, ภวปจฺจยา ชาติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ; เอมเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหติ; อयํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ปฏิจฺจสมฺปปาโท.

อวิชฺชาเยว อเสสฺวิราคะนิโรธา สงฺขารนิโรโธ, สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ, วิญฺญาณนิโรธา นามรูปนิโรโธ, นามรูปนิโรธา สฬายตฺนนิโรโธ, สฬายตฺนนิโรธา ผสฺสนิโรโธ, ผสฺสนิโรธา เวทนานิโรโธ, เวทนานิโรธา ตณฺหานิโรโธ, ตณฺหานิโรธา อุปาทานนิโรโธ, อุปาทานนิโรธา ภวนิโรโธ, ภวนิโรธา ชาตินิโรโธ, ชาตินิโรธา ชรามรณํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺฌนฺติ; เอมเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหตีติ. อิทมโวจ ภควา. อตฺตมฺนา เต ภิกฺขุ ภควโต ภาสิตํ อภินฺนุทฺนติ. ปจฺมํ.

๒. วิภงฺคสฺชุด

[๒] สาวตฺถิยํ วิหริติ... ปฏิจฺจสมฺปปาทํ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ วิภสิสฺสามิ, ตํ สุณาท, สาคฺคํ มนสิกโรถ, ภาสิสฺสามิ. “เอวํ ภนฺเต”ติ โข เต ภิกฺขุ ภควโต ปจฺจสฺสโสสุ. ภควา เอตทโวจ:

กตโม จ ภิกฺขเว ปฏิจฺจสมฺปปาโท ? อวิชฺชาปจฺจยา ภิกฺขเว สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ, นามรูปปจฺจยา สฬายตฺนํ, สฬายตฺนปจฺจยา ผสฺโส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา ภโว, ภวปจฺจยา ชาติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ; เอมเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหติ.

¹ ก. อภิสมตยสยัตต

² ฉ. เทเสสฺสามิ

³ ฉ. มนสิ กโรถ

กตมณฺจ ภิกฺขเว ชรามรณํ ? ยถา เตสํ เตสํ สตฺตทานํ ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย ชฺรธา ชีรณตา ขณฺฑิจํ ปาลิจํ วลิตฺตจตา อายฺโน สํหานิ อินฺทฺริยานํ ปรีปาโก, อຍံ ဝုဇ္ဇတိ ဗျာ. ⁴กตมณฺจ ภิกฺขเว มรณํ? ยถา เตสํ เตสํ สตฺตทานํ ตมฺหา ตมฺหา สตฺตนิกาเย จุติ จจนฺตา เภโท อนฺตรธาณํ มจฺจุ มรณํ กาลกิริยา ขณฺธานํ เภโท กเพฺวรສສ ဂိက္ခေပိ ဇီဝိတိက္ခယိສສ ဝုပ္ပဇေတိ, ⁵ ဝိတံ ဝုဇ္ဇတိ မရဏံ. ဝိတိ ဝယဉ္ဇ ဗျာ ဝိတံ ခ မရဏံ; ဝိတံ ဝုဇ္ဇတိ ဂိက္ခဝေ ဗျာမရဏံ.

กตมา จ ภิกฺขเว ชาตี ? ยถา เตสํ เตสํ สตฺตทานํ ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย ชาตี สလฺยาตี โสဂฺกนฺติ นิพฺပตฺติ อภินิพฺပตฺติ ขณฺธานํ ปาตุภาโว อายตฺนာณํ ปฏฺฐါဂေါ; อຍံ ဝုဇ္ဇတိ ဂိက္ခဝေ ชาတိ.

กตโม จ ภิกฺขเว ภโว ? ตโยเม ภิกฺขเว ภวา: กามภโว รูปภโว อรูปภโว; อຍံ ဝုဇ္ဇတိ ဂိက္ခဝေ ခဘူ.

กตมณฺจ ภิกฺขเว อูปาทานํ ? จตฺตาริมาณี ภิกฺขเว อูปาทานานิ: กามูปาทานံ ทิฏฺฐูปาทานံ สီลပ္ပตูปาทานံ อตฺตวาทูปาทานံ; ဝိတံ ဝုဇ္ဇတိ ဂိက္ခဝေ อูปาทานံ.

กตมา จ ภิกฺขเว ตณฺหา ? ဝຍိမေ ဂိက္ခဝေ တณฺဟာဂายာ: รูปတณฺหา สทုတတณฺหา င္ဍတတณฺหา ရສတတณฺหา ဝိေဇ္ဇနပ္ပတတณฺหา ဝမ္မတတณฺหา; အຍံ ဝုဇ္ဇတိ ဂိက္ခဝေ တတု.

กตมา จ ภิกฺขเว เวทนา ? ဝຍိမေ ဂိက္ခဝေ เวทนาဂายာ: ခက္ခုສမ္မဗ္ဗန္တော เวทนา ဝိေတဗ္ဗန္တော เวทนา ဗ္ဗာနဗ္ဗန္တော เวทนา ဗျိက္ခန္တော เวทนา ဂယဗ္ဗန္တော เวทนา မဏိဗ္ဗန္တော เวทนา; အຍံ ဝုဇ္ဇတိ ဂိက္ခဝေ ဝေတု.

กตโม จ ภิกฺขเว ဗ္ဗန္တော ? ဝຍိမေ ဂိက္ခဝေ ဗ္ဗန္တဂယာ: ခက္ခုဗ္ဗန္တော ဝိေတဗ္ဗန္တော ဗ္ဗာနဗ္ဗန္တော ဗျိက္ခန္တော ဂယဗ္ဗန္တော မဏိဗ္ဗန္တော; အຍံ ဝုဇ္ဇတိ ဂိက္ခဝေ ဗ္ဗန္တော.

กตมณฺจ ภิกฺขเว สພါယတံ ? ခက္ခယတံ ဝိေတယတံ ဗ္ဗာနယတံ ဗျိက္ခယတံ ဂယယတံ မဏယတံ; ဝိတံ ဝုဇ္ဇတိ ဂိက္ခဝေ ဝိပယတံ.

กตมณฺจ ภิกฺขเว နာမရူပံ ? ဝေတုာ ဝိေတုာ ခေတုာ ဗ္ဗန္တော မဏိဂါရော; ဝိတံ ဝုဇ္ဇတိ နာမံ. ခေတုာဝိေ ခ မဟာဂူတုာ ခေတုာမဏိ မဟာဂူတုာ ဝုပ္ပာဟယရူပံ; ဝိတံ ဝုဇ္ဇတိ ရူပံ. ဝိတိ ဝိတုေ နာမံ ဝိတုေ ရူပံ; ဝိတံ ဝုဇ္ဇတိ ဂိက္ခဝေ နာမရူပံ.

กตมณฺจ ภิกฺขเว วิပဏ္ဍာနံ ? ဝຍိမေ ဂိက္ခဝေ ဝိပဏ္ဍာနဂယာ: ခက္ခုဝိပဏ္ဍာနံ ဝိေတဝိပဏ္ဍာနံ ဗ္ဗာနဝိပဏ္ဍာနံ ဗျိက္ခဝိပဏ္ဍာနံ ဂယဝိပဏ္ဍာနံ မဏိဝိပဏ္ဍာနံ; ဝိတံ ဝုဇ္ဇတိ ဂိက္ခဝေ ဝိပဏ္ဍာနံ.

กตမေ จ ภิกฺขเว ဝိက္ခရာ ? တโยမေ ဂိက္ခဝေ ဝိက္ခရာ: ဂယဝိက္ခရာဝိေ ဝိေဝိက္ခရာဝိေ ခိတဝိက္ခရာဝိေ; ဝိမေ ဝုဇ္ဇတိ ဂိက္ခဝေ ဝိက္ခရာ.

กตมา จ ภิกฺขเว ဝိက္ခရာ ? ဝိေ ဝိေ ဂိက္ခဝေ ဝိက္ခရာ ဝိပဏ္ဍာနံ ဝိက္ခရာမုတေ ဝိပဏ္ဍာနံ ဝိက္ခရာဝိေဝိေ ဝိပဏ္ဍာနံ ဝိက္ခရာဝိေဝိေဝိေဝိေ ပပိပာထ ဝိပဏ္ဍာနံ; အຍံ ဝုဇ္ဇတိ ဂိက္ခဝေ ဝိက္ခရာ.

ဝိတိ ဝိေ ဂိက္ခဝေ ဝိက္ခရာပဉ္ဇယာ ဝိက္ခရာ, ဝိက္ခရာပဉ္ဇယာ ဝိပဏ္ဍာနံ ဗျေပျ ဝေမေတေဝိေ ဝေလေဝိေ ဝိက္ခရာဝိေဝိေဝိေ ဝိပဏ္ဍာနံ ဝိေဝိေ. ဝိက္ခရာပဉ္ဇယာ ဝိပဏ္ဍာနံ ဝိေဝိေ, ဝိက္ခရာဝိေဝိေ, ဝိက္ခရာဝိေဝိေ ဝိပဏ္ဍာနံဝိေဝိေ ဗျေပျ ဝေမေတေဝိေ ဝေလေဝိေ ဝိက္ခရာဝိေဝိေဝိေ ဝိေဝိေ. ဝိတိ.

⁴ -^၄ ဝ. ကတမဏ္ဍ... မရဏန္တိ အယံ ပါဂိေ ဂိ တိန္တတိ

⁵ ဝ. ဇီဝိတိက္ခယိန္တေ ဝုပ္ပဇေတိ အယံ ပါဂိေ ဂိ တိန္တတိ

๓. ปฏิปทาสุดท้าย

[๓] สาวตติยั วิหริติ... มิจฺฉาปฏิปทญฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ สมฺมาปฏิปทญฺจ, ตัํ สุณฺนาถ, สาธุกั มนสิกาโรถ, ภาสิสฺสามีติ. “เอวํ ภาณเต”ติ โข เต ภิกฺขู ภาควโต ปจฺจสฺสั. ภควา เอตทโวจ:

กตมา จ ภิกฺขเว มิจฺฉาปฏิปทา ? อวิชฺชาปจฺจยา ภิกฺขเว สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณั ๗เปฯ เอวเมตฺตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหติ; อयั วุจฺจติ ภิกฺขเว มิจฺฉาปฏิปทา.

กตมา จ ภิกฺขเว สมฺมาปฏิปทา ? อวิชฺชา ย ตเวว อเสสฺวิราคฺคิโรธา สงฺขารนิโรโธ, สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ ๗เปฯ เอวเมตฺตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติ; อยั วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาปฏิปทาติ. ตติยั.

๔. วิปัสสิสุดท้าย

[๔] สาวตติยั วิหริติ... วิปัสสิสฺส ภิกฺขเว ภาควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปุพฺเพว สมฺโพธา อนภิสฺมฺพุทฺธสฺส โฬธิตตฺตสฺสเว สโต เอตทโหสิ “กิมฺหิ วตายั โลกิ อปาณโน ชายติ จ ชียติ จ มียติ จ จวติ จ อฺปฺชชติ จ, อถ จ ปนิมฺสฺส ทุกฺขสฺส นิสฺสรณั นปฺปชานาติ ชรามรณสฺส. กุทาสฺสุ นาม อิมฺสฺส ทุกฺขสฺส นิสฺสรณั ปญฺญาโยสฺสติ ชรามรณสฺสา”ติ.

อถ โข ภิกฺขเว วิปัสสิสฺส โฬธิตตฺตสฺส เอตทโหสิ “กิมฺหิ นุ โข สติ ชรามรณั โหติ, กิंपจฺจยา ชรามรณนุ”ติ ? อถ โข ภิกฺขเว วิปัสสิสฺส โฬธิตตฺตสฺส โยนิโสมนสิการา อหุ ปญฺญาโย อภิสฺมโย “ชาติยา โข สติ ชรามรณั โหติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณนุ”ติ.

อถ โข ภิกฺขเว วิปัสสิสฺส โฬธิตตฺตสฺส เอตทโหสิ “กิมฺหิ นุ โข สติ ชาติ โหติ, กิंपจฺจยา ชาติ”ติ ? อถ โข ภิกฺขเว วิปัสสิสฺส โฬธิตตฺตสฺส โยนิโสมนสิการา อหุ ปญฺญาโย อภิสฺมโย “ภเว โข สติ ชาติ โหติ, ภวปจฺจยา ชาติ”ติ.

อถ โข ภิกฺขเว วิปัสสิสฺส โฬธิตตฺตสฺส เอตทโหสิ “กิมฺหิ นุ โข สติ ภโว โหติ, กิंपจฺจยา ภโว”ติ ? อถ โข ภิกฺขเว วิปัสสิสฺส โฬธิตตฺตสฺส โยนิโสมนสิการา อหุ ปญฺญาโย อภิสฺมโย “อฺปาทานे โข สติ ภโว โหติ, อฺปาทานปจฺจยา ภโว”ติ.

อถ โข ภิกฺขเว วิปัสสิสฺส โฬธิตตฺตสฺส เอตทโหสิ “กิมฺหิ นุ โข สติ อฺปาทานั โหติ, กิंपจฺจยา อฺปาทานนุ”ติ ? อถ โข ภิกฺขเว วิปัสสิสฺส โฬธิตตฺตสฺส โยนิโสมนสิการา อหุ ปญฺญาโย อภิสฺมโย “ตณฺหาโย โข สติ อฺปาทานั โหติ, ตณฺหาปจฺจยา อฺปาทานนุ”ติ.

อถ โข ภิกฺขเว วิปัสสิสฺส โฬธิตตฺตสฺส เอตทโหสิ “กิมฺหิ นุ โข สติ ตณฺหา โหติ, กิंपจฺจยา ตณฺหา”ติ ? อถ โข ภิกฺขเว วิปัสสิสฺส โฬธิตตฺตสฺส โยนิโสมนสิการา อหุ ปญฺญาโย อภิสฺมโย “เวทนายา โข สติ ตณฺหา โหติ, เวทนายาปจฺจยา ตณฺหา”ติ.

อถ โข ภิกฺขเว วิปัสสิสฺส โฬธิตตฺตสฺส เอตทโหสิ “กิมฺหิ นุ โข สติ เวทนา โหติ, กิंपจฺจยา เวทนา”ติ ? อถ โข ภิกฺขเว วิปัสสิสฺส โฬธิตตฺตสฺส โยนิโสมนสิการา อหุ ปญฺญาโย อภิสฺมโย “ผลฺเส โข สติ เวทนา โหติ, ผลฺสปจฺจยา เวทนา”ติ.

อถ โข ภิกฺขเว วิปัสสิสฺส โฬธิตตฺตสฺส เอตทโหสิ “กิมฺหิ นุ โข สติ ผลฺโส โหติ, กิंपจฺจยา ผลฺโส”ติ ? อถ โข ภิกฺขเว วิปัสสิสฺส โฬธิตตฺตสฺส โยนิโสมนสิการา อหุ ปญฺญาโย อภิสฺมโย “สพฺพายตเน โข สติ ผลฺโส โหติ, สพฺพายตนปจฺจยา ผลฺโส”ติ.

อถ โข ภิกฺขเว วิปัสสิสฺส โฬธิตตฺตสฺส เอตทโหสิ “กิมฺหิ นุ โข สติ สพฺพายตนั โหติ, กิंपจฺจยา สพฺพายตนนุ”ติ ? อถ โข ภิกฺขเว วิปัสสิสฺส โฬธิตตฺตสฺส โยนิโสมนสิการา อหุ ปญฺญาโย อภิสฺมโย “นามรूपे โข สติ สพฺพายตนั โหติ, นามรूपปจฺจยา สพฺพายตนนุ”ติ.

อด ไช ภิภขเว วิปัสสิสฺส พหิสตตสฺส เอตทโหสิ “กิมหิ นุ ไช อสติ นามรูป น โหติ, กิสฺส นิโรชา นามรูปนิโรโ”ติ ? อด ไช ภิภขเว วิปัสสิสฺส พหิสตตสฺส โยนิโสมนสิการา อหุ ปญฺญา ย อภิสมโย “วิญฺญาณ ไช อสติ นามรูป น โหติ, วิญฺญาณนิโรชา นามรูปนิโรโ”ติ.

อด ไช ภิภขเว วิปัสสิสฺส พหิสตตสฺส เอตทโหสิ “กิมหิ นุ ไช อสติ วิญฺญาณ น โหติ, กิสฺส นิโรชา วิญฺญาณนิโรโ”ติ ? อด ไช ภิภขเว วิปัสสิสฺส พหิสตตสฺส โยนิโสมนสิการา อหุ ปญฺญา ย อภิสมโย “สงฺขารเสฺว ไช อสติ วิญฺญาณ น โหติ, สงฺขารนิโรชา วิญฺญาณนิโรโ”ติ.

อด ไช ภิภขเว วิปัสสิสฺส พหิสตตสฺส เอตทโหสิ “กิมหิ นุ ไช อสติ สงฺขาร น โหติ, กิสฺส นิโรชา สงฺขารนิโรโ”ติ ? อด ไช ภิภขเว วิปัสสิสฺส พหิสตตสฺส โยนิโสมนสิการา อหุ ปญฺญา ย อภิสมโย “อวิชฺชา ย ไช อสติ สงฺขาร น โหติ, อวิชฺชานิโรชา สงฺขารนิโรโ”ติ.

อิติ หิ อวิชฺชานิโรชา สงฺขารนิโรโ, สงฺขารนิโรชา วิญฺญาณนิโรโ ฯเปฯ เหวเมตสฺส เหวลสฺส ทุกฺขนุสฺส นิโรโ โหติ. “นิโรโ นิโรโ”ติ ไช ภิภขเว วิปัสสิสฺส พหิสตตสฺส ปุพฺเพ อนนุสฺสฺเตสฺส ฐมฺเมสฺส จกฺขุ อุตฺปาติ, ญาณ อุตฺปาติ, ปญฺญา อุตฺปาติ, วิชฺชา อุตฺปาติ, อาโลโก อุตฺปาติ. จตฺตถ.

[สตนฺนํปี พุทฺธานํ เหว วิตฺถาเวตฺทโพ.]

๕. สีขีสฺสุตฺต

[๕] สีขีสฺส ภิภขเว ภควโต อรหโต สฺมมาสมฺพุทฺธสฺส....

๖. เวสฺสภุสฺสุตฺต

[๖] เวสฺสภุสฺส ภิภขเว ภควโต อรหโต สฺมมาสมฺพุทฺธสฺส....

๗. กกุสนฺนุสฺสุตฺต

[๗] กกุสนฺนุสฺส ภิภขเว ภควโต อรหโต สฺมมาสมฺพุทฺธสฺส....

๘. โภณาคมนฺสฺสุตฺต

[๘] โภณาคมนฺสฺส ภิภขเว ภควโต อรหโต สฺมมาสมฺพุทฺธสฺส....

๙. กสฺสปสฺสุตฺต

[๙] กสฺสปสฺส ภิภขเว ภควโต อรหโต สฺมมาสมฺพุทฺธสฺส....

๑๐. โคตมฺสฺสุตฺต

[๑๐] ปุพฺเพว เม ภิภขเว สฺมโโพธา อนภิสมฺพุทฺธสฺส พหิสตตสฺสเสว สโต เอตทโหสิ “กิจจํ วตายํ โลกิ อปาโน ชายติ จ ชียฺยติ จ มียฺยติ จ จวติ จ อูปปชฺชติ จ. อด จ ปนิมฺสฺส ทุกฺขสฺส นิสฺสรณํ นปฺปชานาติ ชรามรณสฺส. กุทาสฺสุ นาม อิมสฺส ทุกฺขสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญา ยิสฺสติ ชรามรณสฺสา”ติ.

ตสฺส มยฺหํ ภิภขเว เอตทโหสิ “กิมหิ นุ ไช สติ ชรามรณํ โหติ, กิปฺจจฺยา ชรามรณนุ”ติ ? ตสฺส มยฺหํ ภิภขเว โยนิโสมนสิการา อหุ ปญฺญา ย อภิสมโย “ชาติยา ไช สติ ชรามรณํ โหติ, ชาติปฺจจฺยา ชรามรณนุ”ติ.

ตสฺส มยฺหํ ภิภขเว เอตทโหสิ “กิมหิ นุ ไช สติ ชาติ โหติ ฯเปฯ ภโว... อุตฺปาทานํ... ตณฺหา... เวทนา... ผสฺโส... สฬายตณํ... นามรูปํ... วิญฺญาณํ... สงฺขาร น โหติ, กิปฺจจฺยา สงฺขารนุ”ติ ? ตสฺส มยฺหํ ภิภขเว โยนิโสมนสิการา อหุ ปญฺญา ย อภิสมโย “อวิชฺชา ย ไช สติ สงฺขาร น โหติ, อวิชฺชาปฺจจฺยา สงฺขารนุ”ติ.

อิตติ หิห์ อวิชาษาปัจฉยา สงฆารธา, สงฆารปัจฉยา วิญญวณัน ๔เปฯ เอมตสฺส เภลลสฺส ทุกฺขกฺขณฺณสฺส สมฺมทโย โหติ. “สมฺมทโย สมฺมทโย”ติ โข เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺตฺสฺสฺเตสฺส ฐมฺเมสฺส จกฺขุํ อุตฺปาติ, ภาณํ อุตฺปาติ, ปญฺญา อุตฺปาติ, วิชฺชา อุตฺปาติ, อาโลโก อุตฺปาติ.

ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว เอตทโหสิ “กิมฺหิ นฺุ โข อสฺติ ชรามรณํ น โหติ, กิสฺส นิโรธา ชรามรณนิโรโธ”ติ ? ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว โยนิโสมนสิการธา อหฺุ ปญฺญา อภิสมฺมโย “ชาติยา โข อสฺติ ชรามรณํ น โหติ, ชาตินิโรธา ชรามรณนิโรโธ”ติ.

ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว เอตทโหสิ “กิมฺหิ นฺุ โข อสฺติ ชาติ น โหติ ๔เปฯ ภโว... อุตฺปาทานํ... ตณฺหา... เวทนา... ผลฺโส,.. สฬายตฺนํ... นามรูปํ... วิญญวณํ... สงฆารธา น โหนฺติ, กิสฺส นิโรธา สงฆารนิโรโธ”ติ ? ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว โยนิโสมนสิการธา อหฺุ ปญฺญา อภิสมฺมโย “อวิชาษา โข อสฺติ สงฆารธา น โหนฺติ, อวิชาษานิโรธา สงฆารนิโรโธ”ติ.

อิตติ หิห์ อวิชาษานิโรธา สงฆารนิโรโธ, สงฆารนิโรธา วิญญวณนิโรโธ ๔เปฯ เอมตสฺส เภลลสฺส ทุกฺขกฺขณฺณสฺส นิโรโธ โหติ. “นิโรโธ นิโรโธ”ติ โข เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺตฺสฺสฺเตสฺส ฐมฺเมสฺส จกฺขุํ อุตฺปาติ, ภาณํ อุตฺปาติ, ปญฺญา อุตฺปาติ, วิชฺชา อุตฺปาติ, อาโลโก อุตฺปาติ. ทสฺโม.

พฺุทฺถวคฺโค ปจฺจโม.

ตสฺสทุทานํ

เทสฺนา วิภจฺจปฏฺิปปทา จ
วิปสฺสี สึชี จ เวสฺสภู
กกุสนฺโธ โภณาคมนโน จ กสฺสโป
มหาสกุญฺมฺนิ จ โคตโมติ.

๒. อาหารวคฺค

๑. อาหารสฺตฺต

[๑๑] เอมมฺเม สฺตฺติ :- เอกํ สมยํ ภควา สวตฺถิยํ วิหฺรติ เซตวเน อนนถปิณฺฑิกสฺส อารามเ. จตฺตาริเม ภิกฺขเว อาหารา ภูตฺตานํ วา สตฺตฺตานํ จิตฺติยา สมภเวสึนํ วา อนนฺคฺคหฺาย. กตเม จตฺตาริ ? กวฬิการิ^๖ อหาโร โอฟาริโก วา สฺขุโม วา, ผลฺโส ทฺติโย, มโนสฺสฺสเจตนา ตติยา, วิญญวณํ จตฺตฺตํ. อิเม โข ภิกฺขเว จตฺตาริ อาหารา ภูตฺตานํ วา สตฺตฺตานํ จิตฺติยา สมภเวสึนํ วา อนนฺคฺคหฺาย.

อิเม ภิกฺขเว จตฺตาริ อาหารา กึนินานา กึสมฺมฺทยา กึชาติกา กึปภวา ? อิเม จตฺตาริ อาหารา ตณฺหานินานา ตณฺหาสมฺมฺทยา ตณฺหาชาติกา ตณฺหาปภวา. ตณฺหา จายํ ภิกฺขเว กึนินานา กึสมฺมฺทยา กึชาติกา กึปภวา ? ตณฺหา เวทฺหานินานา เวทนาสมฺมฺทยา เวทนาชาติกา เวทนาปภวา. เวทนา จายํ ภิกฺขเว กึนินานา กึสมฺมฺทยา กึชาติกา กึปภวา ? เวทนา ผลฺสนินานา ผลฺสสมฺมฺทยา ผลฺสชาติกา ผลฺสปภวา. ผลฺโส จายํ ภิกฺขเว กึนินานา กึสมฺมฺตโย กึชาติโก กึปภโว ? ผลฺโส สฬายตฺนนิทานา สฬายตฺนสมฺมฺตโย สฬายตฺนชาติโก สฬายตฺนปภโว. สฬายตฺนญฺจิทํ ภิกฺขเว กึนินานํ กึสมฺมฺตยํ กึชาติกํ กึปภवं ? สฬายตฺนํ นามรูปนินานํ นามรูปสมฺมฺตยํ นามรูปชาติกํ นามรูปปภवं. นามรูปญฺจิทํ ภิกฺขเว กึนินานํ กึสมฺมฺตยํ กึชาติกํ กึปภवं ? นามรูปํ วิญญวณนินานํ วิญญวณสมฺมฺตยํ วิญญวณชาติกํ วิญญวณปภवं. วิญญวณญฺจิทํ ภิกฺขเว กึนินานํ กึสมฺมฺตยํ กึชาติกํ กึปภवं ?

⁶ ฉ. กฬิการิ, สึ.อิ. กฬิการิ, ก. กฬิงการิ

วิญญานํ สงฺขารนิทานํ สงฺขารสมุทฺถํ สงฺขารชาติกํ สงฺขารปภวํ. สงฺขารรา จิเม ภิกฺขเว กีนันทานา กีสุมฺพทา กีสชาติกา กีสปภาวา ? สงฺขารรา อวิชฺชานิทานา อวิชฺชาสุมฺพทา อวิชฺชาชาติกา อวิชฺชูปภาวา.

อิติ โข ภิกฺขเว อวิชฺชูปัจจยา สงฺขารรา, สงฺขารปัจจยา วิญญานํ ฯเปฯ เอมตฺตสฺส เภวลฺลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหติ. อวิชฺชาย เตวว อเสสวโรคาณิโรธา สงฺขารนิโรโธ, สงฺขารนิโรธา วิญญานนิโรโธ ฯเปฯ เอมตฺตสฺส เภวลฺลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหตีติ. ปจฺมํ.

๒. โมลียผลคุณสูตต

[๑๒] สาวตฺถิยํ วิหฺรติ... จตฺตารโหเม ภิกฺขเว อาหารา ภูตฺตานํ วา สตฺตฺตานํ จิตฺติยา สมฺภเวสีนํ วา อนุคฺคหยา. กตฺเม จตฺตารโ ? กพฺพีกาโร อาหาราโร โอฟาริกโก วา สุขุโม วา, ผลฺโส ทุติโย, มโนสญฺเจตฺตนา ตติยา, วิญญานํ จตฺตํ. อิเม โข ภิกฺขเว จตฺตารโ อาหารา ภูตฺตานํ วา สตฺตฺตานํ จิตฺติยา สมฺภเวสีนํ วา อนุคฺคหายาติ.

เอวํ วุตฺเต อายสฺมา โมลียผลฺคฺคฺโน^๗ ภควนฺตํ เอตทโวจ “โก นฺุ โข ฆนฺเต วิญญานาหารํ อาหารเรตี”ติ ? “โน กลฺโล ปโปห”ติ ภควา อโวจ, “อาหารเรตี”ติ อหํ น วทามิ. “อาหารเรตี”ติ จาหํ วเทยฺยํ, ตตฺรสฺส กลฺโล ปโปห “โก นฺุ โข ฆนฺเต อาหารเรตี”ติ ? เอวญฺจาหํ น วทามิ, เอวํ มํ อวทนต์โย เอวํ ปุจฺเจยฺย “กิสฺส นฺุ โข ฆนฺเต วิญญานาหาราโร”ติ ? เอส กลฺโล ปโปห, ตตฺร กลฺลํ เวยฺยากรณํ “วิญญานาหาราโร อายตี ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติยา ปจฺจโย,^๘ ตสฺมี ภูเต สติ สฬายตฺนํ, สฬายตฺนปจฺจยา ผลฺโส”ติ.

โก นฺุ โข ฆนฺเต ผลฺตีติ^๙ ? “โน กลฺโล ปโปห”ติ ภควา อโวจ, “ผลฺตีติ”ติ อหํ น วทามิ. “ผลฺตีติ”ติ จาหํ วเทยฺยํ, ตตฺรสฺส กลฺโล ปโปห “โก นฺุ โข ฆนฺเต ผลฺตีติ”ติ ? เอวญฺจาหํ น วทามิ. เอวํ มํ อวทนต์โย เอวํ ปุจฺเจยฺย “กีสปจฺจยา นฺุ โข ฆนฺเต ผลฺโส”ติ ? เอส กลฺโล ปโปห, ตตฺร กลฺลํ เวยฺยากรณํ “สฬายตฺนปจฺจยา ผลฺโส, ผลฺสฺปจฺจยา เวทนา”ติ.

โก นฺุ โข ฆนฺเต เวทียตีติ^{๑๐} ? “โน กลฺโล ปโปห”ติ ภควา อโวจ, “เวทียตีติ”ติ อหํ น วทามิ. “เวทียตีติ”ติ จาหํ วเทยฺยํ, ตตฺรสฺส กลฺโล ปโปห “โก นฺุ โข ฆนฺเต เวทียตีติ”ติ ? เอวญฺจาหํ น วทามิ. เอวํ มํ อวทนต์โย เอวํ ปุจฺเจยฺย “กีสปจฺจยา นฺุ โข ฆนฺเต เวทนา”ติ ? เอส กลฺโล ปโปห, ตตฺร กลฺลํ เวยฺยากรณํ “ผลฺสฺปจฺจยา เวทนา เวทนาปจฺจยา ตณฺหา”ติ.

โก นฺุ โข ฆนฺเต ตณฺหียตีติ^{๑๐} ? “โน กลฺโล ปโปห”ติ ภควา อโวจ, “ตณฺหียตีติ”ติ อหํ น วทามิ. “ตณฺหียตีติ”ติ จาหํ วเทยฺยํ, ตตฺรสฺส กลฺโล ปโปห “โก นฺุ โข ฆนฺเต ตณฺหียตีติ”ติ ? เอวญฺจาหํ น วทามิ, เอวํ มํ อวทนต์โย เอวํ ปุจฺเจยฺย “กีสปจฺจยา นฺุ โข ฆนฺเต ตณฺหา”ติ ? เอส กลฺโล ปโปห, ตตฺร กลฺลํ เวยฺยากรณํ “เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อฺุปาทานนฺุ”ติ.

โก นฺุ โข ฆนฺเต อฺุปาทียตีติ^{๑๐} ? “โน กลฺโล ปโปห”ติ ภควา อโวจ, “อฺุปาทียตีติ”ติ อหํ น วทามิ. “อฺุปาทียตีติ”ติ จาหํ วเทยฺยํ, ตตฺรสฺส กลฺโล ปโปห “โก นฺุ โข ฆนฺเต อฺุปาทียตีติ”ติ ? เอวญฺจาหํ น วทามิ, เอวํ มํ อวทนต์โย เอวํ ปุจฺเจยฺย “กีสปจฺจยา นฺุ โข ฆนฺเต อฺุปาทานนฺุ”ติ ? เอส กลฺโล ปโปห, ตตฺร กลฺลํ เวยฺยากรณํ “ตณฺหาปจฺจยา อฺุปาทานํ, อฺุปาทานปจฺจยา ภโว”ติ ฯเปฯ เอมตฺตสฺส เภวลฺลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหติ.

^๗ ฉ. โมฬียผลคฺคฺโน

^๘ ก. ปจฺจโยติ อโย ปาโจ น ทิสฺสติ

^๙ ส.อ.ก. เวทียตีติ

^{๑๐} ฉ. ตสตีติ

ฉนวน เดว ผศคุณ ผศสายตนา น อเสสวโรคา นิโรคา ผศสนิโรคา, ผศสนิโรคา เวทนา- นิโรคา, เวทนา นิโรคา ตณหานิโรคา, ตณหานิโรคา อุปาทานนิโรคา, อุปาทานนิโรคา ภวนิโรคา, ภวนิโรคา ชาตินิโรคา, ชาตินิโรคา ชรามรณ โสภปริเทวทุกขโทมนสสุปายาสา นิรุชฌนติ, เอมเมตสส เกวลสส ทุกขทุกขนุสส นิโรคา โหตีติ. พุதிய.

๓. สมณพราหมณสูตต

[๑๓] สวตถึย วิหริติ... เย หิ เกจิ ภิกขเว สมณา วา พราหมณา วา ชรามรณ นปฺปชานนฺติ, ชรามรณสมุทฺยํ นปฺปชานนฺติ, ชรามรณนิโรธํ นปฺปชานนฺติ, ชรามรณนิโรธคามินี-ปฏิบัติ นปฺปชานนฺติ. ชาตี ๕เปย ภวํ... อุปาทานํ... ตณฺหํ... เวทนํ... ผสฺสํ... สฬายตณํ... นามรูปํ... วิญญานํ... สงฺขारे นปฺปชานนฺติ, สงฺขารสมุทฺยํ นปฺปชานนฺติ, สงฺขารนิโรธํ นปฺปชานนฺติ, สงฺขารนิโรธคามินีปฏิบัติ นปฺปชานนฺติ, น เมเต¹¹ ภิกขเว สมณา วา พราหมณา วา สมณสฺสุ วา สมณสมมตา, พราหมณสฺสุ วา พราหมณสมมตา, น จ ปน เต อายสฺมนฺโต สามญฺยตถํ วา พรหมญฺยตถํ¹² วา ทิฏฺฐเจว ญฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺจิกถวา อุปสมฺปชช วิหริติ.

เย จ โข เกจิ ภิกขเว สมณา วา พราหมณา วา ชรามรณ ปชานนฺติ, ชรามรณสมุทฺยํ ปชานนฺติ, ชรามรณนิโรธํ ปชานนฺติ, ชรามรณนิโรธคามินีปฏิบัติ ปชานนฺติ. ชาตี ๕เปย ภวํ... อุปาทานํ... ตณฺหํ... เวทนํ... ผสฺสํ... สฬายตณํ... นามรูปํ... วิญญานํ... สงฺขारे ปชานนฺติ, สงฺขารสมุทฺยํ ปชานนฺติ, สงฺขารนิโรธํ ปชานนฺติ, สงฺขารนิโรธคามินีปฏิบัติ ปชานนฺติ. เต โขเม¹³ ภิกขเว สมณา วา พราหมณา วา สมณสฺสุ เจว สมณสมมตา, พราหมณสฺสุ จ พราหมณสมมตา, เต จ ปนายสฺมนฺโต สามญฺยตถญฺจ พรหมญฺยตถญฺจ ทิฏฺฐเจว ญฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺจิกถวา อุปสมฺปชช วิหริตีติ. ตติย.

๔. พุதியสมณพราหมณสูตต

[๑๔] สวตถึย วิหริติ... เย หิ เกจิ ภิกขเว สมณา วา พราหมณา วา อิม ญฺเม นปฺปชานนฺติ, อิมสํ ญฺมานํ สมุทฺยํ นปฺปชานนฺติ, อิมสํ ญฺมานํ นิโรธํ นปฺปชานนฺติ, อิมสํ ญฺมานํ นิโรธคามินี ปฏิบัติ นปฺปชานนฺติ. กตเม ญฺเม นปฺปชานนฺติ, กตเมสํ ญฺมานํ สมุทฺยํ นปฺปชานนฺติ, กตเมสํ ญฺมานํ นิโรธํ นปฺปชานนฺติ, กตเมสํ ญฺมานํ นิโรธคามินี ปฏิบัติ นปฺปชานนฺติ ?

ชรามรณ นปฺปชานนฺติ, ชรามรณสมุทฺยํ นปฺปชานนฺติ, ชรามรณนิโรธํ นปฺปชานนฺติ, ชรามรณนิโรธ คามินี ปฏิบัติ นปฺปชานนฺติ. ชาตี ๕เปย ภวํ... อุปาทานํ... ตณฺหํ... เวทนํ... ผสฺสํ... สฬายตณํ... นามรูปํ... วิญญานํ... สงฺขारे นปฺปชานนฺติ, สงฺขารสมุทฺยํ นปฺปชานนฺติ, สงฺขารนิโรธํ นปฺปชานนฺติ, สงฺขารนิโรธคามินี ปฏิบัติ นปฺปชานนฺติ. อิม ญฺเม นปฺปชานนฺติ, อิมสํ ญฺมานํ สมุทฺยํ นปฺปชานนฺติ, อิมสํ ญฺมานํ นิโรธํ นปฺปชานนฺติ, อิมสํ ญฺมานํ นิโรธคามินี ปฏิบัติ นปฺปชานนฺติ. น เม เต ภิกขเว สมณา วา พราหมณา วา สมณสฺสุ วา สมณสมมตา, พราหมณสฺสุ วา พราหมณสมมตา, น จ ปน เต อายสฺมนฺโต สามญฺยตถํ วา พรหมญฺยตถํ วา ทิฏฺฐเจว ญฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺจิกถวา อุปสมฺปชช วิหริติ.

เย จ โข เกจิ ภิกขเว สมณา วา พราหมณา วา อิม ญฺเม ปชานนฺติ, อิมสํ ญฺมานํ สมุทฺยํ ปชานนฺติ, อิมสํ ญฺมานํ นิโรธํ ปชานนฺติ, อิมสํ ญฺมานํ นิโรธคามินี ปฏิบัติ ปชานนฺติ, กตเม ญฺเม

¹¹ อ. เม เต

¹² อ. พรหมญฺยตถํ

¹³ อ. โข เม

ปชานนฺติ, กตเมสํ ฌมฺมานํ สมุทฺยํ ปชานนฺติ, กตเมสํ ฌมฺมานํ นิโรธํ ปชานนฺติ, กตเมสํ ฌมฺมานํ นิโรธคามินี
ปฏิบัติ ปชานนฺติ ?

ชรามรณํ ปชานนฺติ, ชรามรณสมุทฺยํ ปชานนฺติ, ชรามรณนิโรธํ ปชานนฺติ, ชรามรณนิโรธคามินี
ปฏิบัติ ปชานนฺติ. ชาตี ๕เปฯ ภวํ... อุปาทานํ... ตณฺหํ... เวทนํ... ฆสฺสํ... สฬายตนํ... นามรูปํ... วิญญานํ...
สงฺขารํ ปชานนฺติ, สงฺขารสมุทฺยํ ปชานนฺติ, สงฺขารนิโรธํ ปชานนฺติ, สงฺขาร-นิโรธคามินี ปฏิบัติ ปชานนฺติ. อิม
ฌมฺเม ปชานนฺติ, อิมสํ ฌมฺมานํ สมุทฺยํ ปชานนฺติ, อิมสํ ฌมฺมานํ นิโรธํ ปชานนฺติ, อิมสํ ฌมฺมานํ นิโรธคามินี
ปฏิบัติ ปชานนฺติ. เต โข เม ภิกฺขเว สมณฺวา วา พฺราหฺมณฺวา วา สมณฺเสสุ เจว สมณฺสมฺมตฺตา, พฺราหฺมณฺเสสุ จ
พฺราหฺมณฺสมฺมตฺตา, เต จ ปณายสมฺมุตโต สามญฺยตฺตญฺจ พฺราหฺมญฺยตฺตญฺจ ทิฏฺฐเจว ฌมฺเม สยํ อภิญญา
สจฺจิกตฺวา อุปสมฺปชช วิหฺรตฺตีติ. จตฺตถํ.

๕. กจฺจานโคตฺตสฺสุต

[๑๕] สวาทฺถึยํ วิหฺรติ... อถ โข อายสฺมา กจฺจานโคตฺโต เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา
ภควนฺตํ อภิวาทฺเตว เอกมฺนตํ นิสฺสีทิ; เอกมฺนตํ นิสฺสินฺโน โข อายสฺมา กจฺจานโคตฺโต ภควนฺตํ เอตทโวจ
“สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาทิฏฺฐิตี ฆนฺเต วุจฺจติ, กิตฺตาวตฺตา นฺ โข ฆนฺเต สมฺมาทิฏฺฐิ โหตี”ติ ?

ทฺวยนฺิสฺสีโต ชฺวายํ กจฺจาน โลกิเย ภฺยเยน อตฺถิตฺตญฺจ นตฺถิตฺตญฺจ. โลกสมุทฺยํ จ¹⁴ โข กจฺจาน
ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญา ย ปสฺสโต ย โลกิเย นตฺถิตฺตา, สาน น โหตี. โลกนิโรธํ โข กจฺจาน ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญา
ปสฺสโต ย โลกิเย อตฺถิตฺตา, สาน น โหตี. อุปฺปาตนาภินิเวสวินิพฺนโร¹⁵ ชฺวายํ กจฺจาน โลกิเย ภฺยเยน,
ตฺตญฺจายํ อุปฺปาตนา¹⁶ เจตฺโส อธิฏฺฐานํ อภินิเวสสนฺสํ น อุปฺเปตี น อุปฺปาทิยตี นาทิฏฺฐาติ “อตฺตา เม”ติ.
“ทฺกฺขเมว อุปฺปชฺชมานํ อุปฺปชฺชติ, ทฺกฺขํ นิรุชฺชมานํ นิรุชฺชตี”ติ น กงฺขติ น วิจิกฺกขติ, อปรปฺจยยา
ญาณเมวสฺส เอตฺถ โหตี. เอตฺตาวตฺตา โข กจฺจาน สมฺมาทิฏฺฐิ โหตี.

“สฬพมฺตตี”ติ โข กจฺจาน อยเมโก อนฺโต, “สฬพํ นตฺถี”ติ อโย ทฺติโย อนฺโต, เอเต เต กจฺจาน อฺโภา
อนฺเต อนฺุปคมฺม มชฺฌเนน ตถาคโต ฌมฺมํ เทเสตี: อวิชฺชาปฺจยยา สงฺขารา, สงฺขารปฺจยยา วิญญานํ ๕เปฯ
เอวเมตฺสส เกวลสฺส ทฺกฺขทฺกฺขนฺธสฺส สมุทฺโย โหตี. อวิชฺชาเยว อเสสฺวิราคฺนิโรธา สงฺขารนิโรโธ, สงฺขารนิโรธ
า วิญญานนิโรโธ ๕เปฯ เอวเมตฺสส เกวลสฺส ทฺกฺขทฺกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหตีติ. ปญฺจมํ.

๖. ฌมฺมกถิกสฺสุต

[๑๖] สวาทฺถึยํ วิหฺรติ... อถ โข อญฺยตโร ภิกฺขุ เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ
อภิวาทฺเตว เอกมฺนตํ นิสฺสีทิ. เอกมฺนตํ นิสฺสินฺโน โข โส ภิกฺขุ ภควนฺตํ เอตทโวจ “ฌมฺมกถิกโก ฌมฺมกถิกโก”ติ ฆนฺเต
วุจฺจติ, กิตฺตาวตฺตา นฺ โข ฆนฺเต ฌมฺมกถิกโก โหตี”ติ ?

ชรามรณสฺส เจ ภิกฺขุ นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย ฌมฺมํ เทเสตี, “ฌมฺมกถิกโก ภิกฺขุ”ติ อลํ วจฺนายน.
ชรามรณสฺส เจ ภิกฺขุ นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย ปฏิปฺนฺโน โหตี, “ฌมฺมานุชฺชมฺมปฺปฏิ- ปนฺโน ภิกฺขุ”ติ อลํ
วจฺนายน. ชรามรณสฺส เจ ภิกฺขุ นิพฺพิทาย วิราคา นิโรธา อนฺุปาทาวิมุตฺโต โหตี, “ทิฏฺฐจฺจมฺมนิพฺพานปฺปตฺโต
ภิกฺขุ”ติ อลํ วจฺนายน.

¹⁴ ฉ. จสทโท น ทิสฺสตี

¹⁵ ก. อุปฺปาตนาภินิเวสวินิพฺนโร

¹⁶ ก. อุปฺปาตนา

ชาติยา เจ ภิกขุ ฯเปฯ ภวสฺส เจ ภิกขุ... อุปาทานสฺส เจ ภิกขุ... ตณฺหยา เจ ภิกขุ... เวทนาย เจ ภิกขุ... ผลสฺส เจ ภิกขุ... สฬายตนสฺส เจ ภิกขุ... นามรูปสฺส เจ ภิกขุ... วิญญานสฺส เจ ภิกขุ... สงฺขารานญเจ ภิกขุ... อวิชฺชยา เจ ภิกขุ นิพพิทาย วิราคยา นิโรธาย ฌมฺมํ เทเสติ, “ฌมฺมกถิกโก ภิกขุ”ติ อลํ วจนาย. อวิชฺชยา เจ ภิกขุ นิพพิทาย วิราคยา นิโรธาย ปฏิปนฺโน โหติ, “ฌมฺมา-นุฌมฺมปฏิปนฺโน ภิกขุ”ติ อลํ วจนาย. อวิชฺชยา เจ ภิกขุ นิพพิทา วิราคา นิโรธา อนฺุปาทาวิมุตฺโต โหติ, “ทิจฺจฌมฺมนิพฺพานปฏิปนฺโน ภิกขุ”ติ อลํ วจนายาติ. ฌญฺจํ.

๗. อเจลกสฺสปสฺสตุต

[๑๗] เอมเม สุตฺติ :- เอกํ สมยํ ภควา ราชคเห วิหริติ เวฬุวเน กลนฺทกนิวาเป. อถ โข ภควา ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจิวรมาทาย ราชคหํ¹⁷ ปิณฺฑทาย ปาวิสิ. อทฺทสา โข อเจโล กสฺสโป ภควนฺตํ ทูรโตว อากจฺจนฺตํ, ทิสฺวาน เยน ภควา, เตนฺุปลงฺกมิ, อุปลงฺกมิตฺวา ภควตา สทฺธิํ สมฺโมทิตฺวา, สมฺโมทนียํ กถึ สาราณียํ วิตฺติสาเรตฺวา เอกมฺนฺตํ อญฺุจาสึ; เอกมฺนฺตํ จิตฺโต โข อเจโล กสฺสโป ภควนฺตํ เอตทโวจ “ปุจฺเจยยาม มยํ ภวณฺตํ โคตมํ กญฺุจเทว”¹⁸ เทสํ, สเจ โน ภวํ โคตโม โอบาสํ กโรติ ปณฺุหสฺส เวยยากรณายา”ติ.

อกาโล โข ตาว กสฺสโป ปณฺุหสฺส, อนฺุตรฆริํ ปวิญฺุจมหาติ. ทฺุติยปี โข อเจโล กสฺสโป ภควนฺตํ เอตทโวจ “ปุจฺเจยยาม มยํ ภวณฺตํ โคตมํ กญฺุจเทว เทสํ, สเจ โน ภวํ โคตโม โอบาสํ กโรติ ปณฺุหสฺส เวยยากรณายา”ติ. อกาโล โข ตาว กสฺสโป ปณฺุหสฺส, อนฺุตรฆริํ ปวิญฺุจมหาติ. ตฺุติยปี โข ฯเปฯ อนฺุตรฆริํ ปวิญฺุจมหาติ. เอวํ วุตฺเต อเจโล กสฺสโป ภควนฺตํ เอตทโวจ “น โข ปน มยํ ภวณฺตํ โคตมํ พนฺุทเว ปุจฺจิตฺตุกามา”ติ. ปุจฺจ กสฺสโป, ยทา กงฺขสิติ.

กึ นฺุ โข โภ โคตม สยํกตํ ทฺุกฺขนฺุติ ? “มา เหวํ กสฺสโป”ติ ภควา อโวจ. กึ ปน โภ โคตม ปริกตํ¹⁹ ทฺุกฺขนฺุติ ? “มา เหวํ กสฺสโป”ติ ภควา อโวจ. กึ นฺุ โข โภ โคตม สยํกตญฺุจ ปริกตญฺุจ ทฺุกฺขนฺุติ ? “มา เหวํ กสฺสโป”ติ ภควา อโวจ. กึ ปน โภ โคตม อสยํการํ อปรํการํ²⁰ อธิจฺจสมฺุปฺปนฺนํ ทฺุกฺขนฺุติ ? “มา เหวํ กสฺสโป”ติ ภควา อโวจ. กึ นฺุ โข โภ โคตม นตฺุติ ทฺุกฺขนฺุติ ? น โข กสฺสโป นตฺุติ ทฺุกฺขํ, อตฺุติ โข กสฺสโป ทฺุกฺขนฺุติ. เตนฺุหิ ภวํ โคตโม ทฺุกฺขํ น ชานาติ น ปสฺสตีติ ? น ชวาทํ กสฺสโป ทฺุกฺขํ น ชานามิ น ปสฺสามิ, ชานามิ ชวาทํ กสฺสโป ทฺุกฺขํ, ปสฺสามิ ชวาทํ กสฺสโป ทฺุกฺขนฺุติ.

“กึ นฺุ โข โภ โคตม สยํกตํ ทฺุกฺขนฺุติ อิติ ปุญฺุจ สฺมาโน “มา เหวํ กสฺสโป”ติ วเทสิ. “กึ ปน โภ โคตม ปริกตํ ทฺุกฺขนฺุติ อิติ ปุญฺุจ สฺมาโน “มา เหวํ กสฺสโป”ติ วเทสิ. “กึ นฺุ โข โภ โคตม สยํกตญฺุจ ปริกตญฺุจ ทฺุกฺขนฺุติ อิติ ปุญฺุจ สฺมาโน “มา เหวํ กสฺสโป”ติ วเทสิ. “กึ ปน โภ โคตม อสยํการํ อปรํการํ อธิจฺจสมฺุปฺปนฺนํ ทฺุกฺขนฺุติ อิติ ปุญฺุจ สฺมาโน “มา เหวํ กสฺสโป”ติ วเทสิ. “กึ นฺุ โข โภ โคตม นตฺุติ ทฺุกฺขนฺุติ อิติ ปุญฺุจ สฺมาโน “น โข กสฺสโป นตฺุติ ทฺุกฺขํ, อตฺุติ โข กสฺสโป ทฺุกฺขนฺุติ”ติ วเทสิ. “เตนฺุหิ ภวํ โคตโม ทฺุกฺขํ น ชานาติ น ปสฺสตี”ติ อิติ

¹⁷ ก. ราชคเห

¹⁸ ก. กิณฺุจเทว

¹⁹ ก. ปริกตํ

²⁰ ก. อปรํการํ

ปฏฺฐโจ สฺมาโน “น ชฺวาทํ กสฺสโป ทุกฺขํ น ชานามิ น ปสฺสสามิ, ชานามิ ชฺวาทํ กสฺสโป ทุกฺขํ, ปสฺสสามิ ชฺวาทํ กสฺสโป ทุกฺขนฺ”ติ วทสฺสิ. อัจฺจิกฺขตฺต ๑²¹ เม ภนฺเต ภควา ทุกฺขํ. เทเสตฺต ๑^{๒๑} เม ภนฺเต ภควา ทุกฺขนฺติ.

“โส กโรติ โส ปฏฺฐิสฺสเวทยตี”ติ²² โข กสฺสโป อาทิตฺต สโต “สยํกตํ ทุกฺขนฺ”ติ อิติ วทํ สสฺสตํ เอตํ ปเรติ. “อญฺญโณ กโรติ อญฺญโณ ปฏฺฐิสฺสเวทยตี”ติ โข กสฺสโป เวทนาภิตฺตุนฺนสฺส สโต “ปรํกตํ ทุกฺขนฺ”ติ อิติ วทํ อญฺญเอตํ เอตํ ปเรติ. เอเต เต กสฺสโป อุมฺโห อนฺเต อนฺอุปคฺมม มชฺฌเณน ตถาคโต ฌมฺมํ เทเสติ: อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารธา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ ๗เปฯ เหวเมตฺตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺนสฺส สฺมฺทโย โหติ. อวิชฺชาย เตว อเสสฺวิราค นิโรธา สงฺขารนิโรโธ, สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ ๗เปฯ เหวเมตฺตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺนสฺส นิโรโธ โหตีติ.

เอวํ วุตฺเต อเจโล กสฺสโป ภควนฺตํ เอตทโวจ “อภิกฺกนฺตํ ภนฺเต, อภิกฺกนฺตํ ภนฺเต, เสยฺยถาปี ภนฺเต นิภฺกฺกชฺชิตํ วา อุกฺกชฺชชฺย ๗เปฯ ‘จกฺขมฺนฺโต รุปรานิ ทกฺขนฺตีติ, เหวเมว²³ ภควตา อนนฺกปริ ยาเยน ฌมฺโม ปกาสิโต, เอสานํ ภนฺเต ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉามิ ฌมฺมญฺจ ภิกฺขุสฺสํญจ, ลภฺยยานํ ภนฺเต ภควโต สฺนติเก ปพฺพชฺชํ, ลภฺยญํ อุปสฺมปฺทนฺ”ติ.

โย โข กสฺสโป อญฺญตฺติตฺตฺยปฺพุโพ อิมสฺมี ฌมฺมวินฺเย อากฺขติ ปพฺพชฺชํ อากฺขติ อุปสฺมปฺทํ, โส จตฺตารโ มาเส ปริวสฺติ, จตฺตุนฺนํ มาसानํ อจฺจเยน ปริวตฺตปฺริวสฺส²⁴ อารทฺทจฺจิตฺตา ภิกฺขุ อากฺขมานา²⁵ ปพฺพชฺชชฺชติ อุปสฺมปฺทาเทนฺติ ภิกฺขุภาวาย. อปฺิจ มยา ปุคฺคลเวมตฺตตฺตา วิทิตฺตาติ.

สเจ ภนฺเต อญฺญตฺติตฺตฺยปฺพุโพ อิมสฺมี ฌมฺมวินฺเย อากฺขติ ปพฺพชฺชํ อากฺขติ อุปสฺมปฺทํ, จตฺตารโ มาเส ปริวสฺติล จตฺตุนฺนํ มาसानํ อจฺจเยน ปริวตฺตปฺริวเส อารทฺทจฺจิตฺตา ภิกฺขุ อากฺขมานา ปพฺพชฺชชฺชติ อุปสฺมปฺทาเทนฺติ ภิกฺขุภาวาย, อหํ จตฺตาริ วสฺसानิ ปริวสฺสสามิ, จตฺตุนฺนํ วสฺसानํ อจฺจเยน ปริวตฺตปฺริวสฺส อารทฺทจฺจิตฺตา ภิกฺขุ ปพฺพชฺชชฺชติ อุปสฺมปฺทาเทนฺติ ภิกฺขุภาวายาติ.

อลตฺถ โข อเจโล กสฺสโป ภควโต สฺนติเก ปพฺพชฺชํ, อลตฺถ อุปสฺมปฺทํ. อจฺจิปฺสฺมปฺนโน ๑ ปนายสฺมา กสฺสโป เอโก วุปกฺกฺฐโจ อปฺปมตฺโต อาตาปี ปหิตฺตโต วิหรนฺโต นจฺริสฺเสว, ยสฺสตฺถาย กุลปฺตฺตา สมฺมเทว อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชชฺชติ, ตทฺนตฺตรํ พุรฺหมจฺริยปฺริโยสานํ ทิฏฺฐเจว ฌมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกฺตฺวา อุปสฺมปฺชช วิหาสิ, “ชฺเณนา ชาติ, วุสฺสิตํ พุรฺหมจฺริยํ, กตํ กรณฺเณยํ, นาปรี อิตฺถตฺตฺตฺยา”ติ อพฺภณฺณาสฺสิ. อญฺญตฺโร ๑ ปนายสฺมา กสฺสโป อรหฺตํ อโหสีติ. สตฺตมํ.

๘. ติมฺพฺรูกฺสฺต

[๑๘] สวาทฺถึยํ วิหรตี... อถ โข ติมฺพฺรูกฺโข²⁶ ปฺริพฺพชฺชโก เยน ภควา เตนฺอุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ภควตา สทฺธี สฺมฺเมทฺติ. สฺมฺเมทฺนึยํ กถํ สวาทฺถึยํ วีตฺติสาเรตฺวา เอกมฺนฺตํ นิสฺสีติ. เอกมฺนฺตํ นิสฺสีโน โข ติมฺพฺรูกฺโข ปฺริพฺพชฺชโก ภควนฺตํ เอตทโวจ:

²¹ สฺ. จสทฺโท น ทิสฺสติ

²² สฺ.อ.ก. ปฏฺฐิสฺสเวทยตีติ

²³ ฉ. เหวเมว

²⁴ ฉ. ปริวตฺตปฺริวสฺสชฺชติ อญํ ปาโจ น ทิสฺสติ

²⁵ ฉ. อากฺขมานา อญํ ปาโจ น ทิสฺสติ

²⁶ ฉ. ติมฺพฺรูกฺโข

“กั นุ โข โภ โคตม สยัถตัง สุขทุกขนุติ ? “มา เหว่ ติมพรุกา”ติ ภควา อโวจ. กั ปน โภ โคตม ปรัถตัง สุขทุกขนุติ ? “มา เหว่ ติมพรุกา”ติ ภควา อโวจ. กั นุ โข โภ โคตม สยัถตญจ ปรัถตญจ สุขทุกขนุติ ? “มา เหว่ ติมพรุกา”ติ ภควา อโวจ. กั ปน โภ โคตม อสยัถการัง อปรังการัง อธิจจสมุปปนัน สุขทุกขนุติ ? “มา เหว่ ติมพรุกา”ติ ภควา อโวจ. กั นุ โข โภ โคตม นตถิ สุขทุกขนุติ ? “น โข ติมพรุข นตถิ สุขทุกขัง, อตถิ โข ติมพรุข สุขทุกขนุ”ติ. เตนหิ ภवं โคตโม สุขทุกขัง น ชานาติ น ปสสตีติ ? น ชวาทัง ติมพรุข สุขทุกขัง น ชานามิ น ปสสามิ, ชานามิ ชวาทัง ติมพรุข สุขทุกขัง, ปสสามิ ชวาทัง ติมพรุข สุขทุกขนุติ.

“กั นุ โข โภ โคตม สยัถตัง สุขทุกขนุ”ติ อิติ ปุญฺโจะ สมานอ “มา เหว่ ติมพรุกา”ติ วเทสิ. “กั ปน โภ โคตม ปรัถตัง สุขทุกขนุ”ติ อิติ ปุญฺโจะ สมานอ “มา เหว่ ติมพรุกา”ติ วเทสิ. “กั นุ โข โภ โคตม สยัถตญจ ปรัถตญจ สุขทุกขนุ”ติ อิติ ปุญฺโจะ สมานอ “มา เหว่ ติมพรุกา”ติ วเทสิ. “กั ปน โภ โคตม อสยัถการัง อปรังการัง อธิจจสมุปปนัน สุขทุกขนุ”ติ อิติ ปุญฺโจะ สมานอ “มา เหว่ ติมพรุกา”ติ วเทสิ. “กั นุ โข โภ โคตม นตถิ สุขทุกขนุ”ติ อิติ ปุญฺโจะ สมานอ “น โข ติมพรุข นตถิ สุขทุกขัง, อตถิ โข ติมพรุข สุขทุกขนุ”ติ วเทสิ. “เตนหิ ภवं โคตโม สุขทุกขัง น ชานาติ น ปสสตี”ติ อิติ ปุญฺโจะ สมานอ “น ชวาทัง ติมพรุข สุขทุกขัง น ชานามิ น ปสสามิ, ชานามิ ชวาทัง ติมพรุข สุขทุกขัง, ปสสามิ ชวาทัง ติมพรุข สุขทุกขนุ”ติ วเทสิ. อัจจิตฺตํ จ เม ภवं โคตโม สุขทุกขัง, เทเสตฺตํ จ เม ภवं โคตโม สุขทุกขนุติ.

“สา เวทนา โส เวทยตี”ติ โข ติมพรุข อชาติโต สโต “สยัถตัง สุขทุกขนุ”ติ เอวญฺจาหัง น วทามิ, “อญฺญา เวทนา อญฺญเว เวทยตี”ติ โข ติมพรุข เวทนาภิตฺตุนสฺส สโต “ปรัถตัง สุขทุกขนุ”ติ เอวญฺจาหัง น วทามิ. เอเต เต ติมพรุข อโภ อนฺเต อนฺตคฺคฺม มชฺฌเมเน ตถาคโต ฐมฺมํ เทเสติ: อวิชฺชาปัจจยา สงฺขารา, สงฺขารปัจจยา วิญฺญาณํ ๗เปยฺย เอวเมตฺตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติ. อวิชฺชาเย เตว อเสสฺวิราคะ นิโรธา สงฺขารนิโรธา, สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรธา ๗เปยฺย เอวเมตฺตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโห โหตีติ.

เอวํ วุตฺเต ติมพรุโข ปรีพพาทโก ภควนฺตํ เอตทโวจ “อภิกฺกนฺตัง โภ โคตม, อภิกฺกนฺตัง โภ โคตม ๗เปยฺย เอสาหัง ภนฺเต ภวณฺตัง โคตมํ สรณํ คจฺฉามิ ฐมฺมญฺจ ภิกฺขุสฺสํญญจ, อูปาสะกั มํ ภवं โคตโม ธาเรตฺ อชฺชตคฺเค ปาณฺเปตฺ สรณญฺคตฺนุ”ติ. อญฺจมํ.

๙. พาลปนฺทิตฺตสฺส

[๑๙] สาวตฺถิยํ วิหริตี... อวิชฺชานีวฺรณสฺส ภิกฺขเว พาลสฺส ตณฺหาเย สยฺยตฺตสฺส²⁷ เอวมยํ กาโย สมุทาคโต. อิติ อญฺญเวจฺว กาโย พหิทฺธา จ นามรูปํ, อิตฺถेतํ ทวຍํ, ทวຍํ ปฏฺิจฺจ ฝสฺโส สเพวายตฺนานิ,²⁸ เยหิ ฝุญฺโจะ พาลอ สุขทุกขัง ปฏฺิจฺจเวทยตี, เอเตสํ วา อญฺญตฺเรเน.

อวิชฺชานีวฺรณสฺส ภิกฺขเว ปณฺทิตฺตสฺส ตณฺหาเย สยฺยตฺตสฺส เอวมยํ กาโย สมุทาคโต, อิติ อญฺญเวจฺว กาโย พหิทฺธา จ นามรูปํ, อิตฺถेतํ ทวຍํ, ทวຍํ ปฏฺิจฺจ ฝสฺโส สเพวายตฺนานิ, เยหิ ฝุญฺโจะ ปณฺทิตฺโต สุขทุกขัง ปฏฺิจฺจเวทยตี, เอเตสํ วา อญฺญตฺเรเน.

ตตฺร ภิกฺขเว โภ วิเสโส โภ อธิปฺปายโส²⁹ กิณฺนนานาภรณํ ปณฺทิตฺตสฺส พาลเณนาติ ? ภควํ มุลกา โน ภนฺเต ฐมฺมา ภควํเนตฺติกา ภควํปฏฺิจฺจสรณา, สาทฺ วต ภนฺเต, ภควนฺตํเยว ปฏฺิจฺจาทฺ เอตฺสสฺส ภาสิตฺสสฺส อตฺถิ, ภควโต สุตฺวา ภิกฺขุ ธาเรสฺสนฺตีติ.

²⁷ ฉ. สมฺปยุตฺตสฺส

²⁸ ก. สเพวายตฺนานิ

²⁹ ฉ. อธิปฺปายโส, ส.อิ.ก. อธิปฺปายโย

เตนหิ ภิกขเว สุณฺณถ, สาธุกั มนสิกโรถ, ภาสิสฺสามีติ. “เอวํ ภนฺเต”ติ โข เต ภิกขุ ภควโต ปจฺจสฺสโสสุ. ภควา เอตทโวจ:

ยาย ๑ ภิกขเว อวิชฺชา ย นินฺตสฺส พาลสฺส ยาย ๑ ตณฺหา ย สํยุตฺตสฺส อຍံ กายิ สมฺพาทคโต, สจ เจว อวิชฺชา พาลสฺส อปฺปหีนา, สจ ๑ ตณฺหา อปริกฺขีณา. ตํ กิสฺส เหตุ ? น หิ ภิกขเว พาลี อจริ พุรฺหมจฺริยํ สมฺมา ทุกฺขกฺขยาย. ตสฺมา พาลี กายสฺส เภทา กายฺยปโค โหติ, โส กายฺยปโค สมานิ น ปริมุจฺจติ ชาติยา ชราย มรณฺณ โสเกหิ ปริเทเวหิ ทุกฺเขหิ โทมนสฺเสหิ อูปายาเสหิ, “น ปริมุจฺจติ ทุกฺขสมฺมา”ติ วทามิ.

ยาย ๑ ภิกขเว อวิชฺชา ย นินฺตสฺส ปณฺฑิตสฺส ยาย ๑ ตณฺหา ย สํยุตฺตสฺส อຍံ กายิ สมฺพาทคโต, สจ เจว อวิชฺชา ปณฺฑิตสฺส ปหีนา, สจ ๑ ตณฺหา ปริกฺขีณา. ตํ กิสฺส เหตุ ? อจริ ภิกขเว ปณฺฑิติโต พุรฺหมจฺริยํ สมฺมา ทุกฺขกฺขยาย. ตสฺมา ปณฺฑิติโต กายสฺส เภทา น กายฺยปโค โหติ, โส อกายฺยปโค สมานิ ปริมุจฺจติ ชาติยา ชราย มรณฺณ โสเกหิ ปริเทเวหิ ทุกฺเขหิ โทมนสฺเสหิ อูปายาเสหิ, “ปริมุจฺจติ ทุกฺขสมฺมา”ติ วทามิ. อຍံ โข ภิกขเว วิเสโส อຍံ อธิปฺปายโส อิทฺนนากรณํ ปณฺฑิตสฺส พาเลน ยทิตํ พุรฺหมจฺริยวาโสติ. นวมํ.

๑๐. ปจฺจยสฺสุด

[๒๐] สวตฺถิยํ วิหฺรติ... ปฏฺิจฺจสมฺปฺปาทญจ โว ภิกขเว เทเสสฺสามิ ปฏฺิจฺจสมฺปฺปนฺเน ๑ ญมฺเม, ตํ สุณฺณถ, สาธุกั มนสิกโรถ, ภาสิสฺสามีติ. “เอวํ ภนฺเต”ติ โข เต ภิกขุ ภควโต ปจฺจสฺสโสสุ. ภควา เอตทโวจ:

กตโม ๑ ภิกขเว ปฏฺิจฺจสมฺปฺปาโท ? ชาติปจฺจยา ภิกขเว ชรามรณํ, อูปาทา วา ตถาคตานิ อนุปฺปาทา วา ตถาคตานิ จิตาว สจ ธาตุ ญมฺมญฺจิตตา ญมฺมนิยามตา อิทฺปฺปจฺจยตา, ตํ ตถาคโต อภิสมฺพุชฺฌติ อภิสเมติ, อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา อภิสเมตฺวา อจฺจิกฺขติ เทเสติ ปณฺญาเปติ ปฏฺุจเปติ วิหฺรติ วิภชฺติ อุตฺตานิโรติ “ปฺสฺสธา”ติ จาน. ชาติปจฺจยา ภิกขเว ชรามรณํ ๕เปฯ ภวปจฺจยา ภิกขเว ชาติ... อูปาทาน ปจฺจยา ภิกขเว ภโว... ตณฺหาปจฺจยา ภิกขเว อูปาทาน... เวทนาปจฺจยา ภิกขเว ตณฺหา... ผลสฺส ปจฺจยา ภิกขเว เวทนา... สฬายตฺนปจฺจยา ภิกขเว ผลโส... นามรูปปจฺจยา ภิกขเว สฬายตฺน... วิญฺญาณปจฺจยา ภิกขเว นามรูป... สงฺขารปจฺจยา ภิกขเว วิญฺญาณ... อวิชฺชาปจฺจยา ภิกขเว สงฺขารา. อูปาทา วา ตถาคตานิ อนุปฺปาทา วา ตถาคตานิ จิตาว สจ ธาตุ ญมฺมญฺจิตตา ญมฺมนิยามตา อิทฺปฺปจฺจยตา, ตํ ตถาคโต อภิสมฺพุชฺฌติ อภิสเมติ, อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา อภิสเมตฺวา อจฺจิกฺขติ เทเสติ ปณฺญาเปติ ปฏฺุจเปติ วิหฺรติ วิภชฺติ อุตฺตานิโรติ “ปฺสฺสธา”ติ จาน. อวิชฺชาปจฺจยา ภิกขเว สงฺขารา. อิติ โข ภิกขเว ยถา ตตฺร ตถตา อวิตถตา อนนฺถตถตา อิทฺปฺปจฺจยตา. อຍံ วุจฺจติ ภิกขเว ปฏฺิจฺจสมฺปฺปาโท.

กตเม ๑ ภิกขเว ปฏฺิจฺจสมฺปฺปนฺนา ญมฺมา ? ชรามรณํ ภิกขเว อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏฺิจฺจสมฺปฺปนฺนํ ขยตฺมมํ วยตฺมมํ วิราจตฺมมํ นิโรจตฺมมํ. ชาติ ภิกขเว อนิจฺจา สงฺขตา ปฏฺิจฺจสมฺปฺปนฺนา ขยตฺมมา วยตฺมมา วิราจตฺมมา นิโรจตฺมมา. ภโว ภิกขเว อนิจฺจํ สงฺขโต ปฏฺิจฺจสมฺปฺปนฺโน ขยตฺมโม วยตฺมโม วิราจตฺมโม นิโรจตฺมโม. อูปาทานํ ภิกขเว ๕เปฯ ตณฺหา ภิกขเว... เวทนา ภิกขเว... ผลโส ภิกขเว... สฬายตฺนํ ภิกขเว... นามรูปํ ภิกขเว... วิญฺญาณํ ภิกขเว... สงฺขารา ภิกขเว... อวิชฺชา ภิกขเว อนิจฺจา สงฺขตา ปฏฺิจฺจสมฺปฺปนฺนา ขยตฺมมา วยตฺมมา วิราจตฺมมา นิโรจตฺมมา. อิเม วุจฺจนฺติ ภิกขเว ปฏฺิจฺจสมฺปฺปนฺนา ญมฺมา.

ยโต โข ภิกขเว อริยสวากสฺส อยถจ ปฏฺิจฺจสมฺปฺปาโท อิเม ๑ ปฏฺิจฺจสมฺปฺปนฺนา ญมฺมา ยถาภูตํ สมฺมปฺปณฺญา ย สุกฺกฺจา โหนฺติ, โสว³⁰ ปุพฺพนฺตํ วา อูปธวิสฺสตี³¹ “อโหสิ นุ ชฺวาทํ อตีตมฺพฺทานํ, นนุ โข อโหสิ

³⁰ อ. โส วต

³¹ อ. ปฏฺิจฺจวิสฺสตี

อดีตมธุธานัน, ก็ นุ โข อโหสิ อตีตมธุธานัน, ถถัน นุ โข อโหสิ อตีตมธุธานัน, ก็ หุตวา ก็ อโหสิ นุ ขวาทัน
 อดีตมธุธานัน”ติ ? อปรนตฺ วา อุตธาวิสุตติ “ภวิสุตถามิ นุ ขวาทัน อนาคตมธุธานัน, นนุ โข ภวิสุตถามิ อนาคต
 มธุธานัน, ก็ นุ โข ภวิสุตถามิ อนาคตมธุธานัน, ถถัน นุ โข ภวิสุตถามิ อนาคตมธุธานัน, ก็ หุตวา ก็ ภวิสุตถามิ นุ ขวาทัน
 อนาคตมธุธานัน”ติ ? เอตทริ วา ปจจุปปนฺนํ อทธานัน อชฺชตตฺ ถถณฺถิ ภวิสุตติ “อหํ นุ โขสุมิ, นนุ โขสุมิ, ก็ นุ
 โขสุมิ, ถถัน นุ โขสุมิ, อຍ် นุ โข สตุโต กุโต อาคโต, โส กุหิ คามิ ภวิสุตติ”ติ³²? เนตฺ จานํ วิชฺชติ. ตํ กิสุส เหตุ ?
 ตถา ทิ ภิกฺขเว อริยสาวกสุส อຍညจ ปฏิจจสมุပ္ပါทา อิมจ ปฏิจจสมุပ္ပณฺนา ธมฺมา ยถาภูตํ
 สมฺมပ္ပญฺญาຍ สุกฺกัจจติ. ทสมํ.

อาหารวคฺโค ทฺติโย.

ตสฺสุทธานัน

อาหารผคฺคนญจเว ทเว จ สมณพฺราหมณา
 กจฺจานโคตตํ ฐมฺมกถิกํ อเจลฺลํ ติมพฺรูกฺเขน จ
 พาลปนฺนิตฺตญจเว³³ ทสโม ปจฺจเยน จาติ.

๓. ทสพลวคฺค

๑. ทสพลสุตฺต

[๒๑] สวาทฺถึยํ วิหฺรติ... ทสพลสมนฺนาคโต ภิกฺขเว ตถาคโต จตุหิ จ เวสสวชฺเชหิ สมนฺนาคโต
 อาสภณฺจฺจานํ ปฏฺิจานาติ, ปฺริสาสุ สึหนาทํ นทติ, พฺรหฺมจกฺกํ ปวตฺเตติ: อิติ รุปี อิติ รุปลสุส สมฺทโย อิติ รุปลสุส
 อตฺถงฺคโม, อิติ เวทนา อิติ เวทนาย สมฺทโย อิติ เวทนาย อตฺถงฺคโม, อิติ สญฺญา อิติ สญฺญาย สมฺทโย อิติ
 สญฺญาย อตฺถงฺคโม, อิติ สงฺขารว อิติ สงฺขารวํ สมฺทโย อิติ สงฺขารวํ อตฺถงฺคโม, อิติ วิญฺญาณํ อิติ
 วิญฺญาณสุส สมฺทโย อิติ วิญฺญาณสุส อตฺถงฺคโม, อิติ อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ, อิมสฺสุปปาธา อิทํ อฺปปชฺชติ,
 อิมสฺมึ อสติ อิทํ น โหติ, อิมสฺส นโรธา อิทํ นโรธมฺติ, ยทิทํ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารว, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ
 ๗เปฯ เอมตฺตสุส เกวลสุส ทฺกฺขกฺขนฺธสุส สมฺทโย โหติ. อวิชฺชาย เตว อเสสวโรธา นโรธา สงฺขารนโรธ,
 สงฺขารนโรธา วิญฺญาณนโรธ ๗เปฯ เอมตฺตสุส เกวลสุส ทฺกฺขกฺขนฺธสุส นโรธ โหตีติ. ปจฺมํ.

๒. ทฺติยทสพลสุตฺต

[๒๒] สวาทฺถึยํ วิหฺรติ... ทสพลสมนฺนาคโต ภิกฺขเว ตถาคโต จตุหิ จ เวสสวชฺเชหิ สมนฺนาคโต
 อาสภณฺจฺจานํ ปฏฺิจานาติ, ปฺริสาสุ สึหนาทํ นทติ, พฺรหฺมจกฺกํ ปวตฺเตติ: อิติ รุปี อิติ รุปลสุส สมฺทโย อิติ รุปลสุส
 อตฺถงฺคโม, อิติ เวทนา อิติ เวทนาย สมฺทโย อิติ เวทนาย อตฺถงฺคโม, อิติ สญฺญา อิติ สญฺญาย สมฺทโย อิติ
 สญฺญาย อตฺถงฺคโม, อิติ สงฺขารว อิติ สงฺขารวํ สมฺทโย อิติ สงฺขารวํ อตฺถงฺคโม, อิติ วิญฺญาณํ อิติ
 วิญฺญาณสุส สมฺทโย อิติ วิญฺญาณสุส อตฺถงฺคโม, อิติ อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ, อิมสฺสุปปาธา อิทํ อฺปปชฺชติ,
 อิมสฺมึ อสติ อิทํ น โหติ, อิมสฺส นโรธา อิทํ นโรธมฺติ, ยทิทํ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารว, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ
 ๗เปฯ เอมตฺตสุส เกวลสุส ทฺกฺขกฺขนฺธสุส สมฺทโย โหติ. อวิชฺชาย เตว อเสสวโรธา นโรธา สงฺขารนโรธ,
 สงฺขารนโรธา วิญฺญาณนโรธ ๗เปฯ เอมตฺตสุส เกวลสุส ทฺกฺขกฺขนฺธสุส นโรธ โหติ.

³² กุหิ ภวิสุตติ

³³ อ. พาลปนฺนิตฺโต เจว

เอว้ สุวากุชาโต ภิกขเว มยา ฌมโม อุตตาโน วิวโฏ ปกาสิโต ฉินฺนปิไลติโก. เอว้ สุวากุชาเต โข ภิกขเว มยา ฌมเม อุตตาเน วิวโฏ ปกาสิเต ฉินฺนปิไลติเก อลเมว สทฺธาปพพชิตน กุลปฺตเตน วีริยํ อารภิตุ “กามํ ตโจ จ นฺนหารุ จ อฏฺฐิจิ จ อวสิสฺสตุ สรีเร อุปฺปสุสฺสตุ มํสฺสโลหิตํ. ยนฺตํ ปุริสธามาเนน ปุริสวีริเยเนน ปุริสปรทุกฺกเมน ปตฺตพพํ, น ตํ อปาปฺณิตฺวา ปุริสสุสฺส วีริยสุสฺส สณฺฺจนํ ภวิสฺสตี”ติ.

ทุกฺขํ ภิกขเว กุสฺสีโต วิหฺรติ โวภินฺฺณเณ ปาปเกหิ อกฺุสฺเสหิ ฌมฺเมหิ, มหนฺตญฺจ สทฺตถํ ปริหาเปติ, อารทฺธวีริโย จ โข ภิกขเว สุขํ วิหฺรติ ปวิวิตฺโต ปาปเกหิ อกฺุสฺเสหิ ฌมฺเมหิ, มหนฺตญฺจ สทฺตถํ ปริปุเรติ. น ภิกขเว หีนเนน อคฺคสุสฺส ปตฺติ โหติ, อคฺคเณน จ โข ภิกขเว อคฺคสุสฺส ปตฺติ โหติ. มนฺุชฺเชยฺยมิํ ภิกขเว พุทฺธมจฺริยํ, สตฺธา สมนฺุชชีภูโต. ตสฺสมาติห ภิกขเว วีริยํ อารภถ อปฺปตฺตสุสฺส ปตฺติยา อนนฺคิตฺตสุสฺส อธิคฺมาย อสจฺจิกิตฺตสุสฺส สจฺจิกิริยาย “เอว้ โน อຍံ อมฺหากံ ปพฺพชฺชา อวํกตา อวณฺุณา ภวิสฺสตี สผลา สอฺุทฺทયા. เยสံ³⁴ มຍံ ปริภุ ญฺชาม ัจျร ปีณฺุชฺชปาตเสนาสนคฺคิลาณปฺปจฺจยฆေสฺสชฺ-ปริกฺุขารํ เตสံ เต การฺา อมฺเฮสุ มหฺปฺผลา ภวิสฺสนฺฺติ มหฺานิสฺสา”ติ. เอว้ หิ โว ภิกขเว สิํกฺุชิตพพํ. อตฺตถถํ วา หิ ภิกขเว สมนฺุสฺสมานเนน อลเมว อปฺปมาเทน สมนฺุชปาเทตุํ, ปฺรตฺถํ วา หิ ภิกขเว สมนฺุสฺสมานเนน อลเมว อปฺปมาเทน สมนฺุชปาเทตุํ. อฺุภยตฺถํ วา หิ ภิกขเว สมนฺุสฺสมานเนน อลเมว อปฺปมาเทน สมนฺุชปาเทตฺุนฺฺติ. ทฺุติຍံ.

๓. อูปนีสสุตฺต

[๒๓] สวาทถึยํ วิหฺรติ... ซานโตหํ ภิกขเว ปสฺสโต อาสวานํ ชยํ วทามิ, โน อซานโต โน อปสฺสโต. ภิกฺุจ ภิกขเว ซานโต ก็ ปสฺสโต อาสวานํ ชโย โหติ ? อิติ รูปํ อิติ รูปสฺส สมนุชโย อิติ รูปสฺส อตฺถงฺคโม, อิติ เวทนา ๙เปชฺ อิติ สญฺุญา ๙เปชฺ อิติ สงฺขารฺา ๙เปชฺ อิติ วิญฺุณาณํ อิติ วิญฺุณาณสฺส สมนุชโย อิติ วิญฺุณาณสฺส อตฺถงฺคโมติ. เอว้ โข ภิกขเว ซานโต เอว้ ปสฺสโต อาสวานํ ชโย โหติ.

ยมฺปิ³⁵ ตํ ภิกขเว ชยสฺมึ ชเยวณํ, ตมฺปิ สอฺุปนีสํ วทามิ, โน อนุปนีสํ. กา จ ภิกขเว ชเยวณสฺส อูปนีสฺา ? “วิมฺุตฺตี”ติสฺส วจฺเญยํ. วิมฺุตฺติมฺุหํ ภิกขเว สอฺุปนีสํ วทามิ, โน อนุปนีสํ. กา จ ภิกขเว วิมฺุตฺติยา อูปนีสฺา ? “วีราโค”ติสฺส วจฺเญยํ. วีราคมฺุหํ ภิกขเว สอฺุปนีสํ วทามิ, โน อนุปนีสํ. กา จ ภิกขเว วีราคสฺส อูปนีสฺา ? “นิพฺุพิทา”ติสฺส วจฺเญยํ. นิพฺุพิทมฺุหํ ภิกขเว สอฺุปนีสํ วทามิ, โน อนุปนีสํ. กา จ ภิกขเว นิพฺุพิทาย อูปนีสฺา ? “ยถาภฺุตฺตวณฺุทสฺสนนฺุ”ติสฺส วจฺเญยํ, ยถาภฺุตฺตวณฺุทสฺสนมฺุหํ ภิกขเว สอฺุปนีสํ วทามิ, โน อนุปนีสํ. กา จ ภิกขเว ยถาภฺุตฺตวณฺุทสฺสนสฺส อูปนีสฺา ? “สมารฺิ”ติสฺส วจฺเญยํ. สมารฺิมฺุหํ ภิกขเว สอฺุปนีสํ วทามิ, โน อนุปนีสํ.

กา จ ภิกขเว สมารฺิสฺส อูปนีสฺา ? “สุชฺน”ติสฺส วจฺเญยํ. สุชฺนมฺุหํ ภิกขเว สอฺุปนีสํ วทามิ, โน อนุปนีสํ. กา จ ภิกขเว สุชฺส อูปนีสฺา ? “ปสฺสทฺุธิ”ติสฺส วจฺเญยํ. ปสฺสทฺุธิมฺุหํ ภิกขเว สอฺุปนีสํ วทามิ, โน อนุปนีสํ. กา จ ภิกขเว ปสฺสทฺุธิยา อูปนีสฺา ? “ปี่ตี”ติสฺส วจฺเญยํ. ปี่ตีมฺุหํ ภิกขเว สอฺุปนีสํ วทามิ, โน อนุปนีสํ. กา จ ภิกขเว ปี่ติยา. อูปนีสฺา ? “ปามฺุชฺชชฺน”ติสฺส วจฺเญยํ. ปามฺุชฺชชฺนมฺุหํ ภิกขเว สอฺุปนีสํ วทามิ, โน อนุปนีสํ. กา จ ภิกขเว ปามฺุชฺชชฺส อูปนีสฺา ? “สทฺุชา”ติสฺส วจฺเญยํ. สทฺุชฺนมฺุหํ ภิกขเว สอฺุปนีสํ วทามิ, โน อนุปนีสํ.

กา จ ภิกขเว สทฺุชฺชา ย อูปนีสฺา ? “ทฺุชฺชน”ติสฺส วจฺเญยํ. ทฺุชฺชนมฺุหํ ภิกขเว สอฺุปนีสํ วทามิ, โน อนุปนีสํ. กา จ ภิกขเว ทฺุชฺชชฺส อูปนีสฺา ? “ซาที”ติสฺส วจฺเญยํ. ซาตีมฺุหํ ภิกขเว สอฺุปนีสํ วทามิ, โน อนุปนีสํ. กา จ ภิกขเว ซาตียา อูปนีสฺา ? “ภโว”ติสฺส วจฺเญยํ. ภวมฺุหํ ภิกขเว สอฺุปนีสํ วทามิ, โน อนุปนีสํ. กา จ ภิกขเว

³⁴ ฉ. เยสญจ, อ.ก. เยสํ หิ

³⁵ ฉ. ยมปิสุส

ภวสฺส อุนนิสา ? “อุปาทานน”ติสฺส วจเณยฺ. อุปาทานมฺปหํ ภิกฺขเว สอุนนิสํ วทามิ, โน อุนฺนิสํ. กา จ ภิกฺขเว
อุปาทานสฺส อุนนิสา ? “ตณฺหา”ติสฺส วจเณยฺ. ตณฺหมฺปหํ ภิกฺขเว สอุนนิสํ วทามิ, โน อุนฺนิสํ.

กา จ ภิกฺขเว ตณฺหาย อุนนิสา ? “เวทนา”ติสฺส วจเณยฺ. ฯเปฯ “ผลฺโส”ติสฺส วจเณยฺ...
“สพฺพายตฺน”ติสฺส วจเณยฺ... “นามรูปน”ติสฺส วจเณยฺ... “วิญญาณน”ติสฺส วจเณยฺ... “สงฺขาร”ติสฺส วจเณยฺ.
สงฺขารมฺปหํ ภิกฺขเว สอุนนิสํ วทามิ, โน อุนฺนิสํ. กา จ ภิกฺขเว สงฺขารานํ อุนนิสา ? “อวิชฺชา”ติสฺส วจเณยฺ.

อิติ โข ภิกฺขเว อวิชฺชูปฺนิสา สงฺขาร, สงฺขารูปฺนิสํ วิญญาณํ, วิญญาณูปฺนิสํ นามรูป, นามรูปูปฺนิสํ
สพฺพายตฺน, สพฺพายตฺนูปฺนิโส ผลฺโส, ผลฺลูปฺนิสา เวทนา, เวทฺนูปฺนิสา ตณฺหา, ตณฺหูปฺนิสํ อุปาทานํ,
อุปาทานูปฺนิโส ภโว, ภวูปฺนิสา ชาติ, ชาตูปฺนิสํ ทุกฺขํ, ทุกฺขูปฺนิสา สทฺธา, สทฺธูปฺนิสํ ปามุชฺชํ , ปามุชฺชูปฺนิสา
ปิตฺติ, ปิตฺตูปฺนิสา ปสฺสทฺธิ, ปสฺสทฺธูปฺนิสํ สฺขํ, สฺขูปฺนิโส สมฺมาธิ, สมฺมาธูปฺนิสํ ยถาภูตญาณทสฺสนํ,
ยถาภูตญาณทสฺสนูปฺนิสา นิพฺพิทา, นิพฺพิทูปฺนิโส วิราโค, วิราคูปฺนิสา วิมุตฺติ, วิมุตฺตูปฺนิสํ ขเยภาณํ.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว อุนฺนิ ปพฺพเต อุลลฺลสฺสิตฺเต เทเว วสฺสนฺเต ตํ อุกฺกํ ยถานินฺนํ ปวตฺตมานํ
ปพฺพตฺกนฺทรปฺทรสฺสาชา ปริปุเรติ, ปพฺพตฺกนฺทรปฺทรสฺสาชาปริปุรา กุสฺสุภฺ๓³⁶ ปริปุเรติ. กุสฺสุ ภฺ๓ ปริปุรา
มหาโสภฺ๓ ปริปุเรติ. มหาโสภฺ๓ ปริปุรา กุณฺนทฺธิโย ปริปุเรติ, กุณฺนทฺธิโย ปริปุรา มหฺ๓ทฺธิโย ปริปุเรติ,
มหฺ๓ทฺธิโย ปริปุรา มหฺ๓สมฺมทฺธิ ปริปุเรติ.

เอวเมว โข ภิกฺขเว อวิชฺชูปฺนิสา สงฺขาร, สงฺขารูปฺนิสํ วิญญาณํ, วิญญาณูปฺนิสํ นามรูป,
นามรูปูปฺนิสํ สพฺพายตฺน, สพฺพายตฺนูปฺนิโส ผลฺโส, ผลฺลูปฺนิสา เวทนา, เวทฺนูปฺนิสา ตณฺหา, ตณฺหูปฺนิสํ อุปาทานํ,
อุปาทานูปฺนิโส ภโว, ภวูปฺนิสา ชาติ, ชาตูปฺนิสํ ทุกฺขํ, ทุกฺขูปฺนิสา สทฺธา, สทฺธูปฺนิสํ ปามุชฺชํ, ปามุชฺชูปฺนิสา
ปิตฺติ, ปิตฺตูปฺนิสา ปสฺสทฺธิ, ปสฺสทฺธูปฺนิสํ สฺขํ, สฺขูปฺนิโส สมฺมาธิ, สมฺมาธูปฺนิสํ ยถาภูตญาณทสฺสนํ, ยถาภูต
ญาณทสฺสนูปฺนิสา นิพฺพิทา, นิพฺพิทูปฺนิโส วิราโค, วิราคูปฺนิสา วิมุตฺติ, วิมุตฺตูปฺนิสํ ขเยภาณนฺติ. ตติยํ.

๔. อณฺวตฺติตฺถียสฺสุตฺต

[๒๔] ราชคฺเห วิหฺรติ เวพฺุวเน... อถ โข อายสฺมา สารีปฺตฺโต ปุพฺพณฺหสมฺมํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจิวฺร
มาทาย ราชคฺห์ ปิณฺทาย ปาวิสิ. อถ โข อายสฺมโต สารีปฺตฺตสฺส เอตทฺโหสิ “อติปฺโปโค โข ตาว ราชคฺเห
ปิณฺทาย จริตฺถุ, ยนฺนุณฺนาหํ เยน อณฺวตฺติตฺถียานํ ปริพฺพาสกานํ อารามิ เตนฺอุปสงฺกเมยฺยน”ติ.

อถ โข อายสฺมา สารีปฺตฺโต เยน อณฺวตฺติตฺถียานํ ปริพฺพาสกานํ อารามิ เตนฺอุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา
เตหิ อณฺวตฺติตฺถียหิ ปริพฺพาสเกหิ สทฺธี สมฺเมทฺธิ, สมฺเมทฺธิยํ กถํ สารณฺเณยํ วิตฺติสาเรตฺวา เอกมฺนตํ นิสฺสีทฺ;
เอกมฺนตํ นิสฺสินฺนํ โข อายสฺมฺนตํ สารีปฺตฺตํ เต อณฺวตฺติตฺถียา ปริพฺพาสกา เอตทฺโวจฺ:

“สนฺตาวุโส สารีปฺตฺต เอเก สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา สยํกตํ ทุกฺขํ ปญฺญเปเนติ, สนฺติ ปนาวุโส
สารีปฺตฺต เอเก สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา ปรีกตํ ทุกฺขํ ปญฺญเปเนติ, สนฺตาวุโส สารีปฺตฺต เอเก
สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา สยํกตญฺจ ปรีกตญฺจ ทุกฺขํ ปญฺญเปเนติ, สนฺติ ปนาวุโส สารีปฺตฺต เอเก
สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา อสยํการํ อปรีการํ อธิจฺจสมฺมุปนฺนํ ทุกฺขํ ปญฺญเปเนติ. อธิ ปนาวุโส สารีปฺตฺต
สมฺโณ โคตโม กิฺวาทํ กิมฺกฺขายี, กถํ พฺยากรฺมานา จ มยํ วุตฺตวาทฺธิโน เจว สมณสฺส โคตมสฺส อสฺสาม, น จ
สมณํ โคตมํ อภฺวเตน อภฺภาจิกฺเขยฺยาม, ธมฺมสฺส จานฺธมฺมํ พฺยากรฺเมยฺยาม, น จ โกจฺ สหฺมมฺมิโก วาทานฺอุปาท
คารยฺหํ จานํ อาคฺจฺเจยฺยา”ติ.

³⁶ อ.ม. กุสฺสุภฺ๓

ปฏิจฺจนฺตํ ปุณฺณํ โข อวฺวํสํ ทฺวํ วุตฺตํ ภคฺวตา. กิํ ปฏิจฺจ ? ผสฺสํ ปฏิจฺจ. อิติ วทํ วุตฺตวาที เจว ภคฺวโต อสฺส, น จ ภคฺวตํ อญฺเตน อพฺภาจิกฺเขยฺย, ธมฺมสฺส จานฺตมฺมํ พฺยากรฺเขยฺย, น จ โกจฺจि สหธมฺมิโก วาทานฺุปาโต คารยฺหํ จานํ อาคจฺเจยฺย.

ตตฺราวฺโส เย เต สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา สยํกตํ ทฺวํ ปญฺญเปฺนฺติ, ตทปิ ผสฺสปจฺจยา. เยปิ เต สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา ปรีกตํ ทฺวํ ปญฺญเปฺนฺติ, ตทปิ ผสฺสปจฺจยา. เยปิ เต สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา สยํกตญฺจ ปรีกตญฺจ ทฺวํ ปญฺญเปฺนฺติ, ตทปิ ผสฺสปจฺจยา. เยปิ เต สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา อสยํการํ อปรีการํ อจฺจจฺจนฺตํ ปุณฺณํ ทฺวํ ปญฺญเปฺนฺติ, ตทปิ ผสฺสปจฺจยา.

ตตฺราวฺโส เย เต สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา สยํกตํ ทฺวํ ปญฺญเปฺนฺติ, เต วต อญฺตฺร ผสฺสา ปฏฺฐิเสวฺยณฺตํ³⁷ เนตํ จานํ วิชฺชติ. เยปิ เต สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา ปรีกตํ ทฺวํ ปญฺญเปฺนฺติ, เต วต อญฺตฺร ผสฺสา ปฏฺฐิเสวฺยณฺตํ เนตํ จานํ วิชฺชติ. เยปิ เต สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา สยํกตญฺจ ปรีกตญฺจ ทฺวํ ปญฺญเปฺนฺติ, เต วต อญฺตฺร ผสฺสา ปฏฺฐิเสวฺยณฺตํ เนตํ จานํ วิชฺชติ. เยปิ เต สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา อสยํการํ อปรีการํ อจฺจจฺจนฺตํ ปุณฺณํ ทฺวํ ปญฺญเปฺนฺติ, เต วต อญฺตฺร ผสฺสา ปฏฺฐิเสวฺยณฺตํ เนตํ จานํ วิชฺชติ.

อสุลฺลสิ โข อายสฺมา อานนฺโท อายสฺมโต สาริปฺุตฺตสฺส เตหิ อญฺตฺตติเยหิ ปรีพฺพาชเกหิ สทฺธิ อิมํ กถาสลฺลาปํ. อถ โข อายสฺมา อานนฺโท ราชคฺเห ปิณฺฑาย จริตฺวา ปจฺจภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺโต เยน ภควา เตนุปลสงฺกมฺ; อฺปลสงฺกมิตฺวา ภคฺวตํ อภิวาเทตฺวา เอกมฺนตํ นิสีทฺ; เอกมฺนตํ นิสินฺโน โข อานนฺโท อายสฺมา ยาวตโก อายสฺมโต สาริปฺุตฺตสฺส เตหิ อญฺตฺตติเยหิ ปรีพฺพาชเกหิ สทฺธิ อโหสิ กถาสลฺลาปํ, ตํ สทฺพํ ภคฺวโต อโหเจสิ.

สาธุ สาธุ อานนฺท, ยถา ตํ สาริปฺุตฺโต สมฺมา พฺยากรฺมาโน พฺยากรฺเขยฺย. ปฏิจฺจนฺตํ ปุณฺณํ โข อานนฺท ทฺวํ วุตฺตํ มया. กิํ ปฏิจฺจ ? ผสฺสํ ปฏิจฺจ. อิติ วทํ วุตฺตวาที เจว เม อสฺส, น จ มํ อญฺเตน อพฺภาจิกฺเขยฺย, ธมฺมสฺส จานฺตมฺมํ พฺยากรฺเขยฺย, น จ โกจฺจิ สหธมฺมิโก วาทานฺุปาโต คารยฺหํ จานํ อาคจฺเจยฺย.

ตตฺรานนฺท เย เต สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา สยํกตํ ทฺวํ ปญฺญเปฺนฺติ, ตทปิ ผสฺสปจฺจยา. เยปิ เต ๕เปยฺ เยปิ เต ๕เปยฺ เยปิ เต สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา อสยํการํ อปรีการํ อจฺจจฺจนฺตํ ปุณฺณํ ทฺวํ ปญฺญเปฺนฺติ, ตทปิ ผสฺสปจฺจยา.

ตตฺรานนฺท เยปิ เต สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา สยํกตํ ทฺวํ ปญฺญเปฺนฺติ, เต วต อญฺตฺร ผสฺสา ปฏฺฐิเสวฺยณฺตํ เนตํ จานํ วิชฺชติ. เยปิ เต ๕เปยฺ เยปิ เต ๕เปยฺ เยปิ เต สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา อสยํการํ อปรีการํ อจฺจจฺจนฺตํ ปุณฺณํ ทฺวํ ปญฺญเปฺนฺติ, เต วต อญฺตฺร ผสฺสา ปฏฺฐิเสวฺยณฺตํ เนตํ จานํ วิชฺชติ.

เอกมิทาหํ อานนฺท สมยํ อีธฺว ราชคฺเห วิหฺรามิ เวพฺุวเน กลนฺทกนิวาเป. อถ ขวาทํ อานนฺท ปุพฺพณฺทสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจิวฺรมาทาย ราชคฺห์ ปิณฺฑาย ปาวิสี, ตสฺส มยฺหํ อานนฺท เอตทโหสิ “อติปฺโค โข ตาว ราชคฺเห ปิณฺฑาย จริตฺุ, ยนฺนุนาหํ, เยน อญฺตฺตติยานํ ปรีพฺพาชกานํ อาราโม, เตนุปลสงฺกเมยฺยนฺ”ติ.

อถ ขวาทํ อานนฺท, เยน อญฺตฺตติยานํ ปรีพฺพาชกานํ อาราโม, เตนุปลสงฺกมฺ, อฺปลสงฺกมิตฺวา เตหิ อญฺตฺตติเยหิ ปรีพฺพาชเกหิ สทฺธิ สมฺไมทฺ, สมฺไมทฺนียํ กถํ สารณฺียํ วิตฺติสาเรตฺวา เอกมฺนตํ นิสีทฺ; เอกมฺนตํ นิสินฺนํ โข มํ อานนฺท เต อญฺตฺตติยา ปรีพฺพาชกา เอตทโวจฺ:

“สนฺตาวฺโส โคตมฺ เอก สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา สยํกตํ ทฺวํ ปญฺญเปฺนฺติ, สนฺติ ปนาวฺโส โคตมฺ เอก สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา ปรีกตํ ทฺวํ ปญฺญเปฺนฺติ, สนฺตาวฺโส โคตมฺ เอก สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา สยํกตญฺจ ปรีกตญฺจ ทฺวํ ปญฺญเปฺนฺติ, สนฺติ ปนาวฺโส โคตมฺ เอก สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา

³⁷ ก. ปฏฺฐิเสวฺยณฺตํ

อสังการัง อปรังการัง อธิจจสมุปปนันนํ ทุกฺขํ ปญฺญเปเนติ. อธิ โน อายสฺมา โคตโม กิฺวาที กิมกฺขายี, กถํ พฺยากรมานา จ มยํ วุตตวาทีโน เจว อายสมโต โคตมสฺส อสฺสาม, น จ อายสมนฺตํ โคตมํ อญฺเฏน อพฺภาจิกฺเขยฺยาม, ฐมฺมสฺส จานฺธมฺมํ พฺยากรเมยฺยาม, น จ โกจึ สหธมฺมิโก วาทานฺุปาโต คารยฺหํ จานํ อาคจฺเจยฺยา”ติ.

เอวํ วุตตวานํ อานนฺท เต อญฺเฏตติเตยฺย ปริพฺพาชเก เอตทโวจํ “ปฏฺิจจสมุปปนันนํ โข อารุโส ทุกฺขํ วุตตํ มยา. กิํ ปฏฺิจจ ? ผสฺสํ ปฏฺิจจ. อิติ วทํ วุตตวาที เจว เม อสฺส, น จ มํ อญฺเฏน อพฺภาจิกฺเขยฺย, ฐมฺมสฺส จานฺธมฺมํ พฺยากรเมยฺย, น จ โกจึ สหธมฺมิโก วาทานฺุปาโต คารยฺหํ จานํ อาคจฺเจยฺยา”ติ.

ตตฺรารุโส ยฺ เต สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา สยํกตํ ทุกฺขํ ปญฺญเปเนติ, ตทปิ ผสฺสปจฺจยา. ยฺปิ เต ๕เปยฺย ยฺปิ เต ๕เปยฺย ยฺปิ เต สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา อสังการัง อปรังการัง อธิจจสมุปปนันนํ ทุกฺขํ ปญฺญเปเนติ, ตทปิ ผสฺสปจฺจยา.

ตตฺรารุโส ยฺ เต สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา สยํกตํ ทุกฺขํ ปญฺญเปเนติ, เต วต อญฺเฏตฺร ผสฺสา ปฏฺิ สํเวทยนฺตํเนติ เนตํ จานํ วิชฺชติ. ยฺปิ เต ๕เปยฺย ยฺปิ เต ๕เปยฺย ยฺปิ เต สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา อสังการัง อปรังการัง อธิจจสมุปปนันนํ ทุกฺขํ ปญฺญเปเนติ, เต วต อญฺเฏตฺร ผสฺสา ปฏฺิสํเวทยนฺตํเนติ เนตํ จานํ วิชฺชติ. อจฺฉริยํ ภาเน, อพฺกตํ ภาเน, ยตฺร หิ นาม เภเกน ปเทน สพฺโพ อตฺโถ วุตโต ภาวิสฺสติ. สียา นุ โข ภาเน เอเสวตฺโถ วิตฺถาเรน วุจฺจมาโน คมภีโร เจว อสฺส คมภีราวภาโส จาติ.

เตน หานนฺท ตถฺยเวตฺถ ปฏฺิภาตฺติ. สเจ มํ ภาเน เอวํ ปุจฺเจยฺยํ “ชฺรามรณํ อารุโส อานนฺท กิํนิทานํ กิํสมุทฺยํ กิํชาติกํ กิํปภาวน”ติ ? เอวํ ปุญฺุจึ อหํ ภาเน เอวํ พฺยากรเมยฺย “ชฺรามรณํ โข อารุโส ชาตินิทานํ ชาตีสมุทฺยํ ชาติชาติกํ ชาติปภาวน”ติ. เอวํ ปุญฺุจึ อหํ ภาเน เอวํ พฺยากรเมยฺย.

สเจ มํ ภาเน เอวํ ปุจฺเจยฺยํ “ชาติ ปนารุโส อานนฺท กิํนิทานา กิํสมุทฺยา กิํชาติกา กิํปภาวา”ติ ? เอวํ ปุญฺุจึ อหํ ภาเน เอวํ พฺยากรเมยฺย “ชาติ โข อารุโส ภาวนิทานา ภาวสมุทฺยา ภาวชาติกา ภาวปภาวา”ติ. เอวํ ปุญฺุจึ อหํ ภาเน เอวํ พฺยากรเมยฺย

สเจ มํ ภาเน เอวํ ปุจฺเจยฺยํ “ภาโว ปนารุโส อานนฺท กิํนิทานิ กิํสมุทฺโย กิํชาติโก กิํปภาโว”ติ ? เอวํ ปุญฺุจึ อหํ ภาเน เอวํ พฺยากรเมยฺย “ภาโว โข อารุโส อฺุปาทานนิทานิ อฺุปาทานสมุทฺโย อฺุปาทานชาติโก อฺุปาทานปภาโว”ติ. เอวํ ปุญฺุจึ อหํ ภาเน เอวํ พฺยากรเมยฺย.

สเจ มํ ภาเน เอวํ ปุจฺเจยฺยํ “อฺุปาทานํ ปนารุโส ๕เปยฺย ตณฺหา ปนารุโส ๕เปยฺย เวทนา ปนารุโส ๕เปยฺย สเจ มํ ภาเน เอวํ ปุจฺเจยฺยํ “ผสฺโส ปนารุโส อานนฺท กิํนิทานิ กิํสมุทฺโย กิํชาติโก กิํปภาโว”ติ ? เอวํ ปุญฺุจึ อหํ ภาเน เอวํ พฺยากรเมยฺย “ผสฺโส โข อารุโส สพฺายตนิทานิ สพฺายตนิสมุทฺโย สพฺายตนิชาติโก สพฺายตนิปภาโว”ติ, “ฉนฺนํ เตเวว อารุโส ผสฺสยตนิทานํ อเสสฺวิราคะนโรธา ผสฺสนิโรธา, ผสฺสนิโรธา เวทนานิโรธา, เวทนานิโรธา ตณฺหานิโรธา, ตณฺหานิโรธา อฺุปาทานนิโรธา, อฺุปาทานนิโรธา ภาวนิโรธา, ภาวนิโรธา ชาตินิโรธา, ชาตินิโรธา ชฺรามรณํ ไสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิสฺซณฺนติ; เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรธา โหตี”ติ. เอวํ ปุญฺุจึ อหํ ภาเน เอวํ พฺยากรเมยฺย”ติ. จตฺตถ.

๕. ภูมิจสูตต

[๒๕] สาวตฺถิยํ วิหฺรติ... อถ โข อายสฺมา ภูมิจิ สายนฺหสมยํ ปฏฺิสลลานา วุญฺุจิตฺ เยนายสฺมา สาริปฺุตโต เตนุสสงฺกมิ, อฺุปสงฺกมิตฺวา อายสมฺตา สาริปฺุตเตน สทฺธิ สมฺเมทฺธิ, สมฺเมทฺธิยํ กถํ สารณฺิยํ วิตฺถาเรตฺวา เอกมฺนฺตํ นิสฺสีทฺธิ; เอกมฺนฺตํ นิสฺสินโน โข อายสฺมา ภูมิจิ อายสมฺนฺตํ สาริปฺุตตํ เอตทโวจ:

“สนฺดารุโส สาริปฺุตตฺ เอก สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา สยํกตํ สฺขทุกฺขํ ปญฺญเปเนติ, สนฺติ ปนารุโส สาริปฺุตตฺ เอก สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา ปริกตํ สฺขทุกฺขํ ปญฺญเปเนติ. สนฺดารุโส สาริปฺุตตฺ เอก

สมณพราหมณา กम्मวาทา สยักตญจ ปรักตญจ สุขทุกขั ปญฺญเปเนติ. สนฺติ ปนาวุโส สารีปุตฺต เอเก
สมณพราหมณา กम्मวาทา อสยัการิ อปริการิ อธิจฺจสมุปฺปนฺนํ สุขทุกขั ปญฺญเปเนติ. อิติ โน อาวุโส สารีปุตฺต
ภควา กิฺวาทิ กิมกฺขายี กถิ พฺยากรมานา จ มยิ วุตฺตวาทีโน เจว ภควโต อสฺสาม น จ ภควนฺตํ อญฺเตน
อพฺภาจิกฺเขยฺยาม, ฐมฺมสฺส จานฺุณฺมมํ พฺยากรเมยฺยาม, น จ โกจฺจि สหฺธมฺมิโก วาทานุปฺปาโต คารยฺหิ จานํ
อาคจฺเจยฺยา”ติ.

ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ โข อาวุโส สุขทุกขั วุตฺตํ ภควตา. ก็ ปฏิจฺจ ? ผสฺสํ ปฏิจฺจ. อิติ วทํ วุตฺตวาที เจว
ภควโต อสฺส, น จ ภควนฺตํ อญฺเตน อพฺภาจิกฺเขยฺย, ฐมฺมสฺส จานฺุณฺมมํ พฺยากรเมยฺย, น จ โกจฺจิ สหฺธมฺมิโก
วาทานุปฺปาโต คารยฺหิ จานํ อาคจฺเจยฺย.

ตตฺราวุโส เย เต สมณพราหมณา กम्मวาทา สยักตํ สุขทุกขั ปญฺญเปเนติ ตทปิ ผสฺสปจฺจยา. เยปิ
เต ๕เปฯ เยปิ เต ๕เปฯ เยปิ เต สมณพราหมณา กम्मวาทา อสยัการิ อปริการิ อธิจฺจสมุปฺปนฺนํ สุขทุกขั
ปญฺญเปเนติ ตทปิ ผสฺสปจฺจยา.

ตตฺราวุโส เย เต สมณพราหมณา กम्मวาทา สยักตํ สุขทุกขั ปญฺญเปเนติ, เต วต อญฺญตร ผสฺสา
ปฏฺฐิสฺสเวทยนฺตึติ เนตํ จานํ วิชฺชติ. เยปิ เต ๕เปฯ เยปิ เต ๕เปฯ เยปิ เต สมณพราหมณา กम्मวาทา อสยัการิ
อปริการิ อธิจฺจสมุปฺปนฺนํ สุขทุกขั ปญฺญเปเนติ เต วต อญฺญตร ผสฺสา ปฏฺฐิสฺสเวทยนฺตึติ เนตํ จานํ วิชฺชติ”ติ.

อสุโสสิ โข आयสฺมา อานนฺโท आयสฺมโต สารีปุตฺตสฺส आयสฺมตา ภูมิเชน สทฺธิ อิมํ กถาสลฺลาปํ. อถ
โฆ आयสฺมา อานนฺโท เยน ภควา เตนุปลสงฺกมิ; อุปลสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมฺนฺตํ นิสฺสีทิ; เอกมฺนฺตํ
นินฺนโน โข आयสฺมา อานนฺโท ยาวตโก आयสฺมโต สารีปุตฺตสฺส आयสฺมตา ภูมิเชน สทฺธิ อโหสิ กถาสลฺลาปํ,
ตํ สทฺพิ ภควโต อาโรเจสิ.

สาธุ สาธุ อานนฺท, ยถา ตํ สารีปุตฺโต สมฺมา พฺยากรมานโน พฺยากรเมยฺย. ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ โข อานนฺท
สุขทุกขั วุตฺตํ มया. ก็ ปฏิจฺจ ? ผสฺสํ ปฏิจฺจ. อิติ วทํ วุตฺตวาที เจว เม อสฺส, น จ มํ อญฺเตน อพฺภาจิกฺเขยฺย,
ฐมฺมสฺส จานฺุณฺมมํ พฺยากรเมยฺย, น จ โกจฺจิ สหฺธมฺมิโก วาทานุปฺปาโต คารยฺหิ จานํ อาคจฺเจยฺย.

ตตฺรานนฺท เย เต สมณพราหมณา กम्मวาทา สยักตํ สุขทุกขั ปญฺญเปเนติ, ตทปิ ผสฺสปจฺจยา. เยปิ
เต ๕เปฯ เยปิ เต ๕เปฯ เยปิ เต สมณพราหมณา กम्मวาทา อสยัการิ อปริการิ อธิจฺจสมุปฺปนฺนํ สุขทุกขั
ปญฺญเปเนติ, ตทปิ ผสฺสปจฺจยา.

ตตฺรานนฺท เย เต สมณพราหมณา กम्मวาทา สยักตํ สุขทุกขั ปญฺญเปเนติ, เต วต อญฺญตร ผสฺสา
ปฏฺฐิสฺสเวทยนฺตึติ เนตํ จานํ วิชฺชติ. เยปิ เต ๕เปฯ เยปิ เต ๕เปฯ เยปิ เต สมณพราหมณา กम्मวาทา อสยัการิ
อปริการิ อธิจฺจสมุปฺปนฺนํ สุขทุกขั ปญฺญเปเนติ, เต วต อญฺญตร ผสฺสา ปฏฺฐิสฺสเวทยนฺตึติ เนตํ จานํ วิชฺชติ.

กายเว วา หานนฺท สติ กายสญฺเจตนาเหตุ อุปฺปชฺชติ อชฺฌตฺตํ สุขทุกขั. วาจาย วา หานนฺท สติ
วจีสญฺเจตนาเหตุ อุปฺปชฺชติ อชฺฌตฺตํ สุขทุกขั. มเน วา หานนฺท สติ มโนสญฺเจตนาเหตุ อุปฺปชฺชติ อชฺฌตฺตํ
สุขทุกขั อวิชฺชาปจฺจยา.³⁸

สามิ วา ตํ อานนฺท กายสงฺขาริ อภิสงฺขโรติ ยํปจฺจยาสฺส ตํ³⁹ อุปฺปชฺชติ อชฺฌตฺตํ สุขทุกขั. ปเร
วา ตํ⁴⁰ อานนฺท กายสงฺขาริ อภิสงฺขโรเนติ ยํปจฺจยาสฺส ตํ อุปฺปชฺชติ อชฺฌตฺตํ สุขทุกขั. สมฺ ปชานโน วา ตํ

³⁸ฉ. อวิชฺชาปจฺจยา จ

³⁹ก. ยํปจฺจยาย ตํ

⁴⁰สี.อิ. ปเร วาสฺส ตํ

อานนท กายสงขาริ อภิสงขโรติ ยัปจยาสส ตั อูปปชชติ อชฌตตัสสุททุกุขิ. อสมปชาโน วา ตั อานนท กายสงขาริ อภิสงขโรติ ยัปจยาสส ตั อูปปชชติ อชฌตตัสสุททุกุขิ.

สามั วา ตั อานนท วจีสงขาริ อภิสงขโรติ, ยัปจยาสส ตั⁴¹ อูปปชชติ อชฌตตัสสุททุกุขิ. ปเร วา ตั อานนท วจีสงขาริ อภิสงขโรติ, ยัปจยาสส ตั อูปปชชติ อชฌตตัสสุททุกุขิ. สมปชาโน วา ตั อานนท ๗เปย อสมปชาโน วา ตั อานนท วจีสงขาริ อภิสงขโรติ, ยัปจยาสส ตั อูปปชชติ อชฌตตัสสุททุกุขิ.

สามั วา ตั อานนท มโนสงขาริ อภิสงขโรติ, ยัปจยาสส ตั อูปปชชติ อชฌตตัสสุททุกุขิ. ปเร วา ตั อานนท มโนสงขาริ อภิสงขโรติ, ยัปจยาสส ตั อูปปชชติ อชฌตตัสสุททุกุขิ. สมปชาโน วา ตั อานนท ๗เปย อสมปชาโน วา ตั อานนท มโนสงขาริ อภิสงขโรติ, ยัปจยาสส ตั อูปปชชติ อชฌตตัสสุททุกุขิ.

อิเมสุ อานนท ฌมเมสุ⁴² อวิชชา ออนุตติตา, อวิชชาย ตเวว อานนท อเสสวิราคณิโรธา โส กาโย น โหติ, ยัปจยาสส ตั อูปปชชติ อชฌตตัสสุททุกุขิ. สา วาจา น โหติ, ยัปจยาสส ตั อูปปชชติ อชฌตตัสสุททุกุขิ. โส มโน น โหติ, ยัปจยาสส ตั อูปปชชติ อชฌตตัสสุททุกุขิ. เขตตัสวา⁴³ น โหติ ๗เปย วตถุ วา น โหติ ๗เปย อายตณั วา น โหติ ๗เปย อธิกรณั ตั น โหติ, ยัปจยาสส ตั อูปปชชติ อชฌตตัสสุททุกุขินติ. ปญจมั.

๖. อูปวาณสุตต

[๒๖] สาวตถิยั วิหริตติ... อถ โข อายสสมา อูปวาโณ เยน ภควา เตนุปลงกมิ, อูปสงกमितวา ภควณตัส อภิวาเทตวา เอกมณตัส นิสสิทติ: เอกมณตัส นิสสิโน โข อายสสมา อูปวาโณ ภควณตัส เอตทโวจ:

“สนติ ภนเต เอเก สมณพราหมณา สยักตัสสุททุกุขิ ปญญเปเนติ, สนติ ปน ภนเต เอเก สมณพราหมณา ปริกตัสสุททุกุขิ ปญญเปเนติ, สนติ ปน ภนเต เอเก สมณพราหมณา สยักตญจ ปริกตญจ ทุกุขิ ปญญเปเนติ, สนติ ปน ภนเต เอเก สมณพราหมณา อสยัการิ อปริการิ อธิจจสมุปปนณั ทุกุขิ ปญญเปเนติ. อธิ โน ภนเต ภควา กัวาที กิมกุขายี, กถั พุยากรมานา จ มยั วุตตวาทีโน เจว ภควโต อสสาม, น จ ภควณตัส อญเตน อพุภาจิกุเขยยาม, ฌมมสส จานุฌมมัส พุยากรเมยยาม, น จ โกจิสหณมมิโก วาทานุปาโต คารยหัง จานั อาคจเจยยาม”ติ.

ปฏิจจสมุปปนณั โข อูปวาณ ทุกุขิ วุตตัส มยา. กั ปฏิจจ ? ผสสั ปฏิจจ. อิติ วทัส วุตตวาที เจว เม อสส, น จ มั อญเตน อพุภาจิกุเขยยาม, ฌมมสส จานุฌมมัส พุยากรเมยยาม, น จ โกจิสหณมมิโก วาทานุปาโต คารยหัง จานั อาคจเจยยาม.

ตตร อูปวาณ เย เต สมณพราหมณา สยักตัสสุททุกุขิ ปญญเปเนติ, ตทปิ ผสสปลจยา. เยปิ เต ๗เปย เยปิ เต ๗เปย เยปิ เต สมณพราหมณา อสยัการิ อปริการิ อธิจจสมุปปนณั ทุกุขิ ปญญเปเนติ, ตทปิ ผสสปลจยา.

ตตร อูปวาณ เย เต สมณพราหมณา สยักตัสสุททุกุขิ ปญญเปเนติ, เต วต อญญตตร ผสสา ปฏิสัเวทิสสนตัสตีติ เนตัส จานั วิชชติ. เยปิ เต ๗เปย เยปิ เต ๗เปย เยปิ เต สมณพราหมณา อสยัการิ อปริการิ อธิจจสมุปปนณั ทุกุขิ ปญญเปเนติ, เต วต อญญตตร ผสสา ปฏิสัเวทิสสนตัสตีติ เนตัส จานั วิชชตัสตีติ. ฌญจัส.

⁴² อ. ฌสุ ฌมเมสุ

⁴³ อ.ฉ. เขตตัส ตั

๗. ปลายสุดต

[๒๗] สาวตลึง วิหริ... อวิชชาปลายา ภิกขเว สงขาร, สงขารปลายา วิญญานํ ๕เปฯ เอมตสฺส เภวสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหติ.

กตมญจ ภิกขเว ชรามรณํ ? ยา เตสํ เตสํ สุตตานํ ตมฺหิ ตมฺหิ สุตตนิกาเย ชรา ชีรณตา ขณฺธิจฺจํ ปาลิจฺจํ วลิตตจตา आयุโน สํหานิ อินฺทฺริยานํ ปริปาโก. อัยํ วุจฺจติ ชรา. ยา เตสํ เตสํ สุตตานํ ตมฺหา ตมฺหา สุตตนิกาเย จฺติ จวนตา เกโท อนฺตรธานํ มจฺจุ มรณํ กาลกิริยา ขนฺธานํ เกโท กเพฺวรสฺส นิฏฺเฆโป ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปลฺลฺลฺล, อิทํ วุจฺจติ มรณํ. อิติ อญฺญจ ชรา อิทญฺจ มรณํ. อิทํ วุจฺจติ ภิกขเว ชรามรณํ. ชาตีสมฺมุทยา ชรามรณสมฺมุทโย, ชาตিনিโรธา ชรามรณนิโรโธ. อยมเว อริโย อญฺจิจฺจิกโก มคฺโค ชรามรณนิโรธคามินิํ ปฏิปทา. เสยฺยถิทํ ? สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปโป สมฺมาวาจา สมฺมากรมฺมุนฺโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ.

กตมา จ ภิกขเว ชาติ ๕เปฯ กตโม จ ภิกขเว ภโว... กตมญจ ภิกขเว อุปาทานํ... กตมา จ ภิกขเว ตณฺหา... กตมา จ ภิกขเว เวทนา... กตโม จ ภิกขเว ผลฺลฺล... กตมญจ ภิกขเว สฬายตนํ... กตมญจ ภิกขเว นามรูปํ... กตมญจ ภิกขเว วิญญานํ...

กตเม จ ภิกขเว สงขารํ ? ตโยเม ภิกขเว สงขารํ: กายสงฺขารो วจฺสงฺขารो จิตฺตสงฺขารो. อิเม วุจฺจติ ภิกขเว สงขารํ. อวิชชาสมฺมุทยา สงขารสมฺมุทโย, อวิชชานิโรธา สงขารนิโรโธ, อยมเว อริโย อญฺจิจฺจิกโก มคฺโค สงขารนิโรธคามินิํ ปฏิปทา. เสยฺยถิทํ ? สมฺมาทิฏฺฐิ ๕เปฯ สมฺมาสมาธิ.

ยโต โข ภิกขเว อริยสาวโก เหวํ ปลายํ ปชานาติ, เหวํ ปลายสมฺมุทโย ปชานาติ, เหวํ ปลายนิโรธํ ปชานาติ เหวํ ปลายนิโรธคามินิํ ปฏิปทํ ปชานาติ. อัยํ วุจฺจติ ภิกขเว อริยสาวโก ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน อิติปิ, ทสฺสนสมฺปนฺโน อิติปิ, อาคโต อิมํ สทฺธมฺมํ อิติปิ, ปสฺสติ อิมํ สทฺธมฺมํ อิติปิ, เสกฺเขน ญาเณน สมฺนฺนาคโต อิติปิ, เสกฺขาย วิชฺขาย สมฺนฺนาคโต อิติปิ, ธรรมฺสโต สฺมาปนฺโน อิติปิ, อริโย นิพฺเพธิกปญฺโญ. อิติปิ, อมตทวารํ อาหจฺจ ติฏฺฐิติ อิติปิ. สุตตมํ.

๘. ภิกขุสุดต

[๒๘] สาวตลึง วิหริ... ตตร โข ๕เปฯ อธิ ภิกขเว ภิกขุ ชรามรณํ ปชานาติ ชรามรณสมฺมุทโย ปชานาติ, ชรามรณนิโรธํ ปชานาติ, ชรามรณนิโรธคามินิํ ปฏิปทํ ปชานาติ. ชาตี ปชานาติ ๕เปฯ ภโว ปชานาติ... อุปาทานํ ปชานาติ... ตณฺหา ปชานาติ... เวทนา ปชานาติ... ผลฺลฺล ปชานาติ... สฬายตนํ ปชานาติ... นามรูปํ ปชานาติ... วิญญานํ ปชานาติ... สงฺขารํ ปชานาติ, สงฺขารสมฺมุทโย ปชานาติ, สงฺขารนิโรธํ ปชานาติ, สงฺขารนิโรธคามินิํ ปฏิปทํ ปชานาติ.

กตมญจ ภิกขเว ชรามรณํ ? ยา เตสํ เตสํ สุตตานํ ตมฺหิ ตมฺหิ สุตตนิกาเย ชรา ชีรณตา ขณฺธิจฺจํ ปาลิจฺจํ วลิตตจตา आयุโน สํหานิ อินฺทฺริยานํ ปริปาโก, อัยํ วุจฺจติ ชรา. ยา เตสํ เตสํ สุตตานํ ตมฺหา ตมฺหา สุตตนิกาเย จฺติ จวนตา เกโท อนฺตรธานํ มจฺจุ มรณํ กาลกิริยา ขนฺธานํ เกโท กเพฺวรสฺส นิฏฺเฆโป ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปลฺลฺลฺล, อิทํ วุจฺจติ มรณํ. อิติ อญฺญจ ชรา อิทญฺจ มรณํ. อิทํ วุจฺจติ ภิกขเว ชรามรณํ. ชาตีสมฺมุทยา ชรามรณสมฺมุทโย, ชาตিনিโรธา ชรามรณนิโรโธ, อยมเว อริโย อญฺจิจฺจิกโก มคฺโค ชรามรณนิโรธคามินิํ ปฏิปทา. เสยฺยถิทํ ? สมฺมาทิฏฺฐิ ๕เปฯ สมฺมาสมาธิ.

กตมา จ ภิกขเว ชาติ ๕เปฯ กตโม จ ภิกขเว ภโว... กตมญจ ภิกขเว อุปาทานํ... กตมา จ ภิกขเว ตณฺหา... เวทนา... ผลฺลฺล... สฬายตนํ... นามรูปํ... วิญญานํ ?

กตเม จ ภิกขเว สงฆารว ? ตโยเม ภิกขเว สงฆารว: กายสงฆารว วจีสงฆารว จิตตสงฆารว, อิเม วุจจนฺติ ภิกขเว สงฆารว. อวิชฺชาสมุทฺทยา สงฆารสมุทฺทย, อวิชฺชานิโรธา สงฆารนิโรธ, อยเมว อริโย อญฺิจังคิโก มคฺโค สงฆารนิโรธคามินี ปฏิปทา. เสยฺยถิ? สมมาทญฺิจิ ๕เปฯ สมมาสมาธิ.

ยโต โข ภิกขเว ภิกขุ เอรํ ชรามรณํ ปชานาติ, เอรํ ชรามรณสมุทฺทยํ ปชานาติ, เอรํ ชรามรณนิโรธํ ปชานาติ, เอรํ ชรามรณนิโรธคามินี ปฏิปทํ ปชานาติ ๕เปฯ เอรํ ชาตี ปชานาติ ๕เปฯ ภวํ... อูปาทานํ... ตณฺหํ... เวทนํ... ผสฺสํ... สฬายตฺนํ... นามรูปํ... วิญญาณํ... เอรํ สงฆารเว ปชานาติ, เอรํ สงฆารสมุทฺทยํ ปชานาติ, เอรํ สงฆารนิโรธํ ปชานาติ, เอรํ สงฆารนิโรธคามินี ปฏิปทํ ปชานาติ. อยํ วุจจติ ภิกขเว ภิกขุ ทญฺิจิสมปนฺโน อิติปิ, ทสฺสนสมปนฺโน อิติปิ, อาคโต อิมํ สทฺธมฺมํ อิติปิ, ปสฺสตี อิมํ สทฺธมฺมํ อิติปิ, เสกฺเขน ญาเณน สมฺนฺนาคโต อิติปิ, เสกฺขาย วิชฺชาย สมฺนฺนาคโต อิติปิ, ฌมฺมโสถํ สมปาปนฺโน อิติปิ, อริโย นิพฺเพธิกปฺปญฺโ. อิติปิ, อมตทวารํ อหจฺจ ตญฺุจติ อิติปิ. อญฺุสมํ.

๙. สมณพฺราหฺมณสูตต

[๒๙] สวาทถึยํ วิหฺรติ... ตตฺร โข ๕เปฯ เย ทิ เกจึ ภิกขเว สมณา วา พฺราหฺมณา วา ชรามรณํ น ปฺริชานนฺติ, ชรามรณสมุทฺทยํ น ปฺริชานนฺติ, ชรามรณนิโรธํ น ปฺริชานนฺติ ชรามรณ-นิโรธคามินี ปฏิปทํ น ปฺริชานนฺติ. ชาตี น ปฺริชานนฺติ ๕เปฯ ภวํ... อูปาทานํ... ตณฺหํ... เวทนํ... ผสฺสํ... สฬายตฺนํ... นามรูปํ... วิญญาณํ... สงฆารเว... สงฆารสมุทฺทยํ น ปฺริชานนฺติ, สงฆารนิโรธํ น ปฺริชานนฺติ, สงฆารนิโรธคามินี ปฏิปทํ น ปฺริชานนฺติ, น เมเต ภิกขเว สมณา ว พฺราหฺมณา วา สมเณสุ วา สมณสมฺมตา, พฺราหฺมเณสุ วา พฺราหฺมณสมฺมตา. น จ ปเนเต อายสฺมนฺโต สามญฺยตถํ วา พฺรหฺมญฺยตถํ วา ทญฺุจเว ฌมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺจิกถวา อูปสมฺปชฺช วิหฺรนฺติ.

เย จ โข เกจึ ภิกขเว สมณา วา พฺราหฺมณา วา ชรามรณํ ปฺริชานนฺติ, ชรามรณสมุทฺทยํ ปฺริชานนฺติ, ชรามรณนิโรธํ ปฺริชานนฺติ, ชรามรณนิโรธคามินี ปฏิปทํ ปฺริชานนฺติ. ชาตี ปฺริชานนฺติ ๕เปฯ ภวํ... อูปาทานํ... ตณฺหํ... เวทนํ... ผสฺสํ... สฬายตฺนํ... นามรูปํ... วิญญาณํ... สงฆารเว ปฺริชานนฺติ, สงฆารสมุทฺทยํ ปฺริชานนฺติ, สงฆารนิโรธํ ปฺริชานนฺติ, สงฆารนิโรธคามินี ปฏิปทํ ปฺริชานนฺติ. เต โขเม ภิกขเว สมณา วา พฺราหฺมณา วา สมเณสุ เจว สมณสมฺมตา, พฺราหฺมเณสุ จ พฺราหฺมณสมฺมตา. เต จ ปนายสฺมนฺโต สามญฺยตถญฺจ พฺรหฺมญฺยตถญฺจ ทญฺุจเว ฌมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺจิกถวา อูปสมฺปชฺช วิหฺรนฺตี. นวมํ.

๑๐. ทุติยสมณพฺราหฺมณสูตต

[๓๐] สวาทถึยํ วิหฺรติ... ตตฺร โข ๕เปฯ เย ทิ เกจึ ภิกขเว สมณา วา พฺราหฺมณา วา ชรามรณํ นปฺปชานนฺติ, ชรามรณสมุทฺทยํ นปฺปชานนฺติ, ชรามรณนิโรธํ นปฺปชานนฺติ, ชรามรณ-นิโรธคามินี ปฏิปทํ นปฺปชานนฺติ. เต วต ชรามรณํ สมติกฺกมฺม จสฺสนฺตีติ เนตํ จานํ วิชฺชติ. ชาตี นปฺปชานนฺติ ๕เปฯ ภวํ... อูปาทานํ... ตณฺหํ... เวทนํ... ผสฺสํ... สฬายตฺนํ... นามรูปํ... วิญญาณํ... สงฆารเว นปฺปชานนฺติ สงฆารสมุทฺทยํ นปฺปชานนฺติ, สงฆารนิโรธํ นปฺปชานนฺติ, สงฆารนิโรธคามินี ปฏิปทํ นปฺปชานนฺติ. เต วต สงฆารเว สมติกฺกมฺม จสฺสนฺตีติ เนตํ จานํ วิชฺชติ.

เย จ โข เกจึ ภิกขเว สมณา วา พฺราหฺมณา วา ชรามรณํ ปชานนฺติ, ชรามรณสมุทฺทยํ ปชานนฺติ, ชรามรณนิโรธํ ปชานนฺติ, ชรามรณนิโรธคามินี ปฏิปทํ ปชานนฺติ. เต วต ชรามรณํ สมติกฺกมฺม จสฺสนฺตีติ จานเมตํ วิชฺชติ. ชาตี ปชานนฺติ ๕เปฯ ภวํ... อูปาทานํ... ตณฺหํ... เวทนํ... ผสฺสํ... สฬายตฺนํ... นามรูปํ... วิญญาณํ... สงฆารเว ปชานนฺติ, สงฆารสมุทฺทยํ ปชานนฺติ, สงฆารนิโรธํ ปชานนฺติ, สงฆารนิโรธคามินี ปฏิปทํ ปชานนฺติ. เต วต สงฆารเว สมติกฺกมฺม จสฺสนฺตีติ จานเมตํ วิชฺชตี. ทสมํ.

ทศพลวคโค ตติโย.

ตสสุททาน์

ทเว ทศพลา อูปนิสา จ

อถตติตติยภูมิโซ.

อูปวาณ ปจจโย ภิกขุ

ทเว จ สมณพราหมณาติ.

๔. กพารชตติยวคค

๑. ภูตสสุต

[๓๑] เอก์ สมย์ ภควา สาวตถิยั วิหริติ... ตตร ไช ภควา आयस्मन्तं सारिपुत्तं आमन्तेसि “वृत्तमित्थं सारिपुत्त पारายणे⁴⁴ อชิตเปण:

เย จ สงฆาตธมมาเส

เย จ เสกขา ปุณฺณ อธิ

เตสเม นิปกิ อิริยั

ปุณฺณโจ จ พุริ⁴⁵ มาริสาติ.

อิสมสฺส นฺุ ไช สारिपुत्त संखितเตन णासितसฺस गढं विदुत्ताเรน अत्तो णुจ्जप्पो”ติ. เอวํ वृत्ते आयस्मा सारिपुत्ते तुण्हि ओहसि. त्थियम्पि च णक्वा आयस्मन्तं सारिपुत्तं आमन्तेसि अप्प च्थियम्पि च आयस्मा सारिपुत्ते तुण्हि ओहसि. त्थियम्पि च णक्वा आयस्मन्तं सारिपुत्तं आमन्तेसि “वृत्तमित्थं सारिपुत्त पारายणे अชิตเปण:

เย จ สงฆाตธมมาเส

เย จ เสกขา ปุณฺณ อธิ

เตสํ मे निपकि अिरियं

पुण्णजो ज पुुरि मारिसाति.

อิสมสฺส นฺุ ไช สारिपुत्त संखितเตन णासितसฺस गढं विदुत्ताเรน अत्तो णुจ्जप्पो”ติ. เอवํ वृत्ते⁴⁶त्थियम्पि च आयस्मा सारिपुत्ते तुण्हि ओहसि.

“ภูตमित्थ”ติ सारिपुत्त ปสฺสตี. “ภูตमित्थ”ติ णนเต ยถาภูत्तं สम्मปฺปญฺญาय ปสฺสตี. “ภูตमित्थ”ติ ยถาภูत्तं สम्मปฺปญฺญาय ทิสฺวา ภูตสฺส นิพพิทาย วิราคาย นิโรธาย ปฏฺฐินฺโน โหตี. “ตทาทารสมฺภวณฺุ”ติ ยถาภูत्तं สम्मปฺปญฺญาय ปสฺสตี, “ตทาทารสมฺภวณฺุ”ติ ยถาภูत्तं สम्मปฺปญฺญาय ทิสฺวา อาหารสมฺภวสฺส นิพพิทาย วิราคาย นิโรธาย ปฏฺฐินฺโน โหตี, “ตทาทารนิโรธา ยं ภูत्तं ตं นิโรธมฺมณฺุ”ติ ยถาภูत्तं สम्मปฺปญฺญาय ปสฺสตี. “ตทาทารนิโรธา ยं ภูत्तं ตं นิโรธมฺมณฺุ”ติ ยถาภูत्तं สम्मปฺปญฺญาय ทิสฺวา นิโรธมฺมสฺส นิพพิทาย วิราคาย นิโรธาย ปฏฺฐินฺโน โหตี. เอวํ ไช णนเต เสกโข โหตี.

กถนจ णนเต สงฆाตธมฺโม โหตี ? “ภูตमित्थ”ติ णนเต ยถาภูत्तं สम्मปฺปญฺญาय ปสฺสตี. “ภูตमित्थ”ติ ยถาภูत्तं สम्मปฺปญฺญาय ทิสฺวา ภูตสฺส นิพพิทา วิราคา นิโรธา อนุปาทา วิมฺุตโต โหตี. “ตทาทารสมฺภวณฺุ”ติ ยถาภูत्तं สम्मปฺปญฺญาय ปสฺสตี, “ตทาทารสมฺภวณฺุ”ติ ยถาภูत्तं สम्मปฺปญฺญาय ทิสฺวา อาหารสมฺภวสฺส นิพพิทา วิราคา นิโรธา อนุปาทา วิมฺุตโต โหตี “ตทา- ทารนิโรธา ยं ภูत्तं ตं นิโรธมฺมณฺุ”ติ ยถาภูत्तं สम्मปฺปญฺญาय ปสฺสตี. “ตทาทารนิโรธา ยं ภูत्तं ตं นิโรธมฺมณฺุ”ติ ยถาภูत्तं สम्मปฺปญฺญาय ทิสฺวา นิโรธมฺมสฺส นิพพิทา วิราคา นิโรธา อนุปาทา วิมฺุตโต โหตี. เอวํ ไช णนเต สงฆाตธมฺโม โหตี. อิติ च णนते यं ตं वृत्तं पारายणे अचิตपेण:

⁴⁴ ส. ปารายणे

⁴⁵ ฉ. ปุณฺณโจ ปุริ

⁴⁶ ฉ. เอวํ वृत्तेติ อยं पाजो न तिससति

เย จ สงฆาตธมมาเส เย จ เสกขา ปุณฺณ อธิ
เตสฺมเม นิปโก อิริยํ ปุณฺณโจ จ พุทฺธิ มาริสฺสาคี.

อิมสฺส ไหหฺ ภาณเต สงฺฆิตฺเตน ภาสิตสฺส เหวํ วิตฺถาเรน อตถํ อาชานามีติ.

สาธุ สาธุ สารีปุตฺต, “ภูตฺมิทฺท”ติ สารีปุตฺต ยถาภูตํ สมนฺนปฺปณฺณาย ปสฺสตี, “ภูตฺมิทฺท”ติ ยถาภูตํ สมนฺนปฺปณฺณาย ทิสฺวา ภูตฺสฺส นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย ปฏิปฺปนฺโน โหตี. “ตทา- หารสฺมภวฺน”ติ ยถาภูตํ สมนฺนปฺปณฺณาย ปสฺสตี, “ตทาหารสฺมภวฺน”ติ ยถาภูตํ สมนฺนปฺปณฺณาย ทิสฺวา อาหารสฺมภวฺสฺส นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย ปฏิปฺปนฺโน โหตี. “ตทาหารนิโรธา ยํ ภูตํ ตํ นิโรธมฺมณ”ติ ยถาภูตํ สมนฺนปฺปณฺณาย ปสฺสตี, “ตทาหารนิโรธา ยํ ภูตํ ตํ นิโรธมฺมณ”ติ ยถาภูตํ สมนฺนปฺปณฺณาย ทิสฺวา นิโรธมฺมสฺส นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย ปฏิปฺปนฺโน โหตี. เหวํ ไห สารีปุตฺต เสกฺโข โหตี.

ภคฺคจฺจ สารีปุตฺต สงฺฆาตธมฺโม โหตี ? “ภูตฺมิทฺท”ติ สารีปุตฺต ยถาภูตํ สมนฺนปฺปณฺณาย ปสฺสตี, “ภูตฺมิทฺท”ติ ยถาภูตํ สมนฺนปฺปณฺณาย ทิสฺวา ภูตฺสฺส นิพฺพิทาย วิราคานโรธา อนฺนปาทา วิมฺุตโต โหตี. “ตทาหารสฺมภวฺน”ติ ยถาภูตํ สมนฺนปฺปณฺณาย ปสฺสตี, “ตทาหารสฺมภวฺน”ติ ยถาภูตํ สมนฺนปฺปณฺณาย ทิสฺวา อาหารสฺมภวฺสฺส นิพฺพิทาย วิราคานโรธา อนฺนปาทา วิมฺุตโต โหตี. “ตทา- หารนิโรธา ยํ ภูตํ ตํ นิโรธมฺมณ”ติ ยถาภูตํ สมนฺนปฺปณฺณาย ปสฺสตี. “ตทาหารนิโรธา ยํ ภูตํ ตํ นิโรธมฺมณ”ติ ยถาภูตํ สมนฺนปฺปณฺณาย ทิสฺวา นิโรธมฺมสฺส นิพฺพิทาย วิราคานโรธา อนฺนปาทา วิมฺุตโต โหตี. เหวํ ไห สารีปุตฺต สงฺฆาตธมฺโม โหตี. อิติ ไห สารีปุตฺต ยํ ตํ วุตฺตํ ปารายเน อชิตฺตปฺเภห:

เย จ สงฆาตธมมาเส เย จ เสกขา ปุณฺณ อธิ
เตสฺมเม นิปโก อิริยํ ปุณฺณโจ จ พุทฺธิ มาริสฺสาคี.

อิมสฺส ไห สารีปุตฺต สงฺฆิตฺเตน ภาสิตสฺส เหวํ วิตฺถาเรน อตถิ ทฺฐจฺจพฺโพตี. ปจฺจม.

๒. กพารสูตฺต

[๓๒] สาวตฺถิยํ วิหฺรตี... อถ ไห กพารชตฺติโย ภิกฺขุ เยนายสฺมา สารีปุตฺโต เตนฺนปฺสงฺกมิ, อฺปฺสงฺกมิตฺวา อายสฺมตฺตา สารีปุตฺเตน สทฺธิ สมนฺเมทฺธิ, สมนฺเมทฺธียํ กถํ สวณฺณํ วิตฺติสวเรตฺวา เอกมฺนตํ นิสฺสีทฺ; เอกมฺนตํ นิสฺสินฺโน ไห กพารชตฺติโย ภิกฺขุ อายสฺมตฺตํ สารีปุตฺตํ เอตทโวจ “โมพฺพิยคคฺคฺโน อาวุโส สารีปุตฺต ภิกฺขุ สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย หีนายาวตฺโต”ติ. น หิ นฺนุ โส อายสฺมา อิมสฺมี ฐมฺมวินเย อสฺสสฺสสมฺลตฺถาตี. เตนฺนหยาสฺมา สารีปุตฺโต อิมสฺมี ฐมฺมวินเย อสฺสสฺสสมฺปตฺโตตี. น ชฺวาทํ อาวุโส กงฺขามีตี. อายตี ปนาวุโสตี. “น ชฺวาทํ อาวุโส วิจิกฺกจฺจามีตี. อถ ไห กพารชตฺติโย ภิกฺขุ อฺภูจฺจาเยสฺสา เยน ภคฺวา เตนฺนปฺสงฺกมิ, อฺปฺสงฺกมิตฺวา ภคฺวณฺตํ อภิวาทฺเตวา เอกมฺนตํ นิสฺสีทฺ; เอกมฺนตํ นิสฺสินฺโน ไห กพารชตฺติโย ภิกฺขุ ภคฺวณฺตํ เอตทโวจ “อายสฺมตฺตา ภาณเต สารีปุตฺเตน อญฺญา พฺยากตฺตา ‘ชฺเณนา ชาตี, วุสฺสิตํ พุรฺหมจฺริยํ, กตํ กรณฺณํ, นาปรี อิตฺถตฺตยา’ตี ปชานามี”ติ.

อถ ไห ภคฺวา อญฺญตฺตริ ภิกฺขุ อามฺนเตสฺสี “เอหิ ตฺวํ ภิกฺขุ มม วจฺเนน สารีปุตฺตํ อามฺนเตหิ ‘สฺตถา ตํ อาวุโส สารีปุตฺต อามฺนเตสฺสี”ติ. “เอวํ ภาณเต”ติ ไห โส ภิกฺขุ ภคฺวโต ปฏฺิสฺสุตฺวา เยนายสฺมา สารีปุตฺโต เตนฺนปฺสงฺกมิ, อฺปฺสงฺกมิตฺวา อายสฺมตฺตํ สารีปุตฺตํ เอตทโวจ “สฺตถา ตํ อาวุโส สารีปุตฺต อามฺนเตสฺสี”ติ. “เอวมาวุโส”ติ ไห อายสฺมา สารีปุตฺโต ตสฺส ภิกฺขุโน ปฏฺิสฺสุตฺวา เยน ภคฺวา เตนฺนปฺสงฺกมิ, อฺปฺสงฺกมิตฺวา ภคฺวณฺตํ อภิวาทฺเตวา เอกมฺนตํ นิสฺสีทฺ; เอกมฺนตํ นิสฺสินฺโน ไห อายสฺมตฺตํ สารีปุตฺตํ ภคฺวา เอตทโวจ “สจฺจํ กิร ตฺยา สารีปุตฺต อญฺญา พฺยากตฺตา ‘ชฺเณนา ชาตี, วุสฺสิตํ พุรฺหมจฺริยํ, กตํ กรณฺณํ, นาปรี อิตฺถตฺตยา’ตี ปชานามี”ติ. น ไห ภาณเต เอเตหิ ปเทหิ เอเตหิ พฺยณฺชเนหิ อตฺถิ วุตฺโตตี. เยน เกณจฺปิ สารีปุตฺต ปรียาเยน กุลปฺตฺโต อญฺญํ พฺยากรโตี, อถ ไห พฺยากตํ พฺยากโต ทฺฐจฺจพฺพนฺตี. นนฺ อหฺมปิ ภาณเต เหวํ วทามิ “น ไห ภาณเต เอเตหิ ปเทหิ เอเตหิ พฺยณฺชเนหิ อตฺถิ วุตฺโต”ติ.

สเจ ต่ สารีปุตต เอร่ว ปุจฺเจยฺยํ “กถํ ชานตา ปน ตยา อวฺวโส สารีปุตต กถํ ปสฺสตา อญฺญา พุยากตา ‘ซีณา ซาติ, วุสิตํ พุรหุมจริยํ, กตํ กรณียํ, นาปรี อิตถตตยา’ติ ปชานามิ”ติ. เอร่ว ปุฏฺโฐ ตวํ สารีปุตต กิณฺติ พุยากเรยยาสิติ. สเจ มํ ฆนฺเต เอร่ว ปุจฺเจยฺยํ “กถํ ชานตา ปน ตยา อวฺวโส สารีปุตต กถํ ปสฺสตา อญฺญา พุยากตา ‘ซีณา ซาติ, วุสิตํ พุรหุมจริยํ, กตํ กรณียํ, นาปรี อิตถตตยา’ติ ปชานามิ”ติ, เอร่ว ปุฏฺโฐ⁴⁷ ฆนฺเต เอร่ว พุยากเรยฺยํ “ยนิทานาวฺวโส ซาติ, ตสฺส นิทานสฺส สงฺขยา ซีณสมิ ‘ซีณามิ’ติ วิทิตํ, ‘ซีณามิ’ติ วิทิตวา ‘ซีณา ซาติ, วุสิตํ พุรหุมจริยํ, กตํ กรณียํ, นาปรี อิตถตตยา’ติ ปชานามิ”ติ. เอร่ว ปุฏฺโฐ ฆนฺเต เอร่ว พุยากเรยฺยณฺติ.

สเจ ปน ตํ สารีปุตต เอร่ว ปุจฺเจยฺยํ “ซาติ ปนาวฺวโส สารีปุตต กิณฺทานา กิสมฺมุทยา กิชาติกา กิปปาวา”ติ, เอร่ว ปุฏฺโฐ ตวํ สารีปุตต กิณฺติ พุยากเรยยาสิติ. สเจ มํ ฆนฺเต เอร่ว ปุจฺเจยฺยํ “ซาติ ปนาวฺวโส สารีปุตต กิณฺทานา กิสมฺมุทยา กิชาติกา กิปปาวา”ติ, เอร่ว ปุฏฺโฐ ฆนฺเต เอร่ว พุยากเรยฺยํ “ซาติ โข อวฺวโส ฆนฺนิทานา ฆนฺสมฺมุทยา ฆนฺชาติกา ฆนฺปปาวา”ติ. เอร่ว ปุฏฺโฐ ฆนฺเต เอร่ว พุยากเรยฺยณฺติ.

สเจ ปน ตํ สารีปุตต เอร่ว ปุจฺเจยฺยํ “ภโว ปนาวฺวโส สารีปุตต กิณฺทานโน กิสมฺมุทโย กิชาติโก กิปปาว”ติ, เอร่ว ปุฏฺโฐ ตวํ สารีปุตต กิณฺติ พุยากเรยยาสิติ. สเจ มํ ฆนฺเต เอร่ว ปุจฺเจยฺยํ “ภโว ปนาวฺวโส สารีปุตต กิณฺทานโน กิสมฺมุทโย กิชาติโก กิปปาว”ติ, เอร่ว ปุฏฺโฐ ฆนฺเต เอร่ว พุยากเรยฺยํ “ภโว โข อวฺวโส อฺปาทานนิทานโน อฺปาทานสมฺมุทโย อฺปาทานชาติโก อฺปาทานปปาว”ติ, เอร่ว ปุฏฺโฐ ฆนฺเต เอร่ว พุยากเรยฺยณฺติ.

สเจ ปน ตํ สารีปุตต เอร่ว ปุจฺเจยฺยํ “อฺปาทานํ ปนาวฺวโส สารีปุตต กิณฺทานํ ๔เปฯ กิปปาว”ติ, เอร่ว ปุฏฺโฐ ตวํ สารีปุตต กิณฺติ พุยากเรยยาสิติ. สเจ มํ ฆนฺเต เอร่ว ปุจฺเจยฺยํ “อฺปาทานํ ปนาวฺวโส กิณฺทานํ ๔เปฯ กิปปาว”ติ, เอร่ว ปุฏฺโฐ ฆนฺเต เอร่ว พุยากเรยฺยํ “อฺปาทานํ โข อวฺวโส ตณฺหานิทานํ ๔เปฯ ตณฺหาปปาว”ติ, เอร่ว ปุฏฺโฐ ฆนฺเต เอร่ว พุยากเรยฺยณฺติ.

สเจ ปน ตํ สารีปุตต เอร่ว ปุจฺเจยฺยํ “ตณฺหา ปนาวฺวโส สารีปุตต กิณฺทานา กิสมฺมุทยา กิชาติกา กิปปาวา”ติ, เอร่ว ปุฏฺโฐ ตวํ สารีปุตต กิณฺติ พุยากเรยยาสิติ. สเจ มํ ฆนฺเต เอร่ว ปุจฺเจยฺยํ “ตณฺหา ปนาวฺวโส สารีปุตต กิณฺทานา กิสมฺมุทยา กิชาติกา กิปปาวา”ติ, เอร่ว ปุฏฺโฐ ฆนฺเต เอร่ว พุยากเรยฺยํ “ตณฺหา โข อวฺวโส เวทนานิทานา เวทนสมฺมุทยา เวทนาชาติกา เวทนาปปาวา”ติ, เอร่ว ปุฏฺโฐ ฆนฺเต เอร่ว พุยากเรยฺยณฺติ.

สเจ⁴⁸ ปน ตํ สารีปุตต เอร่ว ปุจฺเจยฺยํ “เวทนา ปนาวฺวโส สารีปุตต กิณฺทานา ๔เปฯ กิปปาวา”ติ, เอร่ว ปุฏฺโฐ ตวํ สารีปุตต กิณฺติ พุยากเรยยาสิติ. สเจ มํ ฆนฺเต เอร่ว ปุจฺเจยฺยํ “เวทนา ปนาวฺวโส สารีปุตต กิณฺทานา ๔เปฯ กิปปาวา”ติ, เอร่ว ปุฏฺโฐ ฆนฺเต เอร่ว พุยากเรยฺยํ “เวทนา โข อวฺวโส ผสฺสนิทานา ๔เปฯ ผสฺสปปาวา”ติ, เอร่ว ปุฏฺโฐ ฆนฺเต เอร่ว พุยากเรยฺยณฺติ.

สเจ ปน ตํ สารีปุตต เอร่ว ปุจฺเจยฺยํ “กถํ ชานโต ปน เต อวฺวโส สารีปุตต กถํ ปสฺสโต ยา เวทนาสุ นนฺทิ, สา น อฺปฏฺฐาสิ”ติ, เอร่ว ปุฏฺโฐ ตวํ สารีปุตต กิณฺติ พุยากเรยยาสิติ. สเจ มํ ฆนฺเต เอร่ว ปุจฺเจยฺยํ “กถํ ชานโต ปน เต อวฺวโส สารีปุตต กถํ ปสฺสโต ยา เวทนาสุ นนฺทิ, สา น อฺปฏฺฐาสิ”ติ, เอร่ว ปุฏฺโฐ ฆนฺเต เอร่ว พุยากเรยฺยํ “ติสฺโส โข อิมา อวฺวโส เวทนา. กตมา ติสฺโส ? สุขา เวทนา ทุกฺขา เวทนา อทุกฺขมสุขา เวทนา. อิมา โข อวฺวโส ติสฺโส เวทนา อนิจฺจา, ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขณฺติ วิทิตํ, ยา เวทนาสุ นนฺทิ, สา น อฺปฏฺฐาสิ”ติ, เอร่ว ปุฏฺโฐ ฆนฺเต เอร่ว พุยากเรยฺยณฺติ.

⁴⁷ อ. ก. ปุฏฺฐาหํ

⁴⁸ ฉ. สเจ ปน ตํ ๔เปฯ เอร่ว พุยากเรยฺยณฺติ ปาโวจฺ น ทิสฺสติ

สาธุ สาธุ สาธุปุตฺต, อยมปิ โข สาธุปุตฺต ปริยาโย, เอตสเสว อตฺถสฺส สงฺฆิตฺเตน เวยยากรณาย “ยงฺกิลฺลิจิ เวทยิตฺ, ตํ ทุกฺขสมินฺ”ติ.

สเจ ปน ตํ สาธุปุตฺต เหวํ ปุจฺเจยฺยํ “กถํ วิโมกฺขา ปน ตยา อวฺุโส สาธุปุตฺต อญฺเฌา พยากตา ซีณา ชาติ, วุสฺสิตํ พุรฺหมจฺริยํ, กตํ กรณียํ, นาปรํ อิตฺถตฺตยาธาติ ปชานามิ”ติ. เหวํ ปุญฺโฆ ตวํ สาธุปุตฺต กิณฺติ พยากรเยยาสีติ. สเจ มํ ภาณเต เหวํ ปุจฺเจยฺยํ “กถํ วิโมกฺขา ปน ตยา อวฺุโส สาธุปุตฺต อญฺเฌา พยากตา ซีณา ชาติ, วุสฺสิตํ พุรฺหมจฺริยํ, กตํ กรณียํ, นาปรํ อิตฺถตฺตยาธาติ ปชานามิ”ติ, เหวํ พยากรเยยํ “อชฺฌตฺตวิโมกฺขา ขวฺาหํ อวฺุโส สพฺพปาทานกฺขยา ตถาสโต⁴⁹ วิหรามิ , ยถาสตํ วิหรนฺตํ อสฺวา นานุสฺสวณฺติ อตฺ ตานญฺจ นาวชานามิ”ติ, เหวํ ปุญฺโฆหิ ภาณเต เหวํ พยากรเยยนฺติ.

สาธุ สาธุ สาธุปุตฺต. อยมปิ โข สาธุปุตฺต ปริยาโย, เอตสเสว อตฺถสฺส สงฺฆิตฺเตน เวยยากรณาย “เย อสฺวา สมณฺเณน วุตฺตา, เตสฺวาทํ น กงฺขามิ, เต เม ปหีนฺตาติ น วิจิกฺกขามิ”ติ. อิทฺมโวจ ภควา, อิทํ วตฺวา สุกฺโต อญฺุจายาสนา วิหารํ ปาวิสฺสิ.

ตตฺร โข อายสฺมา สาธุปุตฺโต อจิรปุกฺกนตฺส ภควโต ภิกฺขุ อามนฺเตสิ “ปุพฺเพ อปฺปฏิสฺสวิตฺตํ มํ อวฺุโส ภควา ปจฺมํ ปณฺหํ อปุจฺฉิ ตสฺส เม อโหสิ ทนฺธายิตตฺตํ. ยโต จ โข เม อวฺุโส ภควา ปจฺมํ ปณฺหํ อญฺุโมเท, ตสฺส มยฺหํ อวฺุโส เอตทโหสิ ‘ทิวสฺญเจปิ มํ ภควา เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺย อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปเทหิ อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปริยาเยหิ. เจปิ มํ ภควา เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺย อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปเทหิ อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปริยาเยหิ. รตฺตี เจปิ มํ ภควา เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺย อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปเทหิ อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปริยาเยหิ, รตฺตีปหํ ภควโต เอตมตฺถํ พยากรเยยํ อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปเทหิ อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปริยาเยหิ. รตฺตินทิวญฺเจปิ มํ ภควา เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺย อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปเทหิ อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปริยาเยหิ, รตฺตินทิวํปหํ ภควโต เอตมตฺถํ พยากรเยยํ อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปเทหิ อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปริยาเยหิ. เทว รตฺตินทิวานิ เจปิ มํ ภควา เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺย ฯเปฯ เทว รตฺตินทิวานิปหํ ภควโต เอตมตฺถํ พยากรเยยํ ฯเปฯ ตีณิ รตฺตินทิวานิ เจปิ มํ ภควา เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺย... ตีณิ รตฺตินทิวานิปหํ ภควโต เอตมตฺถํ พยากรเยยํ... จตฺตาริ รตฺตินทิวานิ เจปิ มํ ภควา เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺย... จตฺตาริ รตฺตินทิวานิปหํ ภควโต เอตมตฺถํ พยากรเยยํ... ปญฺจ รตฺตินทิวานิ เจปิ มํ ภควา เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺย... ปญฺจ รตฺตินทิวานิปหํ ภควโต เอตมตฺถํ พยากรเยยํ... ฉ รตฺตินทิวานิ เจปิ มํ ภควา เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺย... ฉ รตฺตินทิวานิปหํ ภควโต เอตมตฺถํ พยากรเยยํ... สตฺต รตฺตินทิวานิ เจปิ มํ ภควา เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺย อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปเทหิ อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปริยาเยหิ, สตฺต รตฺตินทิวานิปหํ ภควโต เอตมตฺถํ พยากรเยยํ อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปเทหิ อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปริยาเยหิ”ติ.

อถ โข กพฺวารชตฺติโย ภิกฺขุ อญฺุจายาสนา เยน ภควา เตนฺุสสงฺกมิ, อฺุสสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาทตฺวา เอกมณฺตํ นิสฺสิทํ; เอกมณฺตํ นิสฺสินฺโน โข กพฺวารชตฺติโย ภิกฺขุ ภควนฺตํ เอตทโวจ “อายสฺมตฺตา ภาณเต สาธุปุตฺเตน สีนฺนาโท นทิตฺ ‘ปุพฺเพ อปฺปฏิสฺสวิตฺตํ มํ อวฺุโส ภควา ปจฺมํ ปณฺหํ อปุจฺฉิ, ตสฺส เม อโหสิ ทนฺธายิตตฺตํ. ยโต จ โข เม อวฺุโส ภควา ปจฺมํ ปณฺหํ อญฺุโมเท, ตสฺส มยฺหํ อวฺุโส เอตทโหสิ ‘ทิวสฺญเจปิ มํ ภควา เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺย อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปเทหิ อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปริยาเยหิ, ทิวสฺสปหํ ภควโต เอตมตฺถํ พยากรเยยํ อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปเทหิ อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปริยาเยหิ. รตฺตี เจปิ ฯเปฯ รตฺตินทิวํ เจปิ มํ ภควา... เทว รตฺตินทิวานิ เจปิ มํ ภควา... ตีณิ... จตฺตาริ... ปญฺจ... ฉ... สตฺต รตฺตินทิวานิ เจปิ มํ ภควา เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺย อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปเทหิ อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปริยาเยหิ, สตฺต รตฺตินทิวานิปหํ ภควโต เอตมตฺถํ พยากรเยยํ อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปเทหิ อญฺเฌมญฺเฌเหติ ปริยาเยหิ”ติ.

⁴⁹ ฉ. ตถา สโต

สา หิ ภิกขุ สารีปุตฺตสฺส ธมฺมฉาตุ สุปฺปฏฺวิวิทฺธา, ยสฺสา ธมฺมฉาตุยา สุปฺปฏฺวิวิทฺตตา ทิวสญฺเจปหํ สารีปุตฺตํ เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺยํ อญฺญมญฺญเอหิ ปเทหิ อญฺญมญฺญเอหิ ปริยาเยหิ, ทิวสญฺปิ เม สารีปุตฺโต เอตมตฺถํ พฺยากเรยฺย อญฺญมญฺญเอหิ ปเทหิ อญฺญมญฺญเอหิ ปริยาเยหิ. รตฺตี เจปหํ สารีปุตฺตํ เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺยํ อญฺญมญฺญเอหิ ปเทหิ อญฺญมญฺญเอหิ ปริยาเยหิ, รตฺตีปิ เม สารีปุตฺโต เอตมตฺถํ พฺยากเรยฺย ฯเปฯ รตฺตินทิวญฺเจปหํ สารีปุตฺตํ เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺยํ... รตฺตินทิวมฺปิ เม สารีปุตฺโต เอตมตฺถํ พฺยากเรยฺย... เทว รตฺตินทิวานิ เจปหํ สารีปุตฺตํ เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺยํ... เทว รตฺตินทิวานิปิ เม สารีปุตฺโต เอตมตฺถํ พฺยากเรยฺย... ตีณิ รตฺตินทิวานิ เจปหํ สารีปุตฺตํ เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺยํ... ตีณิ รตฺตินทิวานิปิ เม สารีปุตฺโต เอตมตฺถํ พฺยากเรยฺย... จตฺตาริ รตฺตินทิวานิ เจปหํ สารีปุตฺตํ เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺยํ... จตฺตาริ รตฺตินทิวานิปิ เม สารีปุตฺโต เอตมตฺถํ พฺยากเรยฺย... ปญฺจ รตฺตินทิวานิ เจปหํ สารีปุตฺตํ เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺยํ... ปญฺจ รตฺตินทิวานิปิ เม สารีปุตฺโต เอตมตฺถํ พฺยากเรยฺย... ฉ รตฺตินทิวานิ เจปหํ สารีปุตฺตํ เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺยํ... ฉ รตฺตินทิวานิปิ เม สารีปุตฺโต เอตมตฺถํ พฺยากเรยฺย... สตฺต รตฺตินทิวานิ เจปหํ สารีปุตฺตํ เอตมตฺถํ ปุจฺเจยฺยํ อญฺญมญฺญเอหิ ปเทหิ อญฺญมญฺญเอหิ ปริยาเยหิ, สตฺต รตฺตินทิวานิปิ เม สารีปุตฺโต เอตมตฺถํ พฺยากเรยฺย อญฺญมญฺญเอหิ ปเทหิ อญฺญมญฺญเอหิ ปริยาเยหิ”ติ. ทฺติยํ.

๓. ภาณวตฺถุสฺสตฺต

[๓๓] สวาทฺถิยํ วิหฺรติ... จตฺจตฺตารีสํ วิ ภิกฺขเว ภาณวตฺถุณิ เทเสสฺสสามิ, ตํ สฺนฺนาถ, สาธุกํ มนสิกรฺโรถ, ภาสิสฺสสามีติ. “เอวํ ภาณฺเต”ติ โข เต ภิกฺขู ภควโต ปจฺจสฺสิสฺสุ. ภควา เอตทโวจ:

กตมานิ จ⁵⁰ ภิกฺขเว จตฺจตฺตารีสํ ภาณวตฺถุณิ ? ชรามรณฺ ภาณํ, ชรามรณฺสมุทฺเย ภาณํ, ชรามรณฺนิโรธฺ ภาณํ, ชรามรณฺนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ภาณํ, ชาตียา ภาณํ, ชาตีสุมุทฺเย ภาณํ, ชาตินิโรธฺ ภาณํ, ชาตินิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ภาณํ, ภเว ภาณํ, ภวสมุทฺเย ภาณํ, ภวนิโรธฺ ภาณํ, ภวนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ภาณํ. อุปาทานฺ ภาณํ, อุปาทานสมุทฺเย ภาณํ, อุปาทานนิโรธฺ ภาณํ, อุปาทานนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ภาณํ, ตณฺหยา ภาณํ, ตณฺหาสมุทฺเย ภาณํ, ตณฺหานิโรธฺ ภาณํ, ตณฺหานิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ภาณํ, เวทนาย ภาณํ, เวทนายสมุทฺเย ภาณํ, เวทนานิโรธฺ ภาณํ, เวทนานิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ภาณํ, ผสฺเส ภาณํ... สฬายตเน ภาณํ... นามรฺูเป ภาณํ... วิญฺญาเน ภาณํ... สงฺขารेषฺสุ ภาณํ, สงฺขารสมุทฺเย ภาณํ, สงฺขารนิโรธฺ ภาณํ, สงฺขารนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ภาณํ. อิมานิ วุจฺจนฺติ ภิกฺขเว จตฺจตฺตารีสํ ภาณวตฺถุณิ.

กตมญฺจ ภิกฺขเว ชรามรณํ ? ยา เตสํ เตสํ สตฺตทานํ ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย ชรา ชีรณฺตา ขณฺชิจฺจํ ปาลิจฺจํ วลิตฺตจตฺตา आयุโน สํหานิ อินฺทฺริยานํ ปริปาโก, อยํ วุจฺจติ ชรา. ยา เตสํ เตสํ สตฺตทานํ ตมฺหา ตมฺหา สตฺตนิกาเย จฺติ จวนฺตา เกโท อนฺตรรณํ มจฺจุ มรณํ กาลกิริยา ขณฺธานํ เกโท กเพฺวรสฺส นิกฺเขโป, อิทํ วุจฺจติ มรณํ. อิติ อญฺญจ ชรา อิทญฺจ มรณํ, อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ชรามรณํ.

ชาตีสุมุทฺยา ชรามรณสมุทฺโย, ชาตินิโรธา ชรามรณนิโรธ, อญฺเมว อริโย อญฺจจฺจติโก มคฺโค ชรามรณนิโรธคามินิํ ปฏิปทา. เสยฺยถิทํ ? สมฺมาทิฏฺฐิ ฯเปฯ สมฺมาสมายิ.

ยโต โข ภิกฺขเว อริยสาวโก เอวํ ชรามรณํ ปชานาติ, เอวํ ชรามรณสมุทฺยํ ปชานาติ, เอวํ ชรามรณนิโรธํ ปชานาติ, เอวํ ชรามรณนิโรธคามินิํ ปฏิปทํ ปชานาติ. อิทมสฺส ธมฺเม ภาณํ, โส อิมินา ธมฺเมน ทิฏฺฐเณ วิทิตฺเตน อกาลิเกน ปตฺเตน ปริโยคาเพฺพน อตีตानาคเตน ยํ เนติ.

⁵⁰ ฉ. จสทโท น ทิสฺสติ

เย โข เกจิ อตีตมตฺถานํ สมณฺหา วา พฺราหฺมณฺหา วา ชรามรณํ อพฺภณฺณํสุ, ชรามรณสมุทฺยํ
อพฺภณฺณํสุ, ชรามรณนิโรธํ อพฺภณฺณํสุ, ชรามรณนิโรธคามินี ปฏฺิปปทํ อพฺภณฺณํสุ, สพฺเพ เต เอวเมว
อพฺภณฺณํสุ, เสยฺยถาปาหํ เอตฺรหิ.

เยปี หิ เกจิ อนาคตมตฺถานํ สมณฺหา วา พฺราหฺมณฺหา วา ชรามรณํ อภิชานิสฺสนฺติ, ชรามรณสมุทฺยํ
อภิชานิสฺสนฺติ, ชรามรณนิโรธํ อภิชานิสฺสนฺติ, ชรามรณนิโรธคามินี ปฏฺิปปทํ อภิชานิสฺสนฺติ, สพฺเพ เต เอวเมว
อภิชานิสฺสนฺติ, เสยฺยถาปาหํ เอตฺรหิตฺติ. อิทมสฺส อนฺวเย ภาณํ.

เยโต โข ภิกฺขเว อริยสาวกสฺส อิมานิ เทว ภาณานิ ปรีสุทฺธานิ โหนฺติ ปรีโยทาทานิ ฌมฺเม ภาณญฺจ
อนฺวเย ภาณญฺจ. อຍံ วุจฺจติ ภิกฺขเว อริยสาวโก ทิฏฺฐิสฺสพฺนโน อิตฺปิ, ทสฺสนสมฺพฺนโน อิตฺปิ, อาคโต อิมํ
สทฺธมฺมํ อิตฺปิ, ปสฺสติ อิมํ สทฺธมฺมํ อิตฺปิ, เสฏฺเฐน ภาณေန สมฺนฺนาคโต อิตฺปิ, เสฏฺฆาย วิชฺชาเย สมฺนฺนาคโต
อิตฺปิ, ฌมฺมโสถํ สฺมาพฺนโน อิตฺปิ, อริโย นิพฺเพทิกปฺပญฺโပ อิตฺปิ, อมตทฺวารํ อานฺจจฺจ ติฏฺฐติ อิตฺปิ.

กตมา จ ภิกฺขเว ชาตฺติ ๕เปยฺก กตโม จ ภิกฺขเว ภโว... กตมญฺจ ภิกฺขเว อุปาทานํ... กตมา จ ภิกฺขเว
ตณฺหา... กตมา จ ภิกฺขเว เวทนา... กตโม จ ภิกฺขเว ฌสฺส, .. กตมญฺจ ภิกฺขเว สพฺพายตฺนํ... กตมญฺจ ภิกฺขเว
นามรूपํ... กตมญฺจ ภิกฺขเว วิญญฺภาณํ... กตเม จ ภิกฺขเว สงฺขารวา ? ตโยเม ภิกฺขเว สงฺขารวา: ภายสงฺขารโ
วจีสฺสงฺขารโ จิตฺตสงฺขารโติ.⁵¹ อิม วุจฺจนฺติ ภิกฺขเว สงฺขารวา.

อวิชฺชาสมุทฺยา สงฺขารสมุทฺโย, อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ, อยเมว อริโย อญฺจจฺโค มคฺโค สงฺขาร
นิโรธคามินี ปฏฺิปปทา. เสยฺยถิทํ ? สฺมมาทิฏฺฐิ ๕เปยฺก สฺมมาสมาธิ.

เยโต โข ภิกฺขเว อริยสาวโก เอวํ สงฺขารे ปชานาติ, เอวํ สงฺขารสมุทฺยํ ปชานาติ, เอวํ สงฺขารนิโรธํ
ปชานาติ, เอวํ สงฺขารนิโรธคามินี ปฏฺิปปทํ ปชานาติ. อิทมสฺส ฌมฺเม ภาณํ, โส อิมินา ฌมฺเมน ทิฏฺฐเชน วิทิตฺเตน
อกาลิเกน ปตฺเตน ปรีโยคาเพฺहन อตีตานาคเตน ยํ เนติ.

เย โข เกจิ อตีตมตฺถานํ สมณฺหา วา พฺราหฺมณฺหา วา สงฺขารे อพฺภณฺณํสุ, สงฺขารสมุทฺยํ อพฺภณฺณํสุ,
สงฺขารนิโรธํ อพฺภณฺณํสุ, สงฺขารนิโรธคามินี ปฏฺิปปทํ อพฺภณฺณํสุ, สพฺเพ เต เอวเมว อพฺภณฺณํสุ, เสยฺยถาปาหํ
เอตฺรหิ.

เยปี หิ เกจิ อนาคตมตฺถานํ สมณฺหา วา พฺราหฺมณฺหา วา สงฺขารे อภิชานิสฺสนฺติ, สงฺขารสมุทฺยํ
อภิชานิสฺสนฺติ, สงฺขารนิโรธํ อภิชานิสฺสนฺติ, สงฺขารนิโรธคามินี ปฏฺิปปทํ อภิชานิสฺสนฺติ, สพฺเพ เต เอวเมว
อภิชานิสฺสนฺติ, เสยฺยถาปาหํ เอตฺรหิ. อิทมสฺส อนฺวเย ภาณํ.

เยโต โข ภิกฺขเว อริยสาวกสฺส อิมานิ เทว ภาณานิ ปรีสุทฺธานิ โหนฺติ ปรีโยทาทานิ ฌมฺเม ภาณญฺจ
อนฺวเย ภาณญฺจ. อຍံ วุจฺจติ ภิกฺขเว อริยสาวโก ทิฏฺฐิสฺสพฺนโน อิตฺปิ, ทสฺสนสมฺพฺนโน อิตฺปิ, อาคโต อิมํ
สทฺธมฺมํ อิตฺปิ, ปสฺสติ อิมํ สทฺธมฺมํ อิตฺปิ, เสฏฺเฐน ภาณေန สมฺนฺนาคโต อิตฺปิ, เสฏฺฆาย วิชฺชาเย สมฺนฺนาคโต
อิตฺปิ, ฌมฺมโสถํ สฺมาพฺนโน อิตฺปิ, อริโย นิพฺเพทิกปฺပญฺโပ อิตฺปิ, อมตทฺวารํ อานฺจจฺจ ติฏฺฐติ อิตฺปิ. ตติยํ.

๔. ทุตฺติยภาณวตฺถุสฺสุตฺต

[๓๔] สวตฺถุติยํ วิหฺรติ... สตฺตสฺสตฺตฺริ โว ภิกฺขเว ภาณวตฺถุณี เทเสสฺสสามิ, ตํ สฺถนาถ, สวคฺคํ
มนสิสิโรถ, ภาสิสิสามีติ. “เอวํ ภาณเต”ติ โข เต ภิกฺขุ ภควโต ปจฺจสฺสโสสุ. ภควา เอตทโวจ:

กตมานิ ภิกฺขเว สตฺตสฺสตฺตฺริ ภาณวตฺถุณี ? ชาตฺติปจฺจยา ชรามรณนฺติ ภาณํ อสฺติ ชาตฺติยา นตฺติ ชรา
มรณนฺติ ภาณํ. อตีตมปี อทฺธานํ ชาตฺติปจฺจยา ชรามรณนฺติ ภาณํ, อสฺติ ชาตฺติยา นตฺติ ชรามรณนฺติ ภาณํ.

⁵¹ อ. จิตฺตสงฺขารโติ

อนาคตมปี อทธานัน ชาติปัจจยา ชรามรณนุติ ภาณัน, อสติ ชาติยา นตฺถิ ชรามรณนุติ ภาณัน. ยมฺปิสฺส ตํ
 ฌมฺมฏฺฐิตฺติภาณัน, ตมฺปิ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิจารณ์ํ นิโรธธมฺมนุติ ภาณัน.

ภวปัจจยา ชาตีติ ภาณัน ๕เปฯ อุปาทานปัจจยา ภโวติ ภาณัน... ตณฺหาปัจจยา อุปาทานนุติ
 ภาณัน... เวทนาปัจจยา ตณฺหาติ ภาณัน... ผสฺสปัจจยา เวทนาติ ภาณัน... สฬายตนปัจจยา ผสฺสโสติ ภาณัน...
 นามรูปปัจจยา สฬายตนนุติ ภาณัน... วิญญาณปัจจยา นามรูปนุติ ภาณัน... สงฺขารปัจจยา วิญญาณนุติ
 ภาณัน... อวิชฺชาปัจจยา สงฺขารราติ ภาณัน, อสติ อวิชฺชาย นตฺถิ สงฺขารราติ ภาณัน. อตีตมปี อทธานัน
 อวิชฺชาปัจจยา สงฺขารราติ ภาณัน, อสติ อวิชฺชาย นตฺถิ สงฺขารราติ ภาณัน. อนาคตมปี อทธานัน อวิชฺชาปัจจยา
 สงฺขารราติ ภาณัน, อสติ อวิชฺชาย นตฺถิ สงฺขารราติ ภาณัน. ยมฺปิสฺส ตํ ฌมฺมฏฺฐิตฺติภาณัน, ตมฺปิ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ
 วิจารณ์ํ นิโรธธมฺมนุติ ภาณัน. อิมานิ วุจฺจนฺติ ภิกฺขเว สตฺตสฺตฺตริ ภาณวตฺถุณฺตี. จตฺตุถํ.

๕. อวิชฺชาปัจจยสฺสฺต

[๓๕] สาวตฺถิยํ วัหฺรติ... อวิชฺชาปัจจยา ภิกฺขเว สงฺขาร, สงฺขารปัจจยา วิญญาณ ๕เปฯ
 เหวเมตสฺส เหวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺมทโย โหตีติ. เหวํ วุตฺเต อญฺเจตโร ภิกฺขุ ภควนฺตํ เอตทโวจ “กตมํ นุ โข
 ภาณเต ชรามรณํ กสฺส จ ปนฺนํ ชรามรณนุ”ติ ? “โน กลฺโล ปโยห”ติ ภควา อโวจ “กตมํ ชรามรณํ กสฺส จ ปนฺนํ
 ชรามรณนุ”ติ อิติ วา ภิกฺขุ โย วเทยฺย “อญฺเณ ชรามรณํ อญฺเณสฺส จ ปนฺนํ ชรามรณนุ”ติ อิติ วา ภิกฺขุ โย
 วเทยฺย, อุภยเมตํ เอกตถํ พุณฺณชนเมว นานํ. “ตํ ชีวํ ตํ สรีรณ”ติ วา ภิกฺขุ ทิฏฺฐิจฺยา สติ พุรฺหมจฺริยวาโส น โหติ,
 “อญฺเณ ชีวํ อญฺเณ สรีรณ”ติ วา ภิกฺขุ ทิฏฺฐิจฺยา สติ พุรฺหมจฺริยวาโส น โหติ. เอเต เต ภิกฺขุ อุโภ อนฺเต อนฺุปคฺมม
 มชฺฌเณน ตถาคโต ฌมฺมํ เทเสติ “ชาติปัจจยา ชรามรณนุ”ติ.

“กตมา นุ โข ภาณเต ชาติ กสฺส จ ปนฺนํ ชาตี”ติ ? “โน กลฺโล ปโยห”ติ ภควา อโวจ, “กตมา ชาติ
 กสฺส จ ปนฺนํ ชาตี”ติ อิติ วา ภิกฺขุ โย วเทยฺย “อญฺเณ ชาติ, อญฺเณสฺส จ ปนฺนํ ชาตี”ติ อิติ วา ภิกฺขุ โย
 วเทยฺย. อุภยเมตํ เอกตถํ พุณฺณชนเมว นานํ. “ตํ ชีวํ ตํ สรีรณ”ติ วา ภิกฺขุ ทิฏฺฐิจฺยา สติ พุรฺหมจฺริยวาโส น โหติ,
 “อญฺเณ ชีวํ อญฺเณ สรีรณ”ติ วา ภิกฺขุ ทิฏฺฐิจฺยา สติ พุรฺหมจฺริยวาโส น โหติ. เอเต เต ภิกฺขุ อุโภ อนฺเต อนฺุปคฺมม
 มชฺฌเณน ตถาคโต ฌมฺมํ เทเสติ “ภวปัจจยา ชาตี”ติ.

“กตโม นุ โข ภาณเต ภโว, กสฺส จ ปนฺนํ ภโว”ติ. “โน กลฺโล ปโยห”ติ ภควา อโวจ, “กตโม ภโว, กสฺส
 จ ปนฺนํ ภโว”ติ อิติ วา ภิกฺขุ โย วเทยฺย “อญฺเณ ภโว, อญฺเณสฺส จ ปนฺนํ ภโว”ติ อิติ วา ภิกฺขุ โย วเทยฺย.
 อุภยเมตํ เอกตถํ พุณฺณชนเมว นานํ. “ตํ ชีวํ ตํ สรีรณ”ติ วา ภิกฺขุ ทิฏฺฐิจฺยา สติ พุรฺหมจฺริยวาโส น โหติ, “อญฺเณ
 ชีวํ อญฺเณ สรีรณ”ติ วา ภิกฺขุ ทิฏฺฐิจฺยา สติ พุรฺหมจฺริยวาโส น โหติ. เอเต เต ภิกฺขุ อุโภ อนฺเต อนฺุปคฺมม มชฺฌเณน
 ตถาคโต ฌมฺมํ เทเสติ “อุปาทานปัจจยา ภโว”ติ ๕เปฯ “ตณฺหาปัจจยา อุปาทานนุ”ติ... “เวทนาปัจจยา
 ตณฺหา”ติ... “ผสฺสปัจจยา เวทนา”ติ... “สฬายตนปัจจยา ผสฺสโส”ติ... “นามรูปปัจจยา สฬายตนนุ”ติ...
 “วิญญาณปัจจยา นามรูปนุ”ติ... สงฺขารปัจจยา วิญญาณนุ”ติ.

“กตเม นุ โข ภาณเต สงฺขาร, กสฺส จ ปนฺนํ สงฺขาร”ติ ? “โน กลฺโล ปโยห”ติ ภควา อโวจ, “กตเม
 สงฺขาร, กสฺส จ ปนฺนํ สงฺขาร”ติ อิติ วา ภิกฺขุ โย วเทยฺย “อญฺเณ สงฺขาร, อญฺเณสฺส จ ปนฺนํ สงฺขาร”ติ
 อิติ วา ภิกฺขุ โย วเทยฺย. อุภยเมตํ เอกตถํ พุณฺณชนเมว นานํ. “ตํ ชีวํ ตํ สรีรณ”ติ วา ภิกฺขุ ทิฏฺฐิจฺยา สติ
 พุรฺหมจฺริยวาโส น โหติ, “อญฺเณ ชีวํ อญฺเณ สรีรณ”ติ วา ภิกฺขุ ทิฏฺฐิจฺยา สติ พุรฺหมจฺริยวาโส น โหติ. เอเต เต
 ภิกฺขุ อุโภ อนฺเต อนฺุปคฺมม มชฺฌเณน ตถาคโต ฌมฺมํ เทเสติ “อวิชฺชาปัจจยา สงฺขาร”ติ.

อวิชฺชชายนฺ ตเวว ภิกฺขุ อเสสสิวราคฺคิโรธา, ยานิสฺส ตานิ วิสุทฺถายิกานิ⁵² วิเสวิตานิ วิปฺพนฺทิตานิ กานิจิ กานิจิ. “กตมํ ชรามรณํ, กสฺส จ ปนินฺทํ ชรามรณํ” อิติ วา, “อญฺญํ ชรามรณํ อญฺญสฺส จ ปนินฺทํ ชรามรณํ” อิติ วา “ตํ ชีวํ ตํ สรีรํ” อิติ วา “อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรํ” อิติ วา, สพฺพพานิสฺส ตานิ ปหีนานิ ภวนฺติ อุกฺคินฺนฺมุลา นิ ตาลาวตฺถุกตานิ อนภาวงฺกตานิ อายตี อญฺฺปฺปาทณฺมมานิ.

อวิชฺชชายนฺ เตเวว ภิกฺขุ อเสสสิวราคฺคิโรธา, ยานิสฺส ตานิ วิสุทฺถายิกานิ วิเสวิตานิ วิปฺพนฺทิตานิ กานิจิ กานิจิ. “กตมา ชาติ, กสฺส จ ปนายนํ ชาติ” อิติ วา, อญฺญา ชาติ, อญฺญสฺส จ ปนายนํ ชาติ” อิติ วา, “ตํ ชีวํ ตํ สรีรํ” อิติ วา, “อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรํ” อิติ วา, สพฺพพานิสฺส ตานิ ปหีนานิ ภวนฺติ อุกฺคินฺนฺมุลา นิ ตาลาวตฺถุกตานิ อนภาวงฺกตานิ อายตี อญฺฺปฺปาทณฺมมานิ.

อวิชฺชชายนฺ เตเวว ภิกฺขุ อเสสสิวราคฺคิโรธา, ยานิสฺส ตานิ วิสุทฺถายิกานิ วิเสวิตานิ วิปฺพนฺทิตานิ กานิจิ กานิจิ “กตโม ภโว ๗เปฯ กตมํ อูปาทานํ... กตมา ตณฺหา กตมา เวทนา... กตโม ผลฺโส.. กตมํ สพฺพายตฺนํ... กตมํ นามรูปํ... กตมํ วิญฺญาณํ....

อวิชฺชชายนฺ ตเวว ภิกฺขุ อเสสสิวราคฺคิโรธา, ยานิสฺส ตานิ วิสุทฺถายิกานิ วิเสวิตานิ วิปฺพนฺทิตานิ กานิจิ กานิจิ. “กตเม สงฺขารา, กสฺส จ ปนิเม สงฺขารา” อิติ วา, “อญฺญเว สงฺขารา, อญฺญสฺส จ ปนิเม สงฺขารา” อิติ วา, “ตํ ชีวํ ตํ สรีรํ” อิติ วา, “อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรํ” อิติ วา, สพฺพพานิสฺส ตานิ ปหีนานิ ภวนฺติ อุกฺคินฺนฺมุลา นิ ตาลาวตฺถุกตานิ อนภาวงฺกตานิ อายตี อญฺฺปฺปาทณฺมมานิ. ปญฺจมํ.

๖. ทุตฺตอวิชฺชชายนฺ

[๓๖] สลาวตฺถึยํ วิหฺรติ... ตตฺร โข ๗เปฯ อวิชฺชชายนฺ ภิกฺขเว สงฺขารา, สงฺขารปฺจจยา วิญฺญาณํ ๗เปฯ เวนฺนเมตฺตสฺส เกวลสฺส ทฺกฺชกฺชนฺธสฺส สมฺพุทฺโธ โหติ.

“กตมํ ชรามรณํ, กสฺส จ ปนินฺทํ ชรามรณนฺ”ติ อิติ วา ภิกฺขเว โย วทฺเตย, “อญฺญํ ชรามรณํ, อญฺญสฺส จ ปนินฺทํ ชรามรณนฺ”ติ อิติ วา ภิกฺขเว โย วทฺเตย. อุกฺกเมตฺตํ เอกตฺถํ พฺยณฺชนเมว นานํ. “ตํ ชีวํ ตํ สรีรนฺ”ติ วา ภิกฺขเว ทิฏฺฐิจฺยา สติ พฺรหฺมจฺริยวาโส น โหติ, “อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรนฺ”ติ วา ภิกฺขเว ทิฏฺฐิจฺยา สติ พฺรหฺมจฺริยวาโส น โหติ. เอเต เต ภิกฺขเว อุกฺโก อนฺเต อนฺปคฺมม มชฺฌเมน ตถาคโต ฌมฺมํ เทเสติ “ชาติปฺจจยา ชรามรณนฺ”ติ.

กตมา ชาติ... กตโม ภโว... กตมํ อูปาทานํ... กตมา ตณฺหา... กตมา เวทนา... กตโม ผลฺโส... กตมํ สพฺพายตฺนํ... กตมํ นามรูปํ... กตมํ วิญฺญาณํ... กตเม สงฺขารา, กสฺส จ ปนิเม สงฺขารา”ติ อิติ วา ภิกฺขเว โย วทฺเตย, “อญฺญเว สงฺขารา, อญฺญสฺส จ ปนิเม สงฺขารา”ติ อิติ วา ภิกฺขเว โย วทฺเตย. อุกฺกเมตฺตํ เอกตฺถํ พฺยณฺชนเมว นานํ. “ตํ ชีวํ ตํ สรีรํ” อิติ วา ภิกฺขเว ทิฏฺฐิจฺยา สติ พฺรหฺมจฺริยวาโส น โหติ, “อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรํ” อิติ วา ภิกฺขเว ทิฏฺฐิจฺยา สติ พฺรหฺมจฺริยวาโส น โหติ. เอเต เต ภิกฺขเว อุกฺโก อนฺเต อนฺปคฺมม มชฺฌเมน ตถาคโต ฌมฺมํ เทเสติ “อวิชฺชชายนฺ สงฺขารา”ติ.

อวิชฺชชายนฺ เตเวว ภิกฺขเว อเสสสิวราคฺคิโรธา, ยานิสฺส ตานิ วิสุทฺถายิกานิ วิเสวิตานิ วิปฺพนฺทิตานิ กานิจิ กานิจิ “กตมํ ชรามรณํ, กสฺส จ ปนินฺทํ ชรามรณํ” อิติ วา, “อญฺญํ ชรามรณํ, อญฺญสฺส จ ปนินฺทํ ชรามรณํ” อิติ วา, “ตํ ชีวํ ตํ สรีรํ” อิติ วา, “อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรํ” อิติ วา, สพฺพพานิสฺส ตานิ ปหีนานิ ภวนฺติ อุกฺคินฺนฺมุลา นิ ตาลาวตฺถุกตานิ อนภาวงฺกตานิ อายตี อญฺฺปฺปาทณฺมมานิ.

อวิชฺชชายนฺ เตเวว ภิกฺขเว อเสสสิวราคฺคิโรธา, ยานิสฺส ตานิ วิสุทฺถายิกานิ วิเสวิตานิ วิปฺพนฺทิตานิ กานิจิ กานิจิ “กตมา ชาติ ๗เปฯ กตโม ภโว... กตมํ อูปาทานํ... กตมา ตณฺหา... กตมา เวทนา... กตโม ผลฺโส... กตมํ

⁵² ก. วิสุทฺถายิกานิ

สพ่ายตน... กตมํ นามรูป... กตมํ วิญญานํ... “กตเม สงขาราร, กสฺส จ ปนิเม สงขาราร” อิติ วา, อญฺเณ สงขาราร, อญฺเณ กสฺส จ ปนิเม สงขาราร” อิติ วา, “ตํ ซีวี ตํ สรีวี” อิติ วา, “อญฺณํ ซีวี อญฺณํ สรีวี” อิติ วา, สพพานิสฺส ตานิ ปหีนานิ ภวนฺติ อัจฉินฺนฺมฺลานิ ตาลาวตฺถุกตานิ อนภาวงฺกตานิ อายตี อญฺปฺปาทมฺมานีตี. อญฺจํ.

๗. นตฺมฺหสฺสตฺต

[๓๗] สวารตฺถิยํ วิหฺรตี... นายํ ภิกฺขเว กาโย ตฺมฺหากํ, นปี อญฺเณสํ. ปฺรฺภานมิตํ ภิกฺขเว กมมํ อภิสงฺขตํ อภิสญฺเจตยิตํ เวทนียํ ทฏฺฐพฺพํ.

ตฺตร โข ภิกฺขเว สุตฺวา อริยสวารโก ปฏฺิจจสมฺปฺปาทญฺเณว สารุกํ โยนิสฺโส มนสิกโรตี “อิติ อิมสฺมํ สติ อิทํ โหตี, อิมสฺส ปฺปาทา อิทํ อฺปฺชชตี. อิมสฺมํ อสตี อิทํ น โหตี, อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌตี. ยทิตํ อวิชฺชาปจฺจยา สงขาราร, สงขารปจฺจยา วิญญานํ ๕เปฯ เอมตฺตสฺส เกวลสฺส ทฺกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหตี. อวิชฺชาย เตวฺว อเสสฺวิราคฺนิโรธา สงขารนิโรโ, สงขารนิโรธา วิญญานนิโรโ ๕เปฯ เอมตฺตสฺส เกวลสฺส ทฺกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโ โหตี”ตี. สตฺตมํ.

๘. เจตนาสฺสตฺต

[๓๘] สวารตฺถิยํ วิหฺรตี... ยญฺจ ภิกฺขเว เจเตตี, ยญฺจ ปกฺปฺเปตี, ยญฺจ อญฺเสตี. อารมฺมณเมตํ โหตี วิญญานสฺส จิตฺยา, อารมฺมณ สติ ปติฏฺฐา วิญญานสฺส โหตี, ตสฺมํ ปติฏฺฐิตฺเต วิญญานเณ วิฐฺเพหิ อายตี ปฺนพฺภวารภินิพฺพตฺตี โหตี, อายตี ปฺนพฺภวารภินิพฺพตฺติยา สติ อายตี ชาตี ชรามรณํ โสภปริเทวทฺกฺข โทมนสฺสฺปายาสา สมฺภวนฺติ; เอมตฺตสฺส เกวลสฺส ทฺกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหตี.

โน เจ⁵³ ภิกฺขเว เจเตตี, โน เจ ปกฺปฺเปตี อถ เจ อญฺเสตี อารมฺมณเมตํ โหตี วิญญานสฺส จิตฺยา, อารมฺมณ สติ ปติฏฺฐา วิญญานสฺส โหตี, ตสฺมํ ปติฏฺฐิตฺเต วิญญานเณ วิฐฺเพหิ อายตี ปฺนพฺภวารภินิพฺพตฺตี โหตี, อายตี ปฺนพฺภวารภินิพฺพตฺติยา สติ อายตี ชาตีชรามรณํ โสภปริเทวทฺกฺข โทมนสฺสฺปายาสา สมฺภวนฺติ; เอมตฺตสฺส เกวลสฺส ทฺกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหตี.

ยโต จ โข ภิกฺขเว โน เจว เจเตตี, โน จ ปกฺปฺเปตี, โน จ อญฺเสตี. อารมฺมณเมตํ น โหตี วิญญานสฺส จิตฺยา, อารมฺมณ อสตี ปติฏฺฐา วิญญานสฺส น โหตี, ตทปฺปติฏฺฐิตฺเต วิญญานเณ อวิฐฺเพหิ อายตี ปฺนพฺภวารภินิพฺพตฺตี น โหตี, อายตี ปฺนพฺภวารภินิพฺพตฺติยา อสตี อายตี ชาตีชรามรณํ โสภปริเทวทฺกฺข โทมนสฺสฺปายาสา นิรุชฺฌนฺติ; เอมตฺตสฺส เกวลสฺส ทฺกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโ โหตีตี. อญฺจมํ.

๙. ทฺติยเจตนาสฺสตฺต

[๓๙] สวารตฺถิยํ วิหฺรตี... ยญฺจ ภิกฺขเว เจเตตี, ยญฺจ ปกฺปฺเปตี ยญฺจ อญฺเสตี. อารมฺมณเมตํ โหตี วิญญานสฺส จิตฺยา, อารมฺมณ สติ ปติฏฺฐา วิญญานสฺส โหตี, ตสฺมํ ปติฏฺฐิตฺเต วิญญานเณ วิฐฺเพหิ นามรูปสฺส อวกฺกนฺตี โหตี, นามรูปปจฺจยา สพ่ายตนํ, สพ่ายตนปจฺจยา ผสฺโส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา... ตณฺหา... อฺปฺปาทานํ... ภโว... ชาตี... ชรามรณํ โสภปริเทวทฺกฺข โทมนสฺสฺปายาสา สมฺภวนฺติ; เอมตฺตสฺส เกวลสฺส ทฺกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหตี.

⁵³ อ. เจ

โน เจ ภิกขเว เจเตติ โน เจ ปกปเปติ, อถ เจ อนุเสติ. อารมมณเมตํ โหติ วิญญานสฺส จิตฺติยา, อารมมณ สติ ปติฏฺฐา วิญญานสฺส โหติ, ตสฺมี ปติฏฺฐิตฺเต วิญญานเณ วิรูเพห นามรูปสฺส อวกฺกนฺ"ติ โหติ. นามรูปปัจจยา สฬายตณํ ๗เปฯ เหวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหติ.

ยโต ๑ โข ภิกขเว โน เจว เจเตติ, โน ๑ ปกปเปติ, โน ๑ อนุเสติ. อารมมณเมตํ น โหติ วิญญานสฺส จิตฺติยา, อารมมณ อสติ ปติฏฺฐา วิญญานสฺส น โหติ, ตทปฺปติฏฺฐิตฺเต วิญญานเณ อวิรูเพห นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ น โหติ. นามรูปนโรธา สฬายตณนโรโธ ๗เปฯ เหวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นโรโธ โหตีติ. นวมํ.

๑๐. ตติยเจตนาสูตร

[๔๐] สวตถึยํ วิหริตฺ... ยถุจ ภิกขเว เจเตติ, ยถุจ ปกปเปติ, ยถุจ อนุเสติ. อารมมณเมตํ โหติ วิญญานสฺส จิตฺติยา, อารมมณ สติ ปติฏฺฐา วิญญานสฺส โหติ, ตสฺมี ปติฏฺฐิตฺเต วิญญานเณ วิรูเพห นติ โหติ, นติยา สติ อคตฺตคฺติ⁵⁴ โหติ, อคตฺตคฺติยา สติ จุตฺตปฺปาโต โหติ, จุตฺตปฺปาเต สติ อายตี ชาติชฺรามรณํ โสภปริเทว ทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวานฺติ; เหวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหติ.

โน ๑ ภิกขเว เจเตติ, โน เจ ปกปเปติ, อถ ๑ อนุเสติ. อารมมณเมตํ โหติ วิญญานสฺส จิตฺติยา, อารมมณ สติ ปติฏฺฐา วิญญานสฺส โหติ, ตสฺมี ปติฏฺฐิตฺเต วิญญานเณ วิรูเพห นติ โหติ, นติยา สติ อคตฺตคฺติ โหติ, อคตฺตคฺติยา สติ จุตฺตปฺปาโต โหติ, จุตฺตปฺปาเต สติ อายตี ชาติชฺรามรณํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวานฺติ; เหวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหติ.

ยโต ๑ โข ภิกขเว โน เจว เจเตติ, โน ๑ ปกปเปติ, โน ๑ อนุเสติ. อารมมณเมตํ น โหติ วิญญานสฺส จิตฺติยา, อารมมณ อสติ ปติฏฺฐา วิญญานสฺส น โหติ, ตทปฺปติฏฺฐิตฺเต วิญญานเณ อวิรูเพห นติ น โหติ, นติยา อสติ อคตฺตคฺติ น โหติ, อคตฺตคฺติยา อสติ จุตฺตปฺปาโต น โหติ, จุตฺตปฺปาเต อสติ อายตี ชาติชฺรามรณํ โสภปริเทว ทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นโรธมนฺติ; เหวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นโรโธ โหตีติ. ทสมํ.

กฬารชตติยวคฺโค จตฺตโก.

ตสฺสุทธานํ

ภูตมิทํ กฬารบจ	ทเว ๑ ภาณวตฺถุณี.
อวิชฺชาปัจจยา ๑ ทเว	นตฺมมหา เจตนา ตโยติ.

เล่มที่ ๑๖

พระสูตรตันตปิฎก

สังยุตตนิกาย นิทานวรรค

ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

๑. นิทานสังยุต

๑. พุทธวรรค

หมวดว่าด้วยพระพุทธเจ้า

⁵⁴ สี่. อคตคฺติ

๑. ปฏิจสุมปบาทสูตร ว่าด้วยปฏิจสุมปบาท

[๑] ข้าพเจ้า⁵⁵ ได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคได้รับสิ่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงปฏิจสุมปบาทแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว

ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ปฏิจสุมปบาท⁵⁶ เป็นอย่างไร

คือ เพราะอริชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี

เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี

เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี

เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อูปาทานจึงมี

เพราะอูปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี

เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี

เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ(ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมนัส(ความทุกข์ใจ) และอุปายาส(ความคับแค้นใจ) จึงมี

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ปฏิจสุมปบาท

อนึ่ง เพราะอริชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ

เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ

เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ

เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ

เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ

เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ

เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ

เพราะตัณหาดับ อูปาทานจึงดับ

เพราะอูปาทานดับ ภพจึงดับ

เพราะภพดับ ชาติจึงดับ

เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ

⁵⁵ คำว่า ข้าพเจ้า ในตอนเริ่มต้นของพระสูตรนี้และพระสูตรอื่น ๆ ในเล่มนี้ หมายถึงพระอานนท

⁵⁶ ปฏิจสุมปบาท คือ ปัจจัยการ หมายถึงอาการแห่งธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑/๗)

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้⁵⁷

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาษิต ของพระผู้มีพระภาคแล้ว

ปฎิจจสมุปบาทสูตรที่ ๑ จบ

๒. วิภังคสูตร

ว่าด้วยการจำแนกปฎิจจสมุปบาท

[๒] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง จักจำแนกปฎิจจสมุปบาทแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว

ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย **ปฎิจจสมุปบาท** เป็นอย่างไร

คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี

เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี

เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี

เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี

เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี

เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ชราและมรณะ เป็นอย่างไร

คือ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีพินหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนัง เหี่ยวยุ่น ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ **ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ** นี้เรียกว่า ชรา มรณะ เป็นอย่างไร คือ ความจืด ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตายกล่าวคือมฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า มรณะ

ชราและมรณะ ดังพรรณนามาฉะนี้ เรียกว่า ชราและมรณะ

ชาติ เป็นอย่างไร

คือ ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิดเฉพาะ ความบังเกิดขึ้นเฉพาะ ความปรากฏแห่งขันธ ความได้อายตนะ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า ชาติ

ภพ มีเท่าไร

ภพมี ๓ ประการนี้ คือ

๑. กามภพ (ภพที่เป็นกามฉนฺ)
๒. รูปภพ (ภพที่เป็นรูปาวจร)

⁵⁷ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑-๓/๒-๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๗-๖๑/๓๑-๓๕, ๙๖-๑๑๖/๕๗-๖๖, อิง.ตัก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๕๙-๒๖๐, ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๗/๑๑๓, ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๔/๕๖, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๕-๓๕๓/ ๒๓๑-๓๒๒

๓. อรูปภาพ (ภาพที่เป็นอรูปาวจร)

นี้เรียกว่า ภาพ

อุปาทาน มีเท่าไร

อุปาทานมี ๔ ประการนี้ คือ

๑. กามอุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม)
๒. ทิฏฐุปาทาน (ความยึดมั่นในทิฏฐิ)
๓. สิลัพพตูปาทาน (ความยึดมั่นในศีลพรต)
๔. อัตตวาทูปาทาน (ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา)

นี้เรียกว่า อุปาทาน

ตัณหา มีเท่าไร

ตัณหา มี ๖ ประการนี้ คือ

๑. รูปตัณหา (ความทะยานอยากได้รูป)
๒. สัททตัณหา (ความทะยานอยากได้เสียง)
๓. คันธตัณหา (ความทะยานอยากได้กลิ่น)
๔. รสตัณหา (ความทะยานอยากได้รส)
๕. โณภูมิจักขตัณหา (ความทะยานอยากได้โณภูมิจักขะ)
๖. รัสมตัณหา (ความทะยานอยากได้ธรรมารมณ์)

นี้เรียกว่า ตัณหา

เวทนา มีเท่าไร

เวทนามี ๖ ประการนี้ คือ

๑. จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา)
๒. โสตสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู)
๓. ฆานสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก)
๔. ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้น)
๕. กายสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย)
๖. มโนสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางใจ)

นี้เรียกว่า เวทนา

ผัสสะ มีเท่าไร

ผัสสะมี ๖ ประการนี้ คือ

๑. จักขุสัมผัส (ความกระทบทางตา)
๒. โสตสัมผัส (ความกระทบทางหู)
๓. ฆานสัมผัส (ความกระทบทางจมูก)
๔. ชิวหาสัมผัส (ความกระทบทางลิ้น)
๕. กายสัมผัส (ความกระทบทางกาย)
๖. มโนสัมผัส (ความกระทบทางใจ)

นี้เรียกว่า ผัสสะ

สพายนะ มีเท่าไร

สพายนะมี ๖ ประการนี้ คือ

๑. จักขวยตนะ (อายตนะคือตา)
๒. โสตายตนะ (อายตนะคือหู)
๓. ชานายตนะ (อายตนะคือจมูก)
๔. ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น)
๕. กายายตนะ (อายตนะคือกาย)
๖. มนายตนะ (อายตนะคือใจ)

นี้เรียกว่า สพายตนะ

นามรูป เป็นอย่างไร

คือ เวทนา(ความเสวยอารมณ์) สัญญา(ความจำได้หมายรู้) เจตนา(ความจงใจ) ผัสสะ(ความกระทบ หรือ สัมผัส) มนสิการ(ความกระทำไว้ในใจ) นี้เรียกว่า นาม

มหาภูต⁵⁸ ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูต ๔ นี้เรียกว่า รูป

นามและรูปตั้งพรตนามาจะนี้ เรียกว่า นามรูป

วิญญาน มีเท่าไร

วิญญานมี ๖ ประการนี้ คือ

๑. จักขุวิญญาน (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา)
๒. โสตวิญญาน (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู)
๓. ชานวิญญาน (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก)
๔. ชิวหาวิญญาน (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น)
๕. กายวิญญาน (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย)
๖. มโนวิญญาน (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ)

นี้เรียกว่า วิญญาน

สังขารทั้งหลาย มีเท่าไร

สังขารมี ๓ ประการนี้ คือ

๑. กายสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งกาย)
๒. วจีสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งวาจา)
๓. จิตตสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งใจ)

นี้เรียกว่า สังขารทั้งหลาย

อวิชชา เป็นอย่างไร

คือ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย(เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ(ความดับแห่งทุกข์) ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา(ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งทุกข์) นี้เรียกว่า อวิชชา

ภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี

เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญานจึงมี

ฯลฯ

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

⁵⁸ มหาภูตหรือมหาภูตรูป ๔ คือ ธาตุ ๔ ได้แก่ (๑) ปฐวีธาตุ คือธาตุดินมีลักษณะแข็ง (๒) อาโปธาตุ คือธาตุน้ำมีลักษณะเหลว (๓) เตโชธาตุ คือธาตุไฟมีลักษณะร้อน (๔) วาโยธาตุ คือธาตุลมมีลักษณะพัดไปมา (ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๓-๔๙๖/๒๒๓-๒๒๕, ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๖๑/๑๑๑)

อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ
เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ

ฯลฯ

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

วิภังคสูตรที่ ๒ จบ

๓. ปฏิปทาสูตร

ว่าด้วยปฏิปทา

[๓] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงมิจฉาปฏิปทา(ข้อปฏิบัติผิด) และสัมมาปฏิปทา (ข้อปฏิบัติถูก) แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุ เหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย **มิจฉาปฏิปทา** เป็นอย่างไร

คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี

เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี

ฯลฯ

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

นี้เรียกว่า มิจฉาปฏิปทา⁵⁹

ภิกษุทั้งหลาย **สัมมาปฏิปทา** เป็นอย่างไร

คือ เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ

เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ

ฯลฯ

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

นี้เรียกว่า สัมมาปฏิปทา

ปฏิปทาสูตรที่ ๓ จบ

๔. วิปัสสิสูตร

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสิ

[๔] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสิ ก่อนแต่ตรัสรู้เมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า โลก⁶⁰นี้ถึงความดับแค่นั้น จึงเกิด แก่ ตาย จุตี และอุปติ ก็บุคคลไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์คือชราและมรณะนี้ เมื่อไรจึงจะพ้นจากทุกข์คือชราและมรณะนี้ได้

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมี ชราและมรณะจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี เพราะทรงมนสิการโดยแยบคาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อชาติมี ชราและมรณะจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี

⁵⁹ **มิจฉาปฏิปทา** พระผู้มีพระภาคตรัสว่าปฏิจจสมุปบาทสหายเกิดทุกขขึ้นเป็นมิจฉาปฏิปทา เพราะเป็นปฏิปทาไม่แน่นอน นำไปเกิดในภพ ๓ และเป็นต้นตอแห่งวิภังคะ(วิภังคสูตร) (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓/๒๒)

⁶⁰ **โลก** ในที่นี้หมายถึงสัตว์โลก (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๔/๒๔)

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีชาติจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย ชาติ จึงมี เพราะทรงมนสิการโดย
 แยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อภพมี ชาติจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมี ภพจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะทรงมนสิการโดย
 แยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่ออุปาทานมี ภพจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมี อุปาทานจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะทรงมนสิการ
 โดยแยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อตัณหา มี อุปาทานจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมี ตัณหาจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะทรงมนสิการโดย
 แยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อเวทนามี ตัณหาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมี เวทนาจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะทรงมนสิการโดย
 แยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อผัสสะมี เวทนาจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมี ผัสสะจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะทรงมนสิการโดย
 แยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อสพายตนะมี ผัสสะจึงมี เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมี สพายตนะจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย สพายตนะจึงมี เพราะทรง
 มนสิการโดยแยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อนามรูปมี สพายตนะจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย
 สพายตนะจึงมี

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมี นามรูปจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะทรงมนสิการโดย
 แยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อวิญญาณมี นามรูปจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมี วิญญาณจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะทรงมนสิการ
 โดยแยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อสังขารมี วิญญาณจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึง
 มี⁶¹

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมี สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะอะไรเป็น ปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะ
 ทรงมนสิการโดยแยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่ออวิชชา มี สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะอวิชชาเป็น
 ปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี

อนึ่ง เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ดังพรรณนา
 มาฉะนั้น ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุทั้งหลาย จักขุ⁶² ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนได้เกิดขึ้นแก่
 พระวิปัสสีโพธิสัตว์ว่า สมุทัย(ความเกิดขึ้น) สมุทัย(ความเกิดขึ้น)

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ชราและมรณะจึงดับ เพราะ
 ทรงมนสิการโดยแยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระ ปัญญาว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี เพราะชาติดับ
 ชราและมรณะจึงดับ

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มี ชาติจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ชาติจึงดับ เพราะทรงมนสิการโดย
 แยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อภพไม่มี ชาติจึงไม่มี เพราะภพดับ ชาติจึงดับ

⁶¹ ข้อความตอนหนึ่งใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๕๗/๒๘ มีเนื้อความบาลีว่า นามรูป โข สติ วิญญาณ โหติ นามรูปปัจจยา วิญญาณ ส่วนใน
 ที่นี้มีเนื้อความบาลีว่า สงขารสุ โข สติ วิญญาณ โหติ สงขารปัจจยา วิญญาณ เนื้อความ บาลีทั้ง ๒ จึงไม่ตรงกัน แต่อรรถกถาและ
 ฎีกาของ ที.ม. อธิบายยืนยันว่า การรู้แจ้งนี้ไม่ต้องอาศัยความสืบต่อแห่งอวิชชาและสังขารซึ่งเป็นอดีตภพ เพราะว่ามีหानุช (พระ
 โพธิสัตว์) อยู่กับเหตุการณ์ปัจจุบัน (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๕๗/๕๖, ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๕๗/๖๐) ส่วนอรรถกถาของ ส.นิ. ไม่ได้อธิบายไว้

⁶² จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ในที่นี้หมายถึง ญาณ ซึ่งเป็นไวพจน์ของญาณคือปัญญาที่รู้แจ้ง (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๔/๒๕)

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มี ภพจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ภพจึงดับ เพราะทรงมนสิการโดย
 แยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่ออุปาทานไม่มี ภพจึงไม่มี เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มี อุปาทานจึงไม่มี เพราะอะไรดับ อุปาทานจึงดับ เพราะทรงมนสิการ
 โดยแยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อตัณหาไม่มี อุปาทานจึงไม่มี เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มี ตัณหาจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ตัณหา จึงดับ เพราะทรงมนสิการโดย
 แยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อ เวทนาไม่มี ตัณหาจึงไม่มี เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มี เวทนาจึงไม่มี เพราะอะไรดับ เวทนา จึงดับ เพราะทรงมนสิการโดย
 แยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อ ผัสสะไม่มี เวทนาจึงไม่มี เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ผัสสะ จึงดับ เพราะทรงมนสิการโดย
 แยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อสพายตนะไม่มี ผัสสะจึงไม่มี เพราะสพายตนะดับ ผัสสะจึงดับ

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มี สพายตนะจึงไม่มี เพราะอะไรดับ สพายตนะจึงดับ เพราะทรง
 มนสิการโดยแยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อนามรูปไม่มี สพายตนะจึงไม่มี เพราะนามรูปดับ
 สพายตนะจึงดับ

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มี นามรูปจึงไม่มี เพราะอะไรดับ นามรูปจึงดับ เพราะทรงมนสิการโดย
 แยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปจึงไม่มี เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มี วิญญาณจึงไม่มี เพราะอะไรดับ วิญญาณจึงดับ เพราะทรงมนสิการ
 โดยแยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อสังขารทั้งหลายไม่มี วิญญาณจึงไม่มี เพราะสังขารดับ
 วิญญาณจึงดับ

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มี สังขารทั้งหลายจึงไม่มี เพราะอะไรดับ สังขารจึงดับ เพราะทรง
 มนสิการโดยแยกกาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารทั้งหลายจึงไม่มี เพราะอวิชชาดับ
 สังขารจึงดับ

อนึ่ง เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ดังพรรณนามาจะนี้ ความดับ
 แห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา แสงสว่างในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคย ได้ฟังมาก่อนได้เกิดขึ้นแก่
 พระวิปัสสีโพธิสัตว์ว่า นิโรธ(ความดับ) นิโรธ(ความดับ)

วิปัสสีสูตรที่ ๔ จบ

[พระพุทธเจ้าทั้ง ๗ พระองค์ ก็พึงขยายความอย่างนี้]

๕. สีขีสูตร

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าสีขี

[๕] ภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า สีขี ...

สีขีสูตรที่ ๕ จบ

๖. เวสสกุสูตร

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสกุ

[๖] ภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า เวสสกุ ...

เวสสกุสูตรที่ ๖ จบ

๗. กกุสันธสูตร

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ

[๗] ภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ ...

กุกุสันธุสูตรที่ ๗ จบ

๘. โภจนาคมนสูตร

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าโภจนาคมนะ

[๘] ภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า โภจนาคมนะ ...

โภจนาคมนสูตรที่ ๘ จบ

๙. กัสสปสูตร

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ

[๙] ภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ ...

กัสสปสูตรที่ ๙ จบ

๑๐. โคตมสูตร

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะ

[๑๐] ภิกษุทั้งหลาย ก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อเราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า โลกนี้ถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จูติ และอุบัติ ก็บุคคลไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์ คือชราและมรณะนี้ เมื่อไรจึงจะพ้นจากทุกข์ คือ ชราและมรณะนี้ได้

เรานั้นได้มีความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรมี ชราและมรณะจึงมี เพราะอะไร เป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี เพราะมนสิการโดยแยกกาย จึงได้รู้แจ้งด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติมี ชราและมรณะจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี

จากนั้น จึงดำริว่า เมื่ออะไรมี ชาติจึงมี ฯลฯ ภาพ ... อุปาทาน ... ตัณหา ... เวทนา ... ผัสสะ ... สพาย ตนะ ... นามรูป ... วิญญาณ ... สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะมนสิการโดยแยกกาย จึงได้รู้แจ้งด้วยปัญญาว่า เมื่ออวิชชา มี สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะ อวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ดังพรรณนามา ฉะนั้น ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคย ได้ฟังมาก่อนได้เกิดขึ้นแก่เรา ว่า สมุทัย สมุทัย

จากนั้น จึงดำริว่า เมื่ออะไรไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ชราและมรณะจึงดับ เพราะมนสิการโดยแยกกาย จึงได้รู้แจ้งด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติ ไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ

จากนั้น จึงดำริว่า เมื่ออะไรไม่มี ชาติจึงไม่มี ฯลฯ ภาพ ... อุปาทาน ... ตัณหา ... เวทนา ... ผัสสะ ... สพาย ตนะ ... นามรูป ... วิญญาณ ... สังขารทั้งหลายจึงไม่มี เพราะอะไรดับ สังขารจึงดับ เพราะมนสิการโดยแยกกาย จึงได้รู้แจ้งด้วยปัญญาว่า เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารทั้งหลายจึงไม่มี เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ

อนึ่ง เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ดังพรรณนามา ฉะนั้น ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคย ได้ฟังมาก่อนได้เกิดขึ้นแก่เรา ว่า นิโรธ นิโรธ

โคตมสูตรที่ ๑๐ จบ

พุทธวรรคที่ ๑ จบ

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้คือ

๑. ปฏิจสุมุปาทสสูตร	๒. วิภังคสูตร
๓. ปฏิปทาสูตร	๔. วิปัสสีสูตร
๕. สีขีสูตร	๖. เวสสภสูตร
๗. กกุสันธสูตร	๘. โจนาคมนสูตร
๙. กัสสปสูตร	๑๐. โคตมสูตร

๒. อาหารวรรค

หมวดว่าด้วยอาหาร

๑. อาหารสูตร

ว่าด้วยอาหาร

[๑๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเรื่องนี้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ อย่างนี้ เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด⁶³

อาหาร ๔ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑. กวฬิงการาหาร (อาหาร คือค้ำข้าว) ที่หยาบหรือละเอียด
๒. ผัสสาหาร (อาหาร คือผัสสะ)
๓. มโนสัญเจตนาหาร (อาหาร คือมโนสัญเจตนา)
๔. วิญญาณาหาร (อาหาร คือวิญญาณ)

อาหาร ๔ อย่างนี้ เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด

อาหาร ๔ อย่างนี้ มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด

อาหาร ๔ อย่างนี้ มีต้นหาเป็นเหตุ มีต้นหาเป็นเหตุเกิด มีต้นหาเป็นกำเนิด มีต้นหาเป็นแดนเกิด

อหนึ่ง ต้นหานี้ มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด

ต้นหามีเวทนาเป็นเหตุ มีเวทนาเป็นเหตุเกิด มีเวทนาเป็นกำเนิด มีเวทนาเป็นแดนเกิด

เวทนานี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด

เวทนามีผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นเหตุเกิด มีผัสสะเป็นกำเนิด มีผัสสะเป็นแดนเกิด

ผัสสะนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด

ผัสสะมีสพายตนะเป็นเหตุ มีสพายตนะเป็นเหตุเกิด มีสพายตนะเป็นกำเนิด มีสพายตนะเป็นแดนเกิด

สพายตนะนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด

สพายตนะมีนามรูปเป็นเหตุ มีนามรูปเป็นเหตุเกิด มีนามรูปเป็นกำเนิด มีนามรูปเป็นแดนเกิด

นามรูปนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด

นามรูปมีวิญญาณเป็นเหตุ มีวิญญาณเป็นเหตุเกิด มีวิญญาณเป็นกำเนิด มีวิญญาณเป็นแดนเกิด

⁶³ สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด แปลจากคำว่า สัมภเวสี หมายถึงสัตว์ที่เกิดในกำเนิดทั้ง ๔ ได้แก่ (๑) **อณฑชชะ** (เกิดจากไข่) (๒) **ชลาพุชชะ** (เกิดจากครรภ์) (๓) **สังเสทชะ** (เกิดในถ้ำโคล) (๔) **โอบปาติกะ** (เกิดผุดขึ้น) สัตว์จำพวกที่เป็นอณฑชชะ และชลาพุชชะ ท่านเรียกว่า สัมภเวสี เพราะยังอยู่ในไข่และในครรภ์ ถ้าออก จากไข่และครรภ์แล้วไม่เรียกว่า สัมภเวสี แต่ท่านเรียกว่า สัตว์ผู้เกิดแล้ว สัตว์จำพวกที่เป็นสังเสทชะ และ โอบปาติกะนั้น ท่านเรียกว่า สัมภเวสี ในขณะที่จิตแรกที่เกิดขึ้น ตั้งแต่ขณะจิตที่ ๒ ไป ท่านเรียกว่า สัตว์ผู้เกิดแล้ว (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๑/๒๖)

วิญญาณนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็น แดนเกิด

วิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ มีสังขารเป็นเหตุเกิด มีสังขารเป็นกำเนิด มีสังขารเป็นแดนเกิด

อนึ่ง สังขารเหล่านี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด

สังขารทั้งหลายมีอวิชชาเป็นเหตุ มีอวิชชาเป็นเหตุเกิด มีอวิชชาเป็นกำเนิด มีอวิชชาเป็นแดนเกิด

ภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ดัง
พรรณนามาฉะนี้ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

อนึ่ง เพราะอวิชชานั้นดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ดัง
พรรณนามาฉะนี้ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

อาหารสูตรที่ ๑ จบ

๒. โมลียผัสค์คุณสูตร

ว่าด้วยพระโมลียผัสค์คุณะ

[๑๒] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ อย่างนี้ เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์
ผู้แสวงหาที่เกิด⁶⁴

อาหาร ๔ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑. กวฬิงการาหารที่หยาบหรือละเอียด
๒. ผัสสาหาร
๓. มโนสัญเจตนาหาร
๔. วิญญาณาหาร

อาหาร ๔ อย่างนี้ เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่
เกิด

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระโมลียผัสค์คุณะได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ใครหนอ ย่อมกลืนกินวิญญาณาหาร

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า ปัญหานี้ไม่สมควรถาม เรามีได้กล่าวว่า ย่อมกลืนกิน ถ้าเราพึงกล่าวว่า
ย่อมกลืนกิน ในคำกล่าวนั้นปัญหาที่สมควรถามก็คือ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครหนอย่อมกลืนกิน เมื่อเรามีได้
กล่าวอย่างนั้น ผู้ที่ถามอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วิญญาณาหารมีเพื่ออะไร ปัญหาของ ผู้ถามจึงเป็นปัญหาที่
สมควรถาม ในปัญหานั้น คำตอบที่สมควรคือ วิญญาณาหารเป็นปัจจัยเพื่อเกิดในภพใหม่ต่อไป เมื่อวิญญาณา
หารนั้น เกิดแล้ว สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าย่อมถูกต้อง

ปัญหานี้ไม่สมควรถาม เรามีได้กล่าวว่า ย่อมถูกต้อง ถ้าเราพึงกล่าวว่า ย่อมถูกต้อง ในคำกล่าวนั้น ปัญหา
ที่สมควรถามก็คือ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าย่อมถูกต้อง เมื่อเรามีได้กล่าวอย่างนั้น ผู้ที่ถามอย่างนี้ว่า ข้าแต่
พระองค์ ผู้เจริญ เพราะอะไรเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี ปัญหาของ ผู้ถามจึงเป็นปัญหาที่สมควร ถาม ในปัญหานั้น คำ
ตอบที่สมควรคือ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าย่อมเสวยอารมณ์

ปัญหานี้ไม่สมควรถาม เรามีได้กล่าวว่า ย่อมเสวยอารมณ์ ถ้าเราพึง กล่าวว่ ย่อมเสวยอารมณ์ ในคำ
กล่าวนั้น ปัญหาที่สมควรถามก็คือ ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ใครหนอย่อมเสวยอารมณ์ เมื่อเรามีได้กล่าวอย่างนั้น ผู้

⁶⁴ ดูเชิงอรรถข้อ ๑๑/๑๗ ในเล่มนี้

ที่ถามอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะอะไรเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ปัญหาของผู้ที่นั้นจึงเป็นปัญหา ที่สมควรถาม ในปัญหานี้ คำตอบที่สมควรคือ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าย่อมทะยานอยาก

ปัญหานี้ไม่สมควรถาม เรามีได้กล่าวว่า ย่อมทะยานอยาก ถ้าเราฟัง กล่าวว่าย่อมทะยานอยาก ในคำกล่าวนั้น ปัญหาที่สมควรถามก็คือ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าย่อมทะยานอยาก เมื่อเรามีได้กล่าวอย่างนี้ ผู้ที่ถามอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะอะไรเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี ปัญหาของผู้ที่นั้นจึงเป็นปัญหาที่สมควรถาม ในปัญหานี้ คำตอบที่สมควรคือ เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าย่อมถือมั่น

ปัญหานี้ไม่สมควรถาม เรามีได้กล่าวว่า ย่อมถือมั่น ถ้าเราฟังกล่าวว่า ย่อมถือมั่น ในคำกล่าวนั้นปัญหาที่สมควรถามก็คือ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าย่อมถือมั่น เมื่อเรามีได้กล่าวอย่างนี้ ผู้ที่ถามอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะอะไรเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี ปัญหาของผู้ที่นั้นจึงเป็นปัญหาที่สมควรถาม ในปัญหานี้ คำตอบที่สมควรคือ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะ อุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ผัคคุนะ ก็เพราะผัสสาตนะทั้ง ๖ ดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับ แห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

โมลียผัคคุนสูตรที่ ๒ จบ

๓. สมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยสมณพราหมณ์

[๑๓] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้จักชราและมรณะ ไม่รู้จักความเกิดแห่งชราและมรณะ ไม่รู้จักความดับแห่งชราและมรณะ ไม่รู้จักปฏิบัติทา ที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ

ไม่รู้จักชาติ ฯลฯ ไม่รู้จักภพ ... อุปาทาน ... ตัณหา ... เวทนา ... ผัสสะ ... สฬายตนะ ... นามรูป ... วิญญูณ ...

ไม่รู้จักสังขารทั้งหลาย ไม่รู้จักความเกิดแห่งสังขาร ไม่รู้จักความดับแห่งสังขาร ไม่รู้จักปฏิบัติทาที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ไม่จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ทั้งท่านเหล่านั้นก็ไม่ทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะ และประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดชราและมรณะ รู้ชัดความเกิดแห่งชราและมรณะ รู้ชัดความดับแห่งชราและมรณะ รู้ชัดปฏิบัติทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ รู้ชัดชาติ ฯลฯ รู้ชัดภพ ... อุปาทาน ... ตัณหา ... เวทนา ... ผัสสะ ... สฬายตนะ ... นามรูป ... วิญญูณ ...

รู้ชัดสังขารทั้งหลาย รู้ชัดความเกิดแห่งสังขาร รู้ชัดความดับแห่งสังขาร รู้ชัดปฏิบัติทาที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จัดว่าเป็นสมณะ ในหมู่สมณะ และจัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ทั้งท่านเหล่านั้นก็ทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะ และประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญา อันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

สมณพราหมณสูตรที่ ๓ จบ

๔. ทุติยสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒

[๑๔] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้จักธรรมเหล่านี้ ไม่รู้จักความเกิดแห่งธรรมเหล่านี้ ไม่รู้จักความดับแห่งธรรมเหล่านี้ ไม่รู้จักปฏิบัติ ที่ให้ถึงความดับแห่งธรรมเหล่านี้

ไม่รู้จักธรรมเหล่าไหน ไม่รู้จักความเกิดแห่งธรรมเหล่าไหน ไม่รู้จักความดับแห่งธรรมเหล่าไหน ไม่รู้จักปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งธรรมเหล่าไหน

คือ ไม่รู้จักชราและมรณะ ไม่รู้จักความเกิดแห่งชราและมรณะ ไม่รู้จักความดับแห่งชราและมรณะ ไม่รู้จักปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ ไม่รู้จักชาติ ฯลฯ

ไม่รู้จักภพ ... อุปาทาน ... ตัณหา ... เวทนา ... ผัสสะ ... สฬายตนะ ... นามรูป ... วิญญาณ ...

ไม่รู้จักสังขารทั้งหลาย ไม่รู้จักความเกิดแห่งสังขาร ไม่รู้จักความดับแห่งสังขาร ไม่รู้จักปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร ไม่รู้จักธรรมเหล่านี้ ไม่รู้จักความเกิดแห่งธรรมเหล่านี้ ไม่รู้จักความดับแห่งธรรมเหล่านี้ ไม่รู้จักปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งธรรมเหล่านี้

สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ไม่จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือไม่จัดว่าเป็น พราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ทั้งท่านเหล่านั้นก็ไม่ทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะ และประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้จักธรรมเหล่านี้ รู้จักความเกิดแห่งธรรมเหล่านี้ รู้จักความดับแห่งธรรมเหล่านี้ รู้จักปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งธรรม เหล่านี้

รู้จักธรรมเหล่าไหน รู้จักความเกิดแห่งธรรมเหล่าไหน รู้จักความดับแห่งธรรมเหล่าไหน รู้จักปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งธรรมเหล่าไหน

คือ รู้จักชราและมรณะ รู้จักความเกิดแห่งชราและมรณะ รู้จักความดับแห่งชราและมรณะ รู้จักปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ รู้จักชาติ ฯลฯ

รู้จักภพ ... อุปาทาน ... ตัณหา ... เวทนา ... ผัสสะ ... สฬายตนะ ... นามรูป ... วิญญาณ ...

รู้จักสังขารทั้งหลาย รู้จักความเกิดแห่งสังขาร รู้จักความดับแห่งสังขาร รู้จักปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร รู้จักธรรมเหล่านี้ รู้จักความเกิดแห่งธรรมเหล่านี้ รู้จักความดับแห่งธรรมเหล่านี้ รู้จักปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งธรรมเหล่านี้

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นจัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และจัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ทั้งท่านเหล่านั้นก็ได้ทำให้แจ้งประโยชน์ของ ความเป็นสมณะ และประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึง อยู่ในปัจจุบัน

ทุตติยสมณพราหมณสูตรที่ ๔ จบ

๕. กัจจานโคตตสูตร

ว่าด้วยพระกัจจานโคตร

[๑๕] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ครั้งนั้น ท่านพระกัจจานโคตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวาย อภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่พระองค์ตรัสว่า สัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิ นี้ ด้วยเหตุ เพียงเท่าไรหนอจึงเรียกว่า สัมมาทิฏฐิ

กัจจานะ โดยมากโลกนี้อาศัยที่สุด ๒ อย่าง คือ (๑) ความมี (๒) ความไม่มี

ก็เมื่อบุคคลเห็นความเกิดขึ้นของโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ความไม่มีในโลก ก็ไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความดับแห่งโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ความมีในโลก ก็ไม่มี

กัจจानะ โดยมากโลกนี้ยังพัวพันอยู่ด้วยอุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่อง แต่อริยสาวกไม่เข้าไปถือมั่นอุบายและความยึดมั่น อันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่องว่า อุตตาของเรา ไม่เคลือบแคลงไม่สงสัยว่า ทุกข์นั้นแล เมื่อเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้น ทุกข์เมื่อดับ ย่อมดับไป อริยสาวกนั้นมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลย

กัจจานะ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ จัดว่าเป็นสัมมาทิฏฐิ

ที่สุดอย่างที่ ๑ นี้ คือ สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ที่สุดอย่างที่ ๒ นี้ คือ สิ่งทั้งปวง ไม่มีอยู่ ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุดทั้ง ๒ อย่างนี้ ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้⁶⁵

กัจจานโคตตสูตรที่ ๕ จบ

๖. รัम्मกถิกสูตร⁶⁶

ว่าด้วยพระธรรมกถิก

[๑๖] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาท แล้วนั่ง ณ ที่สมควร ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่พระองค์ตรัสว่า ภิกษุเป็นธรรมกถิก ภิกษุเป็น ธรรมกถิก ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ ภิกษุจึงเป็นธรรมกถิก

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุทั้งหลาย หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับชราและมรณะ ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็น ธรรมกถิก

หากภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับชราและมรณะ ควรเรียกได้ว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

หากภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะดับ เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นชราและมรณะ ควรเรียกได้ว่า ภิกษุผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับชาติ ฯลฯ ภพ ... อุปาทาน ... ตัณหา ... เวทนา ... ผัสสะ ... สพฺพัตตะ ... นามรูป ... วิญญาณ ... สังขารทั้งหลาย ... อวิชชา ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นธรรมกถิก

หากภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับอวิชชา ควรเรียกได้ว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

หากภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะดับ เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นอวิชชา ควรเรียกได้ว่า ภิกษุผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

รัम्मกถิกสูตรที่ ๖ จบ

⁶⁵ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๙๐/๑๗๓-๑๗๔

⁶⁶ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๕๕/๑๙๑

๗. อเจลกัสสปสูตร
ว่าด้วยปริพาชกชื่ออเจลกัสสปะ

[๑๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ครั้นนั้น เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร⁶⁷ เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ อเจลกัสสปะได้เห็นพระผู้มีพระภาค กำลังเสด็จมาแต่ไกล ครั้นแล้วจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า

ข้าพเจ้าขอถามเหตุบางอย่างกับท่านพระโคตม ถ้าท่านพระโคตมเปิดโอกาสเพื่อตอบปัญหาแก่ข้าพเจ้า กัสสปะ ยังไม่ใช้เวลาที่จะตอบปัญหาของท่าน เรากำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน

แม้ครั้งที่ ๒ อเจลกัสสปะได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าพเจ้า ขอถามเหตุบางอย่างกับท่านพระโคตม ถ้าท่านพระโคตมเปิดโอกาส เพื่อตอบปัญหาแก่ข้าพเจ้า

กัสสปะ ยังไม่ใช้เวลาที่จะตอบปัญหาของท่าน เรากำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน

แม้ครั้งที่ ๓ ฯลฯ เรากำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนั้นแล้ว อเจลกัสสปะได้กราบทูลว่า ข้าพเจ้าไม่ประสงค์ที่จะถามท่านพระโคตมมากนัก

กัสสปะ จงถามปัญหาที่ท่านประสงค์เกิด

ท่านพระโคตม ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองหรือ

อย่ากล่าวอย่างนั้น กัสสปะ

ท่านพระโคตม ทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้หรือ

อย่ากล่าวอย่างนั้น กัสสปะ

ท่านพระโคตม ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองด้วย และคนอื่นกระทำให้ด้วยหรือ

อย่ากล่าวอย่างนั้น กัสสปะ

ท่านพระโคตม ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มีใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มีใช่หรือ

อย่ากล่าวอย่างนั้น กัสสปะ

ท่านพระโคตม ทุกข์ไม่มีหรือ

กัสสปะ ทุกข์ไม่มีก็มิใช่ ทุกข์มีอยู่

ถ้าอย่างนั้น ท่านพระโคตม ย่อมไม่รู้เห็นทุกข์หรือ

กัสสปะ เราไม่รู้เห็นทุกข์ก็มิใช่ เรายินแหยะที่รู้เห็นทุกข์โดยแท้

เมื่อข้าพเจ้าทูลถามว่า ท่านพระโคตม ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองหรือ

ท่านตรัสว่า อย่ากล่าวอย่างนั้น กัสสปะ

เมื่อข้าพเจ้าทูลถามว่า ท่านพระโคตม ทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้หรือ

ท่านตรัสว่า อย่ากล่าวอย่างนั้น กัสสปะ

เมื่อข้าพเจ้าทูลถามว่า ท่านพระโคตม ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองด้วย และคนอื่นกระทำให้ด้วยหรือ

ท่านตรัสว่า อย่ากล่าวอย่างนั้น กัสสปะ

⁶⁷ **ทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร** หมายถึงพระองค์ทรงผลัดเปลี่ยนสบงหรือ อชยัมสบงที่นุ่งอยู่ให้กระชับ แล้วทรงถือบาตรด้วยพระหัตถ์ถือจีวรด้วยพระวรกาย คือห่มจีวรอุ้มบาตรนั่นเอง (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖/๑๘๐, ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๕๓/๑๕๓, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๖๓/๑๖๓, ชุ.อ.อ. (บาลี) ๖/๖๕)

เมื่อข้าพเจ้าทูลถามว่า ท่านพระโคตม ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มีใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มีใช่หรือ

ท่านตรัสว่า อยากกล่าวอย่างนั้น กัสสปะ

เมื่อข้าพเจ้าทูลถามว่า ท่านพระโคตม ทุกข์ไม่มีหรือ

ท่านตรัสว่า กัสสปะ ทุกข์ไม่มีก็มีใช่ ทุกข์มีอยู่

เมื่อข้าพเจ้าทูลถามว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านพระโคตม ย่อมไม่รู้เห็นทุกข์หรือ

ท่านตรัสว่า กัสสปะ เราไม่รู้เห็นทุกข์ที่มีใช่ เรานี้แหละที่รู้เห็นทุกข์โดยแท้

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดตรัสบอกทุกข์แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงทุกข์แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด

กัสสปะ เมื่อเบื้องต้นมี(วาทะ)ว่า ผู้นั้นกระทำ ผู้นั้นเสวย(ทุกข์) ต่อมา มีวาทะว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง อันนั้นเป็นสัสสตทิวฐิ (ความเห็นว่ายั่งยืน) เมื่อมีผู้ถูกเวทนาเสียดแทง เบื้องต้นว่า คนอื่นกระทำ คนอื่นเป็นผู้เสวย(ทุกข์) ต่อมา มีวาทะว่า ทุกข์คนอื่นกระทำให้ อันนั้นเป็นอุจเจททิวฐิ (ความเห็นว่ายาดสูญ) ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนี้ ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

อนึ่ง เพราะอวิชชานั้นดับไปไม่เหลือด้วยวิวิธะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว อเจลกัสสปะได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภิกษุของพระองค์ชัดเจนไฟเพราะยิ่งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภิกษุของพระองค์ชัดเจนไฟเพราะยิ่งนัก พระผู้มีพระภาคทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้ง โดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ ฯลฯ ด้วยตั้งใจว่า คนตาดีจักเห็นรูปได้ ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์พึงได้บรรพชา พึงได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค

กัสสปะ ผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ ประสงค์จะบรรพชาอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ จะต้องอยู่ปริวาส⁶⁸ ๔ เดือน หลังจาก ๔ เดือนสิ้นสุดการอยู่ปริวาสแล้ว เมื่อภิกษุพอใจก็จะให้บรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุ อนึ่ง ในเรื่องนี้เราคำนึงถึงความแตกต่างระหว่าง บุคคลด้วย

เขากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หากผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ ประสงค์จะบรรพชาอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ จะต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน หลังจาก ๔ เดือน สิ้นสุดการอยู่ปริวาสแล้ว เมื่อภิกษุพอใจก็จะให้บรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุ ข้าพระองค์จักขอยุ่ปริวาส ๔ ปี หลังจาก ๔ ปีสิ้นสุดการอยู่ปริวาสแล้ว เมื่อภิกษุพอใจก็จะให้บรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุ

อเจลกัสสปะได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักพระผู้มีพระภาคแล้ว เมื่อบวชแล้วไม่นาน หลีกออกไปอยู่คนเดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนัก ได้ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยม⁶⁹ อันเป็นที่สุด

⁶⁸ **ปริวาส** ในพระสูตรนี้เรียกว่า ติตถิปปริวาส ได้แก่ ข้อปฏิบัติสำหรับนักบวชนอกพระพุทธศาสนาผู้ที่เคยเป็นอัญเดียรถีย์เลื่อมใสในพระธรรมวินัยแล้วประสงค์จะบวชเป็นภิกษุ ให้ขอปริวาสต่อสงฆ์ แล้วดำรงตนอย่างสามเณรครบ ๔ เดือน จนสงฆ์พอใจจึงจะขออุปสมบทเป็นภิกษุได้ (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๗/๔๒, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๐๕/๒๙๙)

⁶⁹ **ประโยชน์ยอดเยี่ยม** หมายถึงอรหัตตผลหรืออริยมผลอันเป็นที่สุดแห่งมรรคพรหมจรรย์ (อง.ทูก.อ. (บาลี) ๒/๕/๗, ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๘๒/๘๐)

แห่งพรหมจรรย์⁷⁰ที่ เหล่ากฤตบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน รู้ชัดว่า ชาตีสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป อนึ่ง ท่านกัสสปะได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย

อเจลกัสสปสูตรที่ ๗ จบ

๘. ทิมพรุชชสูตร

ว่าด้วยปริพาชกชื่อทิมพรุชชะ

[๑๘] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ครั้งนั้น ปริพาชกชื่อทิมพรุชชะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้สนทนา ปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วนั้น ณ ที่สมควร ได้ทูลถาม พระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า

ท่านพระโคตม สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองหรือ

อย่างกล่าวอย่างนั้น ทิมพรุชชะ

ท่านพระโคตม สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้หรือ

อย่างกล่าวอย่างนั้น ทิมพรุชชะ

ท่านพระโคตม สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองด้วย และเป็นสิ่งที่คนอื่น กระทำให้ด้วยหรือ

อย่างกล่าวอย่างนั้น ทิมพรุชชะ

ท่านพระโคตม สุขและทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มีใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มีใช่หรือ

อย่างกล่าวอย่างนั้น ทิมพรุชชะ

ท่านพระโคตม สุขและทุกข์ไม่มีหรือ

ทิมพรุชชะ สุขและทุกข์ไม่มีก็มีใช่ สุขและทุกข์มีอยู่

ถ้าอย่างนั้น ท่านพระโคตม ย่อมไม่รู้เห็นสุขและทุกข์หรือ

ทิมพรุชชะ เราไม่รู้เห็นสุขและทุกข์ก็มีใช่ เรานี้แหละที่รู้เห็นสุขและทุกข์โดยแท้

เมื่อข้าพเจ้าทูลถามว่า ท่านพระโคตม สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองหรือ

ท่านตรัสว่า อย่างกล่าวอย่างนั้น ทิมพรุชชะ

เมื่อข้าพเจ้าทูลถามว่า ท่านพระโคตม สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้หรือ

ท่านตรัสว่า อย่างกล่าวอย่างนั้น ทิมพรุชชะ

เมื่อข้าพเจ้าทูลถามว่า ท่านพระโคตม สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองด้วย และเป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ด้วยหรือ

ท่านตรัสว่า อย่างกล่าวอย่างนั้น ทิมพรุชชะ

เมื่อข้าพเจ้าทูลถามว่า ท่านพระโคตม สุขและทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มีใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มีใช่หรือ

ท่านตรัสว่า อย่างกล่าวอย่างนั้น ทิมพรุชชะ

เมื่อข้าพเจ้าทูลถามว่า ท่านพระโคตม สุขและทุกข์ไม่มีหรือ

ท่านตรัสว่า ทิมพรุชชะ สุขและทุกข์ไม่มีก็มีใช่ สุขและทุกข์มีอยู่

เมื่อข้าพเจ้าทูลถามว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านพระโคตม ย่อมไม่รู้เห็นสุขและทุกข์หรือ

ท่านตรัสว่า ทิมพรุชชะ เราไม่รู้เห็นสุขและทุกข์ก็มีใช่ เรานี้แหละที่รู้เห็นสุข และทุกข์โดยแท้

⁷⁰ ที่สุดแห่งพรหมจรรย์ หมายถึงจุดสุดท้ายของการประพฤติธรรม ในที่นี้หมายถึงอภิปัตถผลอันเป็น จุดหมายสูงสุดแห่งมรรคพรหมจรรย์ (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๐๕/๓๐๐)

ขอท่านพระโคตมโปรดตรัสบอกสุขและทุกข์แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด ขอท่านพระโคตม โปรดแสดงสุขและทุกข์แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด

เมื่อเบื้องต้นมีวาทะว่า นั้นเวทนา ผู้นั้นเสวยเวทนา แต่เราไม่กล่าว อย่างนี้ว่า สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง เมื่อบุคคลถูกเวทนาเสียดแทงว่า เวทนาเป็นอย่างหนึ่ง บุคคลผู้เสวยเวทณาก็อย่างหนึ่ง ทั้งเราไม่กล่าว อย่างนี้ว่า สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำทำให้ ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนี้ ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วย ประการฉะนี้

อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ทิมพรุกขปริพาชกได้กราบทูลว่า ท่านพระโคตม พระภาสิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ท่านพระโคตม พระภาสิต ของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงท่านพระโคตมพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอท่านพระโคตมโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต

ติมพรุกขสูตรที่ ๘ จบ

๙. พาลบัณฑิตสูตร

ว่าด้วยคนพาลและบัณฑิต

[๑๙] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย กายของคนพาลนี้ ผู้ถูกอวิชชาขวางกั้น ประกอบด้วยตัณหา เกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ กายและนามรูปภายนอกนี้⁷¹ มีอยู่ทั้ง ๒ ส่วนอย่างนี้ เพราะ อาศัยส่วนทั้ง ๒ นั้น ผัสสะจึงมี คนพาลถูกผัสสะสายตนะ ๖ หรืออายตนะอย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้า จึงเสวยสุขและทุกข์

กายของบัณฑิตนี้ ผู้ถูกอวิชชาขวางกั้น ประกอบด้วยตัณหา เกิดขึ้นแล้ว อย่างนี้ กายและนามรูปภายนอกนี้ มีอยู่ทั้ง ๒ ส่วนอย่างนี้ เพราะอาศัยส่วน ทั้ง ๒ นั้น ผัสสะจึงมี บัณฑิตถูกผัสสะสายตนะ ๖ หรืออายตนะอย่างใดอย่างหนึ่ง กระทบเข้า จึงเสวยสุขและทุกข์

ในชน ๒ จำพวกนั้น มีอะไรเป็นความแปลกกัน เป็นความแตกต่างกัน เป็นเหตุทำให้ต่างกัน ระหว่างบัณฑิตกับคนพาล

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่พึ่ง ขอประทานวโรกาส เฉพาะพระผู้มีพระภาคเท่านั้นที่จะทรงอธิบายเนื้อความแห่งพระภาสิตนั้นให้แจ่มแจ้งได้ ภิกษุทั้งหลายได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้

ถ้าเช่นนั้น เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า

กายของคนพาลนี้ ผู้ถูกอวิชชาไต่หุ้มห่อแล้ว และประกอบด้วยตัณหาใด เกิดขึ้นแล้ว อวิชชานั้นแหละคนพาลยังละไม่ได้ และตัณหานั้นก็ยังไม่สิ้นไป

ข้อนั้นเพราะเหตุไร

⁷¹ นามรูปภายนอก ในที่นี้หมายถึงกายที่มีวิญญาณของชนเหล่าอื่น (ล.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๙/๔๔)

เพราะคนพาลไม่ได้ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ เพราะฉะนั้น เมื่อตายไป คนพาลจึงเข้าถึงกาย⁷² เมื่อยังมีการเข้าถึงกาย เขาจึงไม่พ้นไปจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เราจึงกล่าวว่า เขาไม่พ้น จากทุกข์

กายของบัณฑิต⁷³นี้ ผู้ถูกอริชชาไดหุ้มห่อแล้ว และประกอบด้วยต้นหาได เกิดขึ้นแล้ว อริชชานั้นแหละ บัณฑิตละได้แล้ว และต้นหานั้นก็หมดสิ้นไปแล้ว

ข้อนี้เพราะเหตุไร

เพราะบัณฑิตได้ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ เพราะฉะนั้น เมื่อตายไป บัณฑิตจึงไม่เข้าถึงกาย เมื่อไม่เข้าถึงกาย เขาจึงพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เราจึงกล่าวว่า เขาพ้นจากทุกข์

ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นความแปลกกัน นี่เป็นความแตกต่างกัน นี่เป็นเหตุทำให้ต่างกัน ระหว่างบัณฑิตกับคนพาล กล่าวคือการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์

พาลบัณฑิตสูตรที่ ๙ จบ

๑๐. ปัจจัยสูตร

ว่าด้วยปัจจัย

[๒๐] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงปัจจุสมุปบาท และปัจจุสมุปบันนธรรมแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนอง พระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย **ปัจจุสมุปบาท** เป็นอย่างไร

คือ เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้น ก็ตาม ธาตุอันนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุ นั้น ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย และกล่าวว่า เธอทั้งหลายจงดูเถิด

เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี ฯลฯ

เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี ...

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี ...

เพราะต้นหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี ...

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ต้นหาจึงมี ...

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ...

เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี ...

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สพายตนะจึงมี ...

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี ...

เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ...

เพราะอริชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุอันนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุอันนั้น

⁷² เข้าถึงกาย ในที่นี้หมายถึงการถือปฏิสนธิในกายอื่น (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๙/๔๕)

⁷³ บัณฑิต ในที่นี้หมายถึงพระชินาสพ (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๙/๔๖)

ครั้นรู้ บรรลุแล้ว จึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย และกล่าวว่า เธอทั้งหลายจงดูเกิด ภิกษุทั้งหลาย เพราะอริชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี

ในกระบวนการนี้ ตตตา (ความเป็นอย่างนั้น) อวิตตตา (ความไม่คลาดเคลื่อน) อนัญญตตา (ความไม่เป็น อย่างอื่น) อิทปิปัจจัยตา (ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้) ดังพรรณนามาจะนี้แล

นี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบันนธรรม เป็นอย่างไร

คือ ชราและมรณะเป็นสภาวะไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกัน เกิดขึ้น มีความสิ้นไป มีความ เสื่อมไป มีความคลายไป มีความดับไปเป็นธรรมดา

ชาติเป็นสภาวะไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความ คลายไป มีความดับไปเป็นธรรมดา

ภพเป็นสภาวะไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความ คลายไป มีความดับไปเป็นธรรมดา

อุปาทาน ฯลฯ ตัณหา ... เวทนา ... ผัสสะ ... สฬายตนะ ... นามรูป ... วิญญาณ ... สังขารทั้งหลาย ...

อริชชาเป็นสภาวะไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มี ความคลายไป มีความดับไปเป็นธรรมดา

นี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปบันนธรรม

เมื่อโคธริยสาวก⁷⁴ เห็นปฏิจจสมุปบาท และปฏิจจสมุปบันนธรรมเหล่านี้ด้วยดี ด้วยปัญญาอันชอบ⁷⁵ตาม ความเป็นจริง เมื่อนั้นอริยสาวกนั้น จักเข้าถึงที่สุดเบื้องต้น ว่า ในอดีตเราได้มีแล้วหรือ ในอดีตเราไม่ได้มีหรือหนอ ในอดีตเราได้เป็นอะไรหนอ ในอดีตเราได้เป็นอย่างไรหนอ ในอดีตเราเป็นอะไร จึงได้เกิดเป็นอะไรอีก หรือว่า จัก เข้าถึงที่สุดเบื้องปลายว่า ในอนาคต เราจักมีหรือ ในอนาคตเราจักไม่มีหรือ ในอนาคตเราจักเป็นอย่างไรหนอ ใน อนาคตเราจักเป็นอะไร จึงจักเกิดเป็นอะไรอีก หรือจักมีความสงสัยในปัจจุบันอันเป็นไปในภายใน ณ บัดนี้ว่า เรามี หรือหนอ เราไม่มีหรือหนอ เราเป็นอะไรหนอ เราเป็นอย่างไรหนอ สัตว์นี้มาจากไหนหนอ เขาจักเป็นผู้ไปที่ไหนหนอ ข้อนี้เป็นไปไม่ได้

ข้อนั้นเพราะเหตุไร

เพราะอริยสาวกเห็นปฏิจจสมุปบาทและปฏิจจสมุปบันนธรรมเหล่านี้ด้วยดี ด้วยปัญญาอันชอบตามความ เป็นจริง

ปัจจัยสูตรที่ ๑๐ จบ

อาหารวรรคที่ ๒ จบ

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อาหารสูตร	๒. โมลियัคคฺคนสูตร
๓. สมณพราหมณสูตร	๔. ทุติยสมณพราหมณสูตร
๕. กัจจานโคตตสูตร	๖. รัมมกถิกสูตร
๗. อเจลกัสสปสูตร	๘. ติมพรุกขสูตร
๙. พาลปณทิตสูตร	๑๐. ปัจจัยสูตร

⁷⁴ อริยสาวก ในที่นี้หมายถึงพระโสดาบัน (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๐/๔๙)

⁷⁵ ปัญญาอันชอบ ในที่นี้หมายถึงมัคค์ปัญญา คือปัญญาในมรรค หรือปัญญาที่รู้จักมรรคในวิปัสสนา (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๐/๔๗)

๓. ทศพลวรรค หมวดว่าด้วยทศพลญาณ

๑. ทศพลสูตร ว่าด้วยทศพลญาณ

[๒๑] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตประกอบด้วยทศพลญาณ⁷⁶ และจตุเวสารัชชญาณ⁷⁷ จึงยืนยัน ฐานะที่องอาจ⁷⁸ บันลือสีหนาท⁷⁹ในบริษัท⁸⁰ทั้งหลาย ประกาศพรหมจักร⁸¹ให้เป็นไปว่า

รูปเป็นอย่างไร ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นอย่างไร ความดับแห่งรูปเป็นอย่างไร

เวทนาเป็นอย่างไร ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร

สัญญาเป็นอย่างไร ความเกิดขึ้นแห่งสัญญาเป็นอย่างไร ความดับแห่งสัญญาเป็นอย่างไร

สังขารเป็นอย่างไร ความเกิดขึ้นแห่งสังขารเป็นอย่างไร ความดับแห่งสังขารเป็นอย่างไร

วิญญานเป็นอย่างไร ความเกิดขึ้นแห่งวิญญานเป็นอย่างไร ความดับแห่งวิญญานเป็นอย่างไร เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป คือ เพราะ อวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญานจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

⁷⁶ **ทศพลญาณ** หมายถึงพระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคต ๑๐ ประการ ที่ทำให้พระองค์ทรงบันลือสีหนาท ประกาศพระศาสนาได้มั่นคง คือ (๑) **ฐานาฐานญาณ** ปรินิพพานยังรู้กฎธรรมชาติดีเกี่ยวกับขอบเขตและขีดขั้นของสิ่งทั้งหลาย (๒) **กัมมวิปากญาณ** ปรินิพพานยังรู้ผลของกรรม (๓) **สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ** ปรินิพพานยังรู้ปฏิปทาที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง หรือสู่ประโยชน์ทั้งปวง (๔) **นानาธาตุญาณ** ปรินิพพานยังรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ เป็นอเนก (๕) **นानาธิมุตติกญาณ** ปรินิพพานยังรู้ อธิปัตย์เป็นต้นของสัตว์ทั้งหลาย (๖) **อินทริยปริปริยัตตญาณ** ปรินิพพานยังรู้ความยิ่งหย่อนแห่งอินทริยของสัตว์ทั้งหลาย (๗) **ณานาทิสังกิลเลสาทิญาณ** ปรินิพพานยังรู้ความเศร้าหมองแห่งณานเป็นต้น เป็นอาทิ (๘) **ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ** ปรินิพพานยังรู้ภพที่เคยอยู่ในหนหลังได้ (๙) **จตุปบาทญาณ** ปรินิพพานยังรู้จิตและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย (๑๐) **อสาวิกขยญาณ** ปรินิพพานยังรู้ความสิ้นไปแห่งอสาวิกขยทั้งหลาย (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๔-๑๔๘, อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑/๔๓-๔๗, ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๒/๕๐-๕๑)

⁷⁷ **จตุเวสารัชชญาณ** หมายถึงพระญาณอันเป็นเหตุให้ทรงแก้ดวงล้า ไม่ครันคร้ามมี ๔ ประการคือ (๑) **สัมมาสัมพุทธปฏิญญา** (๒) **ชีนาสวปฏิญญา** (๓) **อันตรายิกธัมมวาทะ** (๔) **นินยานิกธัมมเทศนา** (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๐/๑๔๘-๑๕๐, อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๘/๑๔-๑๖, ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๒/๕๑-๕๒)

⁷⁸ **ฐานะที่องอาจ** หมายถึงฐานะที่ประเสริฐที่สุด ที่สูงสุด หรือฐานะของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดใน ปางก่อน (อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑/๔๓, อภ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๑/๓๒๖)

⁷⁹ **บันลือสีหนาท** หมายถึงตรัสพระวาจาด้วยท่าทางที่องอาจดังพญาราชสีห์ ไม่ทรงหวั่นเกรงผู้ใด เพราะทรงมั่นพระทัยในศีลสมาธิ ปัญญาของพระองค์ (ที.สี.ฎีกา (บาลี) ๑/๔๐๓/๔๓๒)

⁸⁰ **บริษัท** หมายถึงหมู่ คณะ ที่ประชุม ในที่นี้หมายถึงบริษัท ๘ คือ (๑) ชัตตยบริษัท (๒) พราหมณบริษัท (๓) คหบดีบริษัท (๔) สมณบริษัท (๕) จาตุมาหารชิกาบริษัท (๖) ดาวติงสบริษัท (สวรรคตชั้นที่ ๒ แห่ง สวรรคต ๖ ชั้น) (๗) มารบริษัท (๘) พรหมบริษัท (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๐๓/๒๙๗, อภ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๑/๓๒๗)

⁸¹ **พรหมจักร** หมายถึงธรรมจักรอันประเสริฐ ยอดเยี่ยม บริสุทธิ์ มี ๒ ประการ คือ (๑) **ปฏิเวธญาณ** ได้แก่ ญาณที่แสดงถึงพระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้า (๒) **เทศนาญาณ** ได้แก่ ญาณที่แสดงถึงพระมหากรุณาคุณของพระพุทธเจ้า ญาณทั้ง ๒ นี้ชื่อว่า **โอโรสญาณ** (ญาณส่วนพระองค์) มีเฉพาะพระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้น ไม่มีแก่คนทั่วไป (อภ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๑/๓๒๗)

อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ทสพลสูตรที่ ๑ จบ

๒. ทุตยทสพลสูตร

ว่าด้วยทสพลญาณ สูตรที่ ๒

[๒๒] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตประกอบด้วยทสพลญาณ และจตุเวสารัชชญาณ จึงยืนยันฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาท ในบริษัททั้งหลาย ประกาศพรหมจักรให้เป็นไปว่า

รูปเป็นอย่างไร ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นอย่างไร ความดับแห่งรูปเป็นอย่างไร

เวทนาเป็นอย่างไร ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร

สัญญาเป็นอย่างไร ความเกิดขึ้นแห่งสัญญาเป็นอย่างไร ความดับแห่งสัญญาเป็นอย่างไร

สังขารเป็นอย่างไร ความเกิดขึ้นแห่งสังขารเป็นอย่างไร ความดับแห่งสังขารเป็นอย่างไร

วิญญาณเป็นอย่างไร ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณเป็นอย่างไร ความดับแห่งวิญญาณเป็นอย่างไร เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป คือ เพราะ อวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้ว เป็นธรรมเข้าใจง่าย เปิดเผย ประกาศไว้แล้ว เป็นดุจผืนผ้าเก่าที่ตัดไว้แล้วอย่างนี้ กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา สมควรแท้เพื่อ ปราบภพความเพียรในธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้ว เป็นธรรมเข้าใจง่าย เปิดเผย ประกาศ ไว้แล้ว เป็นดุจผืนผ้าเก่าที่ตัดไว้แล้วอย่างนี้ว่า เนื้อและเลือดในร่างกายจงเหือดแห้งไป จะเหลืออยู่แต่หนัง เอ็น กระดูกก็ตามที่ ผลไต่เพียงบรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ (ถ้า)ไม่บรรลุผลนั้น ก็จักไม่ หยุดความเพียรของบุรุษ

บุคคลผู้เกียจคร้าน เกื่อนกล่นไปด้วยบาปอกุศลธรรมทั้งหลายย่อมอยู่เป็นทุกข์ และทำประโยชน์ของตนที่ยิ่งใหญ่ให้เสื่อมเสียไป ส่วนบุคคลผู้ปราบภพความเพียร ผู้สัจด์ จากบาปอกุศลธรรมทั้งหลายย่อมอยู่เป็นสุข และทำประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ของตนให้บริบูรณ์ได้ การบรรลุธรรมที่เลิศด้วยธรรมอันเลว หามีไม่ แต่การบรรลุธรรมที่เลิศด้วยธรรมอันเลิศ ย่อมมีได้ พรหมจรรย์นี้ ผ่องใสและน่าดื่ม พระศาสดาก็ยังอยู่เฉพาะหน้า เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายจงปราบภพความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง โดยตั้งใจว่า บรรพชา ของเราทั้งหลายนี้ เป็นของไม่ต่ำทราม ไม่เป็นหมัน มีผล มีกำไร จักมีแก่เราทั้งหลาย เราทั้งหลายบริโภคน้ำจืด บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัช บริหารของชนเหล่าใด สักการะของชนเหล่านั้น จักมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เพราะ เราทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกตั้งพรณนามาฉะนี้แล

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้พิจารณาเห็นประโยชน์ของตน สมควรแท้ เพื่อที่จะ ทำกิจของตนให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท หรือว่าบุคคลผู้พิจารณาเห็นประโยชน์ ของผู้อื่น สมควรแท้ เพื่อที่จะทำกิจของผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท หรือ บุคคลผู้พิจารณาเห็นประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย สมควรแท้ที่จะทำกิจของทั้ง ๒ ฝ่าย ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท

ทุตยทสพลสูตรที่ ๒ จบ

๓. อุปนิสสูตร

ว่าด้วยธรรมที่อาศัยกัน

[๒๓] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย เราเมื่อรู้เห็น จึงกล่าวถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เราเมื่อไม่รู้เห็น จึงไม่กล่าวถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย

เมื่อรู้เห็นอะไร ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายจึงมี คือ เมื่อเราเห็นอย่างนี้ว่า

รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้

เวทนาเป็นอย่างนี้ ฯลฯ

สัญญาเป็นอย่างนี้ ฯลฯ

สังขารเป็นอย่างนี้ ฯลฯ

วิญญานเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญานเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งวิญญานเป็นอย่างนี้

เราเมื่อรู้เห็นอย่างนี้แล ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายจึงมี

เมื่อธรรมเป็นที่สิ้นไป⁸² มีอยู่ ขยญาณ(ญาณในธรรมเป็นที่สิ้นไป) แม้ใด ย่อมมี เรากล่าวว่าขยญาณแม้ นั้นมีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งขยญาณ สิ่งนั้นควรเรียกว่า วิมุตติ⁸³

เรากล่าวว่าแม้วิมุตติก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งวิมุตติ สิ่งนั้นควรเรียกว่า วิราคะ⁸⁴

เรากล่าวว่าแม้วิราคะก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัย แห่งวิราคะ สิ่งนั้นควรเรียกว่า นิพพิทา⁸⁵

เรากล่าวว่าแม้นิพพิทาก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่ อาศัยแห่งนิพพิทา สิ่งนั้นควรเรียกว่า ยถาภูตญาณทัสสนะ⁸⁶

เรากล่าวว่าแม้ยถาภูตญาณทัสสนะก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไร เล่าเป็นที่อาศัยแห่งยถาภูต ญาณทัสสนะ สิ่งนั้นควรเรียกว่า สมาธิ

เรากล่าวว่าแม้สมาธิก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งสมาธิ สิ่งนั้นควรเรียกร ว่า สุข

เรากล่าวว่าแม้สุขก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัย แห่งสุข สิ่งนั้นควรเรียกว่า ปัสสัทธิ⁸⁷

เรากล่าวว่าแม้ปัสสัทธิก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งปัสสัทธิ สิ่งนั้นควร เรียกว่า ปิติ

⁸² ธรรมเป็นที่สิ้นไป ในที่นี้หมายถึงมรรคและผล (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๐-๖๑)

⁸³ วิมุตติ ในที่นี้หมายถึงความหลุดพ้นด้วยอรหัตตผล (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๑)

⁸⁴ วิราคะ ในที่นี้หมายถึงมรรค คือ ธรรมเครื่องกำจัดกิเลส (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๑)

⁸⁵ นิพพิทา ในที่นี้หมายถึงนิพพิทาญาณ คือ ญาณที่พิจารณาเห็นสังขารว่ามีโทษจนเกิดความเบื่อหน่าย (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๑)

⁸⁶ ยถาภูตญาณทัสสนะ ในที่นี้หมายถึงญาณที่พิจารณาเห็นสังขารตามความเป็นจริง (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๒)

⁸⁷ ปัสสัทธิ หมายถึงธรรมที่สงบระงับความกระวนกระวาย อันเป็นปัจจัยแห่งความสุขที่เป็นเบื้องต้นแห่ง สมาธิที่แน่วแน่ (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๒)

เรากล่าวว่าแม้ปีติก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัย แห่งปีติ สิ่งนั้นควรเรียกว่าปราโมทย์

เรากล่าวว่าแม้ปราโมทย์ก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งปราโมทย์ สิ่งนั้นควรเรียกว่า ศรัทธา

เรากล่าวว่าแม้ศรัทธาก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งศรัทธา สิ่งนั้นควรเรียกว่า ทุกข์

เรากล่าวว่าแม้ทุกข์ก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งทุกข์ สิ่งนั้นควรเรียกว่าชาติ

เรากล่าวว่าแม้ชาติก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งชาติ สิ่งนั้นควรเรียกว่าภพ

เรากล่าวว่าแม้ภพก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัย แห่งภพ สิ่งนั้นควรเรียกว่าอุปาทาน

เรากล่าวว่าแม้อุปาทานก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งอุปาทาน สิ่งนั้นควรเรียกว่า ตัณหา

เรากล่าวว่าแม้ตัณหาก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งตัณหา สิ่งนั้นควรเรียกว่า เวทนา ฯลฯ

สิ่งนั้นควรเรียกว่า ผัสสะ ... สิ่งนั้นควรเรียกว่า สพายตนะ ... สิ่งนั้นควรเรียกว่า นามรูป ... สิ่งนั้นควรเรียกว่า วิญญาณ ... สิ่งนั้นควรเรียกว่า สังขารทั้งหลาย

เรากล่าวว่าแม้สังขารทั้งหลายก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งสังขารทั้งหลาย สิ่งนั้นควรเรียกว่า อวิชชา

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ สังขารทั้งหลายมีอวิชชาเป็นที่อาศัย วิญญาณมีสังขารเป็นที่อาศัย นามรูปมีวิญญาณเป็นที่อาศัย สพายตนะมีนามรูปเป็นที่อาศัย ผัสสะมีสภาพตนะเป็นที่อาศัย เวทนามีผัสสะเป็นที่อาศัย ตัณหามีเวทนาเป็นที่อาศัย อุปาทานมีตัณหาเป็นที่อาศัย ภพมีอุปาทานเป็นที่อาศัย ชาติมีภพเป็นที่อาศัย ทุกข์ มีชาติเป็นที่อาศัย ศรัทธามีทุกข์เป็นที่อาศัย ปราโมทย์มีศรัทธาเป็นที่อาศัย ปีติมีปราโมทย์เป็นที่อาศัย ปัสสัทธิมีปีติเป็นที่อาศัย สุขมีปัสสัทธิเป็นที่อาศัย สมภา มีสุขเป็นที่อาศัย ยถาภูตญาณทัสสนะมีสมภาเป็นที่อาศัย นิพพิทามียถาภูต ญาณทัสสนะเป็นที่อาศัย วิราคะมีนิพพิทาเป็นที่อาศัย วิมุตติมีวิราคะเป็นที่อาศัย ขยญาณมีวิมุตติเป็นที่อาศัย

เมื่อฝนเม็ดใหญ่ตกบนยอดภูเขา น้ำนั้นไหลไปตามที่ลุ่ม ทำให้ชอกเขา ลำธาร และห้วยเต็มเปี่ยม ชอกเขาลำธารและห้วยทั้งหลายเต็มเปี่ยมแล้ว ทำนองน้ำให้เต็ม หนองน้ำเต็มเปี่ยมแล้ว ทำบึงให้เต็ม บึงเต็มแล้ว ทำแม่น้ำน้อยให้เต็ม แม่น้ำน้อย เต็มแล้ว ทำแม่น้ำใหญ่ให้เต็ม แม่น้ำใหญ่เต็มแล้ว ก็ทำมหาสมุทรให้เต็ม แม้ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีอวิชชาเป็นที่อาศัย วิญญาณมีสังขารเป็นที่ อาศัย นามรูปมีวิญญาณเป็นที่อาศัย สพายตนะมีนามรูปเป็นที่อาศัย ผัสสะมี สพายตนะเป็นที่อาศัย เวทนามีผัสสะเป็นที่อาศัย ตัณหามีเวทนาเป็นที่อาศัย อุปาทานมีตัณหาเป็นที่อาศัย ภพมีอุปาทานเป็นที่อาศัย ชาติมีภพเป็นที่อาศัย ทุกข์มีชาติเป็นที่อาศัย ศรัทธามีทุกข์เป็นที่อาศัย ปราโมทย์มีศรัทธาเป็นที่อาศัย ปีติมีปราโมทย์เป็นที่อาศัย ปัสสัทธิมีปีติเป็นที่อาศัย สุขมีปัสสัทธิเป็นที่อาศัย สมภา มีสุขเป็นที่อาศัย ยถาภูตญาณทัสสนะมีสมภาเป็นที่อาศัย นิพพิทามียถาภูตญาณทัสสนะเป็นที่อาศัย วิราคะมีนิพพิทาเป็นที่อาศัย วิมุตติมีวิราคะเป็นที่อาศัย ขยญาณมี วิมุตติเป็นที่อาศัย ฉะนั้น

๔. อัญญัตติยสูตร ว่าด้วยอัญญเดียรถีย์

[๒๔] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ... เขตกรุงราชคฤห์

ครั้งในเวลาเช้า ท่านพระสารีบุตรครองอินทรวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ ได้มีความคิดดังนี้ว่า การเที่ยวไปบิณฑบาตยังกรุง ราชคฤห์ยังเข้านัก ทางที่ดี เราพึงเข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเถิด

ครั้งนั้นแล ท่านพระสารีบุตรได้เข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันกับพวกอัญญเดียรถีย์ ปริพาชกนั้น แล้วนั่ง ณ ที่สมควร พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกนั้น ได้กล่าวกับท่าน พระสารีบุตรดังนี้ว่า

ท่านพระสารีบุตร มีสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะพวกหนึ่งบัญญัติว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง อนึ่งสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะพวกหนึ่งบัญญัติว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ สมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะพวกหนึ่งบัญญัติว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองด้วย และเป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ด้วย อนึ่ง สมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะพวกหนึ่งบัญญัติว่า ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มีใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มีใช่

ท่านพระสารีบุตร ก็ในวาทะเหล่านี้ พระสมณโคดมตรัสไว้อย่างไร ตรัสบอก ไว้อย่างไร และพวกข้าพเจ้าจะตอบอย่างไร จึงจะชื่อว่าพูดตรงตามที่พระสมณโคดม ตรัสไว้ ไม่ใช่ชื่อว่ากล่าวตู่พระสมณโคดมด้วยคำเท็จ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผล ทั้งไม่มีการคล้อยตามคำเช่นนั้นที่จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้

ท่านทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทุกข์เป็นสภาวะที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น อาศัยปัจจัยอะไร คืออาศัยผัสสะ บุคคลผู้กล่าวถ้อยคำเช่นนี้ จึงชื่อว่าเป็นผู้พูดตรงตาม ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ไม่ใช่ชื่อว่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาคด้วยคำเท็จ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผลทั้งไม่มีการคล้อยตามคำเช่นนั้นที่จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้

ท่านทั้งหลาย ในวาทะทั้ง ๔ นั้น ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะ บัญญัติว่า เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง ก็เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะบัญญัติว่า เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ ก็เกิดขึ้นเพราะผัสสะ เป็นปัจจัย ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะบัญญัติว่า เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองด้วย และเป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ด้วย ก็เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะบัญญัติว่า เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเอง ก็มีใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มีใช่ ก็เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ท่านทั้งหลาย ในวาทะทั้ง ๔ นั้น เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะบัญญัติว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง จะเสวยทุกข์เว้นจากผัสสะ เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะบัญญัติว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ จะเสวยทุกข์เว้นจากผัสสะ เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะบัญญัติว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองด้วย และเป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ด้วย จะเสวยทุกข์เว้นจากผัสสะ เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะ บัญญัติว่า ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มีใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มีใช่ จะเสวยทุกข์เว้นจากผัสสะ

ท่านพระอานนท์ได้ฟังท่านพระสารีบุตรสนทนาปราศรัยกับพวกอัญญเดียรถีย์ ปริพาชกเหล่านั้น ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เที่ยวไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ กลับจากบิณฑบาต หลังจากฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ครั้นแล้ว ได้กราบทูลคำสนทนา ทั้งหมดของท่านพระสารีบุตรกับพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกนั้นแด่พระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ดีละ อานนท์ ตามที่สารีบุตรพยากรณ์นั้น ชื่อว่าพึงพยากรณ์โดยชอบ เรา กล่าววาทว่า ทุกข์เป็นสภาวะที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น อาศัย ปัจจัยอะไร คืออาศัยผัสสะ บุคคลผู้กล่าวถ้อยคำเช่นนี้ จึงชื่อ

ว่าเป็นผู้พูดตรง ตามที่เรากล่าวไว้ ไม่ชื่อกว่กล่าวตูเราด้วยคำเท็จ ชื่อกว่กล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผล ทั้งไม่มีการคล้อยตามคำเช่นนั้นที่จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้

ในวาทะทั้ง ๔ นั้น ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะบัญญัติว่า เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง ก็เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ฯลฯ ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะบัญญัติว่า เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มีใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มีใช่ ก็เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ในวาทะทั้ง ๔ นั้น เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะ บัญญัติว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง จะเสวยทุกข์เว้นจากผัสสะ ฯลฯ เป็นไป ไม่ได้ที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะบัญญัติว่า ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มีใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มีใช่ จะเสวยทุกข์เว้นจากผัสสะ

สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่เวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์นี้แหละ ครั้นในเวลาเช้า เราครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุง ราชคฤห์ อานนท์ เราได้มีความคิดตั้งนี้ว่า การเที่ยวไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ ยังเข้านัก ทางที่ดี เราพึงเข้าไปยังอารามของพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกเถิด

ครั้งนั้น เราได้เข้าไปยังอารามของพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก ได้สนทนาปราศรัย พอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันกับพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก แล้วนั่ง ณ ที่สมควร พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกได้กล่าวคำนี้กับเราว่า

ท่านพระโคดม สมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะพวกหนึ่งบัญญัติว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง อนึ่ง สมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะพวกหนึ่งบัญญัติว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ สมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะพวกหนึ่งบัญญัติว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองด้วย และเป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ด้วย อนึ่ง สมณพราหมณ์ฝ่าย กรรมวาทะพวกหนึ่งบัญญัติว่า ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มีใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มีใช่

ก็ในวาทะเหล่านี้ ท่านพระโคดมตรัสไว้อย่างไร ตรัสบอกไว้อย่างไร และพวก ข้าพเจ้าจะตอบว่าอย่างไร จึงจะชื่อว่าพูดตรงตามที่พระโคดมตรัสไว้ ไม่ชื่อกว่กล่าวตู เราด้วยคำเท็จ ชื่อกว่กล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผล ทั้งไม่มีการคล้อยตาม คำเช่นนั้นที่จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้

อานนท์ เมื่ออัญเดียรถีย์ปริพาชกกล่าวอย่างนี้แล้ว เราได้กล่าวว่า ท่านทั้งหลาย เรากล่าวว่า ทุกข์เป็นสภาวะที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น อาศัยปัจจัยอะไร คืออาศัยผัสสะ บุคคลผู้กล่าวถ้อยคำเช่นนั้น จึงชื่อกว่เป็นผู้พูดตรงตามที่เรากล่าวไว้ ไม่ชื่อกว่กล่าวตูเราด้วยคำเท็จ ชื่อกว่กล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผล ทั้งไม่มีการคล้อยตาม คำเช่นนั้นที่จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้

ท่านทั้งหลาย ในวาทะทั้ง ๔ นั้น ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรม วาทะบัญญัติว่า เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง ก็เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ทุกข์ที่ พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะบัญญัติว่า เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ ก็เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะบัญญัติว่า เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองด้วย และเป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ด้วย ก็เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะ บัญญัติว่า เกิดขึ้นเพราะอาศัย เหตุที่ตนกระทำเองก็มีใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มีใช่ ก็เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ท่านทั้งหลาย ในวาทะทั้ง ๔ นั้น เป็นไปไม่ได้ที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่าย กรรมวาทะบัญญัติว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง จะเสวยทุกข์เว้นจากผัสสะ ฯลฯ พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะ ฯลฯ พวกสมณพราหมณ์ฝ่าย กรรมวาทะ ฯลฯ พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทะบัญญัติว่า ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มีใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มีใช่ จะเสวยทุกข์เว้นจากผัสสะ

พระพุทธเจ้าข้า นำอัสจรรยจริง ไม่เคยปรากฏ ที่เนื้อความทั้งหมด พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ด้วยบท ๆ เดียว ฟังมีหรือ ที่เนื้อความเหมือนอย่างนี้ เมื่อพระองค์ ตรัสโดยพิสดาร จะเป็นเนื้อความที่ลึกซึ้งด้วย จะเป็นกระแสความที่ลึกซึ้งด้วย

อานนท์ ถ้าเช่นนั้น เนื้อความในเรื่องนี้จึงปรากฏชัดแก่เธอเองเถิด

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าใคร ๆ พึงถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท่านอานนท์ ชราและมรณะมีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็น แดนเกิด ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ พึงตอบอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย ชราและ มรณะ มีชาติเป็นเหตุ มีชาติเป็นเหตุเกิด มีชาติเป็นกำเนิด มีชาติเป็นแดนเกิด ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ ตอบอย่างนี้ พระพุทธเจ้าข้า

ถ้าใคร ๆ พึงถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท่านพระอานนท์ ชาติมีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ พึงตอบอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย ชาติมีภพเป็นเหตุ มีภพเป็นเหตุเกิด มีภพเป็นกำเนิด มีภพเป็นแดนเกิด ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ พึงตอบอย่างนี้ พระพุทธเจ้าข้า

ถ้าใคร ๆ พึงถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท่านอานนท์ ภพมีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ พึงตอบอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย ภพมีอุปาทานเป็นเหตุ มีอุปาทานเป็นเหตุเกิด มีอุปาทานเป็นกำเนิด มีอุปาทานเป็นแดนเกิด ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ พึงตอบ อย่างนี้ พระพุทธเจ้าข้า

ถ้าใคร ๆ พึงถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท่านอานนท์ อุปาทาน ฯลฯ ตัณหา ฯลฯ เวทนา ฯลฯ ผัสสะมีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ พึงตอบอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย ผัสสะมีสฬายตนะเป็นเหตุ มีสฬายตนะเป็นเหตุเกิด มีสฬายตนะเป็นกำเนิด มีสฬายตนะเป็นแดนเกิด ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ พึงตอบอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย ก็เพราะ ผัสสยตนะทั้ง ๖ นั้น ดับไปไม่เหลือด้วย วิราคะ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะ อุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส และ อุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ พึงตอบดังกล่าวมานี้แล

อัญญัติตถียสูตรที่ ๔ จบ

๕. ภูมิขสูตร

ว่าด้วยพระภูมิชะ

[๒๕] พระผู้มีภาคประทับอยู่... เขตกรุงสาวัตถี

ครั้งนั้น ท่านพระภูมิชะออกจากที่หลีกเร้นในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระ สารีบุตรถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันกับท่าน พระสารีบุตรแล้วนั้น ณ ที่สมควร ครั้นแล้ว ท่านพระภูมิชะ ได้ถามท่านพระสารีบุตรดังนี้ว่า

ท่านพระสารีบุตร สมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทนะพวกหนึ่งบัญญัติว่า สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง

สมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทนะพวกหนึ่งบัญญัติว่า สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่น กระทำให้

สมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทนะพวกหนึ่งบัญญัติว่า สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองด้วย และเป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ด้วย

สมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทนะพวกหนึ่งบัญญัติว่า สุขและทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มีใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มีใช่

ในวาทะเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลาย ตรัสไว้อย่างไร ตรัสบอกไว้อย่างไร และเราทั้งหลายจะตอบอย่างไร จึงจะชื่อว่าพูดตรงตามที่พระผู้มีพระภาค ตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาคด้วยคำเท็จ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผลทั้งไม่มีการคล้อยตามคำเช่นนั้นที่จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้

ท่านผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สุขและทุกข์เป็นสภาวะที่อาศัยปัจจัย เกิดขึ้น อาศัยปัจจัยอะไร คือ อาศัยผัสสะ บุคคลผู้กล่าวถ้อยคำเช่นนี้ จึงชื่อว่าเป็นผู้พูดตรงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาคด้วยคำเท็จ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผล ทั้งไม่มีการคล้อยตามคำเช่นนั้นที่จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้

ในวาทะทั้ง ๔ นั้น สุขและทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทนะบัญญัติว่า เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง ก็เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย สุขและทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ ฝ่ายกรรมวาทนะ ฯลฯ สุขและทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทนะ ฯลฯ สุขและทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทนะบัญญัติว่า เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มีไซ้ และคนอื่นกระทำให้ก็มีไซ้ ก็เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ในวาทะทั้ง ๔ นั้น เป็นไปไม่ได้ที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทนะบัญญัติว่า สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง จะเสวยสุขและทุกข์เว้นจากผัสสะ เป็นไปไม่ได้ที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทนะ ฯลฯ เป็นไปไม่ได้ที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทนะบัญญัติว่า สุขและทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มีไซ้ และคนอื่นกระทำให้ก็มีไซ้ จะเสวยสุขและทุกข์เว้นจากผัสสะ

ท่านพระอานนท์ได้ฟังการสนทนาปราศรัยของท่านพระสารีบุตรกับท่าน พระภูมิชชะแล้ว ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ครั้นแล้ว ได้กราบทูลคำสนทนาทั้งหมดของ ท่านพระสารีบุตรกับท่านพระภูมิชชะแด่พระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ดีละ อานนท์ ตามที่สารีบุตรพยากรณ์นั้นชื่อว่าพึงพยากรณ์โดยชอบ เรากล่าวว่า สุขและทุกข์เป็นสภาวะที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น อาศัยปัจจัยอะไร คืออาศัยผัสสะ บุคคลผู้กล่าวถ้อยคำเช่นนี้ จึงชื่อว่าเป็นผู้พูดตรงตามที่เรากล่าวไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยคำเท็จ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผล ทั้งไม่มีการคล้อยตามคำเช่นนั้นที่จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้

ในวาทะทั้ง ๔ นั้น สุขและทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทนะบัญญัติว่า เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง ก็เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย สมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทนะ ฯลฯ สมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทนะ ฯลฯ สุขและทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่าย กรรมวาทนะบัญญัติว่า เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มีไซ้ ที่คนอื่นกระทำให้ ก็มีไซ้ นั้น ก็เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ในวาทะทั้ง ๔ นั้น เป็นไปไม่ได้ที่พวกสมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทนะบัญญัติว่า สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง จะเสวยสุขและทุกข์เว้นจากผัสสะ สมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทนะ ฯลฯ สมณพราหมณ์ฝ่ายกรรมวาทนะ ฯลฯ สุขและทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มีไซ้ และ คนอื่นกระทำให้ก็มีไซ้ จะเสวยสุขและทุกข์เว้นจากผัสสะ

เมื่อกายมีอยู่ สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายใน จึงเกิดขึ้น เพราะความจงใจทางกาย เป็นเหตุ หรือว่าเมื่อกายมีอยู่ สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายใน จึงเกิดขึ้น เพราะความจงใจทางวาจาเป็นเหตุ หรือว่าเมื่อใจมีอยู่ สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายใน จึงเกิดขึ้น เพราะความจงใจทางใจเป็นเหตุ และเพราะอวิชชาเป็นปัจจัยด้วย

บุคคลปรุงแต่งกายสังขาร ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายในเกิดขึ้นด้วยตนเองบ้าง ปรุงแต่งกายสังขาร ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายในเกิดขึ้นเพราะคนอื่นบ้าง บุคคลรู้สึกตัวอยู่ ปรุงแต่งกายสังขาร ซึ่งเป็นปัจจัย ให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายในเกิดขึ้นบ้าง ไม่รู้สึกตัวอยู่ ปรุงแต่งกายสังขาร ซึ่งเป็นปัจจัย ให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายในเกิดขึ้นบ้าง

บุคคลปรุงแต่งวจีสังขาร ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายในเกิดขึ้นด้วยตนเองบ้าง ปรุงแต่งวจีสังขาร ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายในเกิดขึ้นเพราะคนอื่นบ้าง บุคคลรู้สึกตัวอยู่ ฯลฯ บ้าง ไม่รู้สึกตัวอยู่ ปรุงแต่งวจี สังขาร ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายในเกิดขึ้นบ้าง

บุคคลปรุงแต่งมโนสังขาร ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายในเกิดขึ้น ด้วยตนเองบ้าง ปรุงแต่งมโนสังขาร ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายใน เกิดขึ้นเพราะคนอื่นบ้าง บุคคลรู้สึกตัวอยู่ ฯลฯ บ้าง ไม่รู้สึกตัวอยู่ ปรุงแต่งมโนสังขาร ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายในเกิดขึ้นบ้าง

อานนท์ อวิชชาแทรกอยู่แล้วในธรรมเหล่านี้ เพราะอวิชชานั้นแหละดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ กายซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายในเกิดขึ้นนั้น จึงไม่มี วาจาซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายในเกิด

ขึ้นนั้น จึงไม่มี มโนซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายในเกิดขึ้นนั้น จึงไม่มี เขตไม่มี ฯลฯ วัตถุไม่มี ฯลฯ อายตนะไม่มี ฯลฯ หรืออิภรณ์ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายใน เกิดขึ้นนั้น ไม่มี

ภูมิขสูตรที่ ๕ จบ

๖. อุปวาณสูตร

ว่าด้วยพระอุปวาณะ

[๒๖] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ครั้งนั้น ท่านพระอุปวาณะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองด้วย และเป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ด้วย สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งบัญญัติว่า ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุ ที่ตนกระทำเองก็มีใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มีใช่

ในวาทะเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างไร ตรัสบอกไว้อย่างไร และข้าพระองค์ทั้งหลายจะตอบอย่างไร จึงจะชื่อว่าพูดตรงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาคด้วยคำเท็จ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผล ทั้งไม่มีการคล้อยตามคำเช่นนั้นที่จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้

อุปวาณะ เรากล่าวว่าทุกข์เป็นสภาวะที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น อาศัยปัจจัย อะไร คือ อาศัยผัสสะ บุคคลผู้กล่าวถ้อยคำเช่นนี้ จึงชื่อว่าพูดตรงตามที่เรากล่าวไว้ ไม่ชื่อว่า กล่าวตู่เราด้วยคำเท็จ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผล ทั้งไม่มีการคล้อยตาม คำเช่นนั้นที่จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้

ในวาทะทั้ง ๔ นั้น ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์บัญญัติว่า เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง ก็เกิดขึ้น เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ ฯลฯ ทุกข์ที่พวก สมณพราหมณ์ ฯลฯ ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์เหล่านั้นบัญญัติว่าเกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มีใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มีใช่ ก็เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

อุปวาณะ ในวาทะทั้ง ๔ นั้น เป็นไปไม่ได้ที่สมณพราหมณ์บัญญัติว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง จะเสวยทุกข์เว้นจากผัสสะ ฯลฯ เป็นไปไม่ได้ที่สมณพราหมณ์ ฯลฯ เป็นไปไม่ได้ที่สมณพราหมณ์ ฯลฯ เป็นไปไม่ได้ที่สมณพราหมณ์บัญญัติว่า ทุกข์เกิดขึ้น เพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มีใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มีใช่ จะเสวยทุกข์เว้นจากผัสสะ

อุปวาณสูตรที่ ๖ จบ

๗. ปัจจยสูตร

ว่าด้วยปัจจัย

[๒๗] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย เพราะอริชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี

เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ชราและมรณะ เป็นอย่างไร

คือ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีพินหลุด ความมีผมหงอก ความมี หน้เหงี่ยวน ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ในหมู่มสัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า ชรา

ความจืด ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตายกล่าวคือมฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ จากหมู่มสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า มรณะ

ชราและมรณะ ดังพรรณนามาฉะนี้ นี้เรียกว่า ชราและมรณะ
 เพราะชาติเกิด ชราและมรณะจึงเกิด เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ
 อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ)	๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)
๓. สัมมาวาจา (วาจาชอบ)	๔. สัมมากรรมันตะ (กระทำชอบ)
๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)	๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)
๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ)	๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

ชื่อว่าปฏิบัติทำให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ

ชาติเป็นอย่างไร ฯลฯ ภาพเป็นอย่างไร ... อุปาทานเป็นอย่างไร ... ตัณหาเป็นอย่างไร ... เวทนาเป็นอย่างไร
 ... ผัสสะเป็นอย่างไร ... สฬายตนะเป็นอย่างไร ... นามรูปเป็นอย่างไร ... วิญญาณเป็นอย่างไร

สังขารทั้งหลาย มีเท่าไร

สังขารมี ๓ ประการนี้ คือ

๑. กายสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งกาย)
๒. วจีสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งวาจา)
๓. จิตตสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งใจ)

นี้เรียกว่า สังขารทั้งหลาย

เพราะอวิชชาเกิด สังขารจึงเกิด เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ	๘. สัมมาสมาธิ

ชื่อว่าปฏิบัติทำให้ถึงความดับแห่งสังขาร

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดอริยสาวกรู้ชัดปัจจัยอย่างนี้ รู้ชัดความเกิดแห่งปัจจัย อย่างนี้ รู้ชัดความดับแห่ง
 ปัจจัยอย่างนี้ รู้ชัดปฏิบัติทำให้ถึงความดับแห่งปัจจัย อย่างนี้

เมื่อนั้นอริยสาวกนี้เราเรียกว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ^{๘๘} บ้าง ผู้ถึงพร้อมด้วย ทศนะบ้าง ผู้ถึงสัทธรรมนี้บ้าง
 เห็นสัทธรรมนี้บ้าง ประกอบด้วยญาณอันเป็นเสขะบ้าง ประกอบด้วยวิชาอันเป็นเสขะบ้าง บรรลุกระแสแห่งธรรม
 บ้าง เป็นพระอริยะผู้มีปัญญาเพิกถอนกิเลสบ้าง ดำรงอยู่ใกล้ประตอมตนิพพานบ้าง

ปัจฉยสูตรที่ ๗ จบ

๘. ภิกขุสูตร

ว่าด้วยภิกษุ

[๒๘] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น ฯลฯ

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ รู้ชัดชราและมรณะ รู้ชัดความเกิดแห่ง ชราและมรณะ รู้ชัดความดับ
 แห่งชราและมรณะ รู้ชัดปฏิบัติทำให้ถึงความดับแห่ง ชราและมรณะ รู้ชัดชาติ ฯลฯ รู้ชัดภาพ ... รู้ชัดอุปาทาน ... รู้
 ชัดตัณหา ... รู้ชัดเวทนา ... รู้ชัดผัสสะ ... รู้ชัดสฬายตนะ ... รู้ชัดนามรูป ... รู้ชัดวิญญาณ ... รู้ชัดสังขารทั้งหลาย รู้
 ชัดความเกิดแห่งสังขาร รู้ชัดความดับแห่งสังขาร รู้ชัดปฏิบัติทำให้ถึงความดับ แห่งสังขาร

ชราและมรณะ เป็นอย่างไร

คือ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีพินหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวยุ่น ความเสื่อมอายุ ความ
 แก่หง่อมแห่งอินทรีย์ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่า สัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า ชรา

^{๘๘} ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ในที่นี้หมายถึงถึงพร้อมด้วยมรรค (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๗/๖๘)

ความจืด ความเค็มออกไป ความทำลายไป ความหายไป ความตายกล่าวคือมฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดแห่ง ชีวิตินทรีย์ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า มรณะ

ชราและมรณะ ดังพรรณนามาฉะนี้ นี้เรียกว่า ชราและมรณะ

เพราะชาติเกิด ชราและมรณะจึงเกิด เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ ๘. สัมมาสมาธิ

ชื่อว่าปฏิบัติที่ไปถึงความดับแห่งชราและมรณะ

ชาติเป็นอย่างไร ฯลฯ ภาพเป็นอย่างไร ... อุปาทานเป็นอย่างไร ... ตัณหาเป็นอย่างไร ... เวทนาเป็นอย่างไร ... ผัสสะเป็นอย่างไร ... สพ่ายตนะเป็นอย่างไร ... นามรูปเป็นอย่างไร ... วิญญาณเป็นอย่างไร

สังขารทั้งหลาย มีเท่าไร

สังขารมี ๓ ประการนี้ คือ

๑. กายสังขาร
๒. วจีสังขาร
๓. จิตตสังขาร

นี้เรียกว่า สังขารทั้งหลาย

เพราะอวิชชาเกิด สังขารจึงเกิด เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ ๘. สัมมาสมาธิ

ชื่อว่าปฏิบัติที่ไปถึงความดับแห่งสังขาร

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ภิกษุรู้ชัดชราและมรณะอย่างนี้ รู้ชัดความเกิดแห่งชราและมรณะอย่างนี้ รู้ชัดความดับแห่งชราและมรณะอย่างนี้ รู้ชัดปฏิบัติที่ไปถึงความดับแห่งชราและมรณะอย่างนี้ ฯลฯ รู้ชัดชาติอย่างนี้ ฯลฯ รู้ชัดภพ ... อุปาทาน ... ตัณหา ... เวทนา ... ผัสสะ ... สพ่ายตนะ ... นามรูป ... วิญญาณ ... รู้ชัดสังขารทั้งหลายอย่างนี้ รู้ชัดความเกิดแห่งสังขารอย่างนี้ รู้ชัดความดับแห่งสังขารอย่างนี้ รู้ชัดปฏิบัติที่ไปถึงความดับแห่งสังขารอย่างนี้

เมื่อนั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิบ้าง ผู้ถึงพร้อมด้วยทศนะบ้าง ผู้ถึงสัทธรรมนี้บ้าง เห็นสัทธรรมนี้บ้าง ประกอบด้วยญาณอันเป็นเสขะบ้าง ประกอบด้วยวิชชาอันเป็นเสขะบ้าง บรรลุกระแสแห่งธรรมบ้าง เป็นพระอริยะผู้มีปัญญาเพิกถอนกิเลสบ้าง ดำรงอยู่ใกล้ประตอมตนิพพานบ้าง

ภิกขุสูตรที่ ๘ จบ

๙. สมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยสมณพราหมณ์

[๒๙] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น ฯลฯ

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้ชัดชราและมรณะ ไม่รู้ชัดความเกิดแห่งชราและมรณะ ไม่รู้ชัดความดับแห่งชราและมรณะ ไม่รู้ชัด ปฏิบัติที่ไปถึงความดับแห่งชราและมรณะ ไม่รู้ชัดชาติ ฯลฯ ไม่รู้ชัดภพ ... อุปาทาน ... ตัณหา ... เวทนา ... ผัสสะ ... สพ่ายตนะ ... นามรูป ... วิญญาณ ... ไม่รู้ชัดสังขารทั้งหลาย ไม่รู้ชัดความเกิดแห่งสังขาร ไม่รู้ชัดความดับแห่งสังขาร ไม่รู้ชัด ปฏิบัติที่ไปถึงความดับแห่งสังขาร

สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ไม่จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ทั้งท่านเหล่านั้นก็ไม่ทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะ หรือประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดชราและมรณะ รู้ชัดความเกิดแห่งชราและมรณะ รู้ชัดความดับแห่งชราและมรณะ รู้ชัดปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ รู้ชัดชาติ ฯลฯ รู้ชัดภพ ... อุปาทาน ... ตัณหา ... เวทนา ... ผัสสะ ... สฬายตนะ ... นามรูป ... วิญญาณ ... รู้ชัดสังขารทั้งหลาย รู้ชัดความเกิดแห่งสังขาร รู้ชัดความดับแห่งสังขาร รู้ชัดปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และจัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ทั้งท่านเหล่านั้นก็ทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะ และประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

สมณพราหมณสูตรที่ ๙ จบ

๑๐. ทุตติยสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒

[๓๐] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น ฯลฯ

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้ชัดชราและมรณะ ไม่รู้ชัดความเกิดแห่งชราและมรณะ ไม่รู้ชัดความดับแห่งชราและมรณะ ไม่รู้ชัด ปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จักก้าวล่วงชราและมรณะ ดำรงอยู่ ชื่อนั้นเป็นไปไม่ได้

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้ชัดชาติ ฯลฯ ไม่รู้ชัดภพ ... อุปาทาน ... ตัณหา ... เวทนา ... ผัสสะ ... สฬายตนะ ... นามรูป ... วิญญาณ ... ไม่รู้ชัดสังขารทั้งหลาย ไม่รู้ชัดความเกิดแห่งสังขาร ไม่รู้ชัดความดับแห่งสังขาร ไม่รู้ชัดปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จักก้าวล่วง สังขารทั้งหลาย ดำรงอยู่ ชื่อนั้นเป็นไปไม่ได้

ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดชราและมรณะ รู้ชัดความเกิดแห่งชราและมรณะ รู้ชัดความดับแห่งชราและมรณะ รู้ชัดปฏิบัติที่ให้ถึงความดับ แห่งชราและมรณะ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จักก้าวล่วงชราและมรณะ ดำรงอยู่ ชื่อนั้นเป็นไปไม่ได้

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดชาติ ฯลฯ รู้ชัดภพ ... อุปาทาน ... ตัณหา ... เวทนา ... ผัสสะ ... สฬายตนะ ... นามรูป ... วิญญาณ ... รู้ชัดสังขารทั้งหลาย รู้ชัดความเกิดแห่งสังขาร รู้ชัดความดับแห่งสังขาร รู้ชัดปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จักก้าวล่วงสังขารทั้งหลายดำรงอยู่ ชื่อนั้นเป็นไปไม่ได้

ทุตติยสมณพราหมณสูตรที่ ๑๐ จบ

ทสพลวรรคที่ ๓ จบ

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ทสพลสูตร	๒. ทุตติยทสพลสูตร
๓. อุปนิสสูตร	๔. อัญญุตติตติยสูตร
๕. ภูมิขสูตร	๖. อุปวาณสูตร
๗. ปัจฉยสูตร	๘. ภิกขุสูตร
๙. สมณพราหมณสูตร	๑๐. ทุตติยสมณพราหมณสูตร

๔. กพารชัตติยวรรค
หมวดว่าด้วยพระกพารชัตติยะ

๑. ฎตสูตร
ว่าด้วยฎต^{๘๙}

[๓๑] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่... เขตกรุงสาวัตถี
ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้รับสิ่งเรียกท่านพระสารีบุตรมาตรัสว่า สารีบุตร อชิตมาณพได้กล่าวคาถานี้ไว้ในอชิตปัญหา ปารายนวรรคว่า

พระอรหันตชีณาสพเหล่าใดผู้มีสังฆาตธรรม^{๙๐}
และพระเสขะเหล่าใดที่มีอยู่เป็นอันมากในที่นี้
ข้าแต่พระองค์ผู้นิรหุข ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว
ขอพระองค์ผู้มีปัญญา โปรดตรัสบอกการดำเนินชีวิต
ของพระอรหันตชีณาสพ และพระเสขะเหล่านั้น^{๙๑}

เธอพึงทราบเนื้อความแห่งคาถาที่กล่าวโดยย่อนี้ โดยพิสดารได้อย่างไร
เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรได้นั่งอยู่ พระผู้มีพระภาค จึงตรัสกับท่านพระสารี
บุตรเป็นครั้งที่ ๒ ฯลฯ

แม้ครั้งที่ ๒ ท่านพระสารีบุตรก็ได้นั่งอยู่

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสกับท่านพระสารีบุตรเป็นครั้งที่ ๓ ว่า สารีบุตร อชิต มาณพ ได้กล่าวคาถานี้ไว้ใน
อชิตปัญหา ปารายนวรรคว่า

พระอรหันตชีณาสพเหล่าใดผู้มีสังฆาตธรรม
และพระเสขะเหล่าใดที่มีอยู่เป็นอันมากในที่นี้
ข้าแต่พระองค์ผู้นิรหุข ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว
ขอพระองค์ผู้มีปัญญา โปรดตรัสบอกการดำเนินชีวิต
ของพระอรหันตชีณาสพ และพระเสขะเหล่านั้น

เธอพึงทราบเนื้อความแห่งคาถาที่กล่าวโดยย่อนี้ โดยพิสดารได้อย่างไร
เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรก็ยังไม่ยอมถึง ๓ ครั้ง
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า สารีบุตร เธอเห็นหรือว่า นี้คือฎต

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า นี้คือฎต ครั้นเห็นอย่างนั้น
แล้ว จึงปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด เพื่อดับฎต บุคคลเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า
ฎตนี้เกิดเพราะ อาหารนั้น ครั้นเห็นอย่างนั้นแล้ว จึงปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด เพื่อดับฎตที่เกิด
เพราะอาหารนั้น บุคคลเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริง ว่า ฎตใดเกิดแล้ว ฎตนั้นมีความดับเป็น
ธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหารนั้น ครั้นเห็นอย่างนั้นแล้ว จึงปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด เพื่อดับ
ฎต ซึ่งมีความดับเป็นธรรมดาเพราะอาหารนั้นดับไป

^{๘๙} ฎต ในที่นี้หมายถึงขันธ ๕ ของสัตว์ (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓๑/๖๙)

^{๙๐} สังฆาตธรรม ในที่นี้หมายถึงธรรมที่พระอรหันต์ทั้งหลายได้รู้แล้ว เทียบเคียงไตรตรองแล้ว คือพระอรหันต์ ทั้งหลายรู้แจ้งแทง
ตลอดสัจจะ (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓๑/๖๘, ส.นิ.ฎีกา (บาลี) ๒/๓๑/๘๘)

^{๙๑} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๔๕/๗๔๗, ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๗/๖๒

บุคคลชื่อว่าเป็นเสขะด้วยการปฏิบัติอย่างนี้ พระพุทธเจ้าข้า

บุคคลชื่อว่ามีสังฆาตธรรม เป็นอย่างไร

คือ บุคคลเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า นี่คือภู่ตะ ครั้นเห็นอย่างนั้นแล้ว จึงเป็นผู้หลุดพ้น เพราะความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ดับ เพราะไม่ถือมั่นภู่ตะ บุคคลเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า ภู่ตะนี้เกิดเพราะ อาหารนั้น ครั้นเห็นอย่างนั้นแล้ว จึงเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ดับ เพราะไม่ถือมั่นภู่ตะที่เกิดเพราะอาหารนั้น บุคคลเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า ภู่ตะใดเกิดแล้ว ภู่ตะนั้นมีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหารนั้น ครั้นเห็นอย่างนั้นแล้ว จึงเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ดับ เพราะไม่ถือมั่นภู่ตะที่มีความดับเป็นธรรมดา บุคคลชื่อว่ามีสังฆาตธรรม เป็นอย่างนี้ พระพุทธเจ้าข้า

คาถานี้ชื่อสมาณพกล่าวไว้ในอชิตปัญหา ปารายนวรรคว่า

พระอรหันตชีณาสพเหล่าใดผู้มีสังฆาตธรรม

และพระเสขะเหล่าใดที่มีอยู่เป็นอันมากในที่นี้

ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว

ขอพระองค์ผู้มีปัญญา โปรดตรัสบอกการดำเนินชีวิต

ของพระอรหันตชีณาสพ และพระเสขะเหล่านั้น

ข้าพระองค์รู้เนื้อความแห่งคาถาที่กล่าวไว้โดยย่อนี้ โดยพิสดารอย่างนี้

ดีละ ดีละ สารีบุตร บุคคลเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า นี่คือภู่ตะ ครั้นเห็นอย่างนั้นแล้ว จึงปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด เพื่อดับภู่ตะ บุคคลเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า ภู่ตะนี้เกิดเพราะ อาหารนั้น ครั้นเห็นอย่างนั้นแล้ว จึงปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด เพื่อดับภู่ตะที่เกิดเพราะ อาหารนั้น บุคคลเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริง ว่า ภู่ตะใดเกิดแล้ว ภู่ตะนั้นมีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหารนั้น ครั้นเห็นอย่างนั้นแล้ว จึงปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด เพื่อดับภู่ตะที่มีความดับเป็นธรรมดาเพราะอาหารนั้นดับไป

บุคคลชื่อว่าเป็นเสขะด้วยการปฏิบัติอย่างนี้”

บุคคลชื่อว่ามีสังฆาตธรรม เป็นอย่างไร

คือ บุคคลเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า นี่คือภู่ตะ ครั้นเห็นอย่างนั้นแล้ว จึงเป็นผู้หลุดพ้น เพราะความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ดับ เพราะไม่ถือมั่นภู่ตะ บุคคลเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า ภู่ตะนี้เกิดเพราะ อาหารนั้น ครั้นเห็นอย่างนั้นแล้ว จึงเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย คลาย กำหนด ดับ เพราะไม่ถือมั่นภู่ตะที่เกิดเพราะอาหารนั้น บุคคลเห็นด้วยปัญญาโดยชอบ ตามความเป็นจริงว่า ภู่ตะใดเกิดแล้ว ภู่ตะนั้นมีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหารนั้น ครั้นเห็นอย่างนั้นแล้ว จึงเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ดับ เพราะไม่ถือมั่นภู่ตะที่มีความดับเป็นธรรมดา

บุคคลชื่อว่ามีสังฆาตธรรมเป็นอย่างไร

คาถานี้ชื่อสมาณพกล่าวไว้ในอชิตปัญหา ปารายนวรรคว่า

พระอรหันตชีณาสพเหล่าใดผู้มีสังฆาตธรรม

และพระเสขะเหล่าใดที่มีอยู่เป็นอันมากในที่นี้

ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว

ขอพระองค์ผู้มีปัญญา โปรดตรัสบอกการดำเนินชีวิต

ของพระอรหันตชีณาสพ และพระเสขะเหล่านั้น

สารีบุตร เธอพึงเห็นเนื้อความแห่งคาถาที่กล่าวโดยย่อนี้ โดยพิสดารอย่างนี้แล

ภุคสูตรที่ ๑ จบ

๒. กฬารสูตร

ว่าด้วยพระกฬาระ

[๓๒] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่... เขตกรุงสาวัตถี

ครั้งนั้น พระกฬารชัตติยะเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัย พอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ได้กล่าวกับท่าน พระสารีบุตรดังนี้ว่า ท่านสารีบุตร พระโมลลียผัดคุณะได้บอกคืนลึกลงมา เป็นคฤหัสถ์แล้ว

ท่านโมลลียผัดคุณะนั้นคงไม่ได้ความพอใจในพระธรรมวินัยนี้กระมัง

ถ้าเช่นนั้น ท่านสารีบุตรคงได้ความพอใจในพระธรรมวินัยนี้กระมัง

ท่านผู้มีอายุ ผมไม่สงสัยเลย

ท่านผู้มีอายุ ก็ต่อไปเล่า ท่านไม่สงสัยหรือ

ท่านผู้มีอายุ ถึงต่อไปผมก็ไม่ลังเล

ลำดับนั้น พระกฬารชัตติยะลุกจากอาสนะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระสารีบุตรพยากรณ์หรือหัตตผลว่า เรา รู้ชัดว่า ชาตีสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งให้เรียกภิกษุรูปหนึ่งมาตรัสว่า มาเถิด ภิกษุ เธอจงไปเรียกสารีบุตรมาตามคำของเราว่า ท่านสารีบุตร พระศาสดารับสั่งให้ท่านเข้าเฝ้า ภิกษุนั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ แล้วเรียนว่า ท่านสารีบุตร พระศาสดารับสั่งให้ท่านเข้าเฝ้า ท่านพระสารีบุตรรับคำแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามว่า สารีบุตร ได้ทราบหรือพยากรณ์หรือหัตตผล ว่า เรา รู้ชัดว่า ชาตีสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มี กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป จริงหรือ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์หาได้กล่าวเนื้อความโดยยบ โดยพยัญชนะ เช่นนี้ไม่

สารีบุตร กุลบุตรย่อมพยากรณ์หรือหัตตผลโดยปริยาย(โดยอ้อม)อย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนั้น อรหัตตผลที่เธอพยากรณ์ไปแล้ว บุคคลพึงเห็นตามที่เธอพยากรณ์หรือ

แม้ข้าพระองค์ก็ได้กราบทูลไว้อย่างนี้มิใช่หรือว่า ข้าพระองค์หาได้กล่าวเนื้อความโดยยบ โดยพยัญชนะ เช่นนี้ไม่

ถ้ามีผู้ถามเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ท่านรู้เห็นอย่างไร จึงพยากรณ์หรือหัตตผลว่า ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า ชาตีสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป เมื่อถูกถามอย่างนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร

ถ้ามีผู้ถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ท่านรู้เห็นอย่างไร จึงพยากรณ์ หรือหัตตผลว่า ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า ชาตีสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำ เสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ ชาตีสิ้นไปเป็นเหตุ เมื่อต้นเหตุแห่งชาตินั้น สิ้นไปแล้ว ข้าพเจ้าจึงรู้ว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้สิ้นแล้ว เพราะปัจจัยแห่งชาตินั้นสิ้นไปแล้ว ครั้นรู้ว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้สิ้นแล้ว ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า ชาตีสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป เมื่อข้าพระองค์ ถูกถามอย่างนี้ ก็พึงพยากรณ์อย่างนี้ พระพุทธเจ้าข้า

ถ้ามีผู้ถามเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ก็ชาตีสิ้นไปเป็นเหตุ มีอะไรเป็น เหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่อถูกถามอย่างนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร

ถ้ามีผู้ถามข้าพระองค์อย่างนี้ ข้าพระองค์พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ชาตีมิภพ เป็นเหตุ มีภพเป็นเหตุเกิด มีภพเป็นกำเนิด มีภพเป็นแดนเกิด

ถ้ามีผู้ถามเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ก็ภพเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่อถูกถามอย่างนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร

ถ้ามีผู้ถามข้าพระองค์อย่างนี้ ข้าพระองค์พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ภพมีอุปาทาน เป็นเหตุ มีอุปาทานเป็นเหตุเกิด มีอุปาทานเป็นกำเนิด มีอุปาทานเป็นแดนเกิด

ถ้ามีผู้ถามเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ก็อุปาทานเล่า มีอะไรเป็นเหตุ ฯลฯ มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่อถูกถามอย่างนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร

ถ้ามีผู้ถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร อุปาทานเล่า มีอะไรเป็นเหตุ ฯลฯ มีอะไรเป็นแดนเกิด ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า อุปาทาน มีต้นเหตุเป็นเหตุ ฯลฯ มีต้นเหตุเป็นแดนเกิด

ถ้ามีผู้ถามเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ก็ต้นเหตุเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่อถูกถามอย่างนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร

ถ้ามีผู้ถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ต้นเหตุเล่ามีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ต้นเหตุมีเวทนาเป็นเหตุ มีเวทนาเป็นเหตุเกิด มีเวทนาเป็นกำเนิด มีเวทนาเป็นแดนเกิด

ถ้ามีผู้ถามเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ก็เวทนาเล่า มีอะไรเป็นเหตุ ฯลฯ มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่อถูกถามอย่างนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร

ถ้ามีผู้ถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ก็เวทนาเล่ามีอะไรเป็นเหตุ ฯลฯ มีอะไรเป็นแดนเกิด ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า เวทนามีผัสสะเป็นเหตุ ฯลฯ มีผัสสะเป็นแดนเกิด

ถ้ามีผู้ถามเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ท่านรู้เห็นอย่างไร ความเพลิดเพลิด ในเวทนาจึงไม่ปรากฏ เมื่อถูกถามอย่างนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร

ถ้ามีผู้ถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ท่านรู้เห็นอย่างไร ความเพลิดเพลิดในเวทนาจึงไม่ปรากฏ ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า เวทนามี ๓ ประการ

เวทนา ๓ ประการอะไรบ้าง คือ

๑. สุขเวทนา
๒. ทุกขเวทนา
๓. อทุกขมสุขเวทนา

เวทนาทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นสภาวะไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ความเพลิดเพลิดในเวทนาทั้งหลายจึงไม่ปรากฏ

ดีละ ดีละ สารีบุตร ตามที่เธอพยากรณ์ความซึ้งนั้นโดยย่อ ก็ได้ใจความดังนี้ว่า เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ล้วนเป็นทุกข์ทั้งนั้น

อนึ่ง ถ้ามีผู้ถามเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร เพราะความหลุดพ้นเช่นไร ท่านจึงพยากรณ์หรือหัตถผลว่า ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า ชาตีสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป เมื่อถูกถาม อย่างนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร

ถ้ามีผู้ถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร เพราะความหลุดพ้นเช่นไร ท่านจึงพยากรณ์หรือหัตถผลว่า ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า ชาตีสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า อาสวะทั้งหลายไม่ครอบงำท่านผู้มีสติอยู่อย่างใด เราก็เป็นผู้

มีสติอยู่อย่างนั้น เพราะความหลุดพ้นในภายใน เพราะอุปาทานทั้งปวง ลึกลงไป ทั้งเราก็มิได้ดูหมิ่นตนเองด้วย เมื่อถูกถามอย่างนี้ ข้าพระองค์พึงพยากรณ์อย่างนี้ พระพุทธเจ้า

ดีละ ดีละ สารีบุตร ตามที่เธอพยากรณ์ความข้อนั้นโดยย่อ ก็ได้ใจความดังนี้ว่า อาสวะเหล่านี้ได้อันพระสมณะกล่าวแล้ว ข้าพเจ้าไม่สงสัย ไม่เคลือบแคลง ในอาสวะเหล่านั้นว่า อาสวะเหล่านั้น ข้าพเจ้าจะได้แล้วหรือยัง

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดาครัั้นตรัสถามดังนี้แล้ว ได้เสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับ เสด็จเข้าไปยังพระวิหาร

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปยังพระวิหารได้ไม่นานนัก ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวกับภิกษุทั้งหลายในที่นั้นว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามปัญหาข้อแรกกับผม ซึ่งผมยังไม่เคยรู้มาก่อน ผมจึงทูลตอบปัญหาล่าช้าไป ต่อเมื่อพระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาปัญหาข้อแรกของผมแล้ว ผมจึงคิดได้ว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกับผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งวัน แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งวัน

แม้ถ้าพระผู้มีพระภาคจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกับผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืน แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืน

แม้ถ้าพระผู้มีพระภาคจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกับผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืนทั้งวัน แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืนทั้งวัน

แม้ถ้าพระผู้มีพระภาคจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกับผม ตลอด ๒ คืน ๒ วัน ฯลฯ แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคได้ ตลอด ๒ คืน ๒ วัน ฯลฯ

แม้ถ้าพระผู้มีพระภาคจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกับผม ตลอด ๓ คืน ๓ วัน ... แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคได้ ตลอด ๓ คืน ๓ วัน ...

แม้ถ้าพระผู้มีพระภาคจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกับผม ตลอด ๔ คืน ๔ วัน ... แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคได้ ตลอด ๔ คืน ๔ วัน ...

แม้ถ้าพระผู้มีพระภาคจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกับผม ตลอด ๕ คืน ๕ วัน ... แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคได้ ตลอด ๕ คืน ๕ วัน ...

แม้ถ้าพระผู้มีพระภาคจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกับผม ตลอด ๖ คืน ๖ วัน ... แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคได้ ตลอด ๖ คืน ๖ วัน ...

แม้ถ้าพระผู้มีพระภาคจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกับผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอด ๗ คืน ๗ วัน แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอด ๗ คืน ๗ วัน

ลำดับนั้น พระภทวารชตติยะลุกจากอาสนะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ ท่านสารีบุตรบันลือสีหนาทว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามปัญหาข้อแรกกับผม ซึ่งผมยังไม่เคยรู้มาก่อน ผมจึงทูลตอบปัญหาล่าช้าไป ต่อเมื่อพระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาปัญหาข้อแรกของผมแล้ว ผมจึงคิดได้ว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกับผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งวัน แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งวัน

แม้ถ้าพระผู้มีพระภาคจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกับผม ตลอดทั้งคืน ฯลฯ

แม้ถ้าพระผู้มีพระภาคจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกับผม ตลอดทั้งคืนทั้งวัน ...

แม้ถ้าพระผู้มีพระภาคจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกับผม ตลอด ๒ คืน ๒ วัน ... ตลอด ๓ คืน ๓ วัน ... ตลอด ๔ คืน ๔ วัน ... ตลอด ๕ คืน ๕ วัน ... ตลอด ๖ คืน ๖ วัน ...

แม้ถ้าพระผู้มีพระภาคจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกับผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอด ๗ คืน ๗ วัน แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอด ๗ คืน ๗ วัน

ภิกษุ ก็เพราะธัมมธาคันสารีบุตรแห่งตลอดดีแล้ว แม้จะถามความข้อนั้น กับสารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งวัน สารีบุตรก็คงตอบความข้อนั้นแก่เราด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งวัน

แม้ถ้าเราจะถามความข้อนั้นกับสารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอด ทั้งคืน สารีบุตรก็คงตอบความข้อนั้น ตลอดทั้งคืน ฯลฯ

แม้ถ้าเราจะถามความข้อนั้นกับสารีบุตร ตลอดทั้งคืนทั้งวัน ... สารีบุตรก็คงตอบความข้อนั้นแก่เราได้ตลอดทั้งคืนทั้งวัน ...

แม้ถ้าเราจะถามความข้อนั้นกับสารีบุตร ตลอด ๒ คืน ๒ วัน ... สารีบุตรก็คงตอบความข้อนั้นแก่เราได้ตลอด ๒ คืน ๒ วัน ...

แม้ถ้าเราจะถามความข้อนั้นกับสารีบุตรตลอด ๓ คืน ๓ วัน ... สารีบุตรก็คงตอบความข้อนั้นแก่เราได้ตลอด ๓ คืน ๓ วัน ...

แม้ถ้าเราจะถามความข้อนั้นกับสารีบุตร ตลอด ๔ คืน ๔ วัน ... สารีบุตรก็คงตอบความข้อนั้นแก่เราได้ตลอด ๔ คืน ๔ วัน ...

แม้ถ้าเราจะถามความข้อนั้นกับสารีบุตร ตลอด ๕ คืน ๕ วัน ... สารีบุตรก็คงตอบความข้อนั้นแก่เราได้ตลอด ๕ คืน ๕ วัน ...

แม้ถ้าเราจะถามความข้อนั้นกับสารีบุตร ตลอด ๖ คืน ๖ วัน ... สารีบุตรก็คงตอบความข้อนั้นแก่เราได้ตลอด ๖ คืน ๖ วัน ...

แม้ถ้าเราจะถามความข้อนั้นกับสารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอด ๗ คืน ๗ วัน สารีบุตรก็คงตอบความข้อนั้นแก่เราได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอด ๗ คืน ๗ วัน

กพารสูตรที่ ๒ จบ

๓. ญาณวัตถุสูตร

ว่าด้วยญาณวัตถุ

[๓๓] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงญาณวัตถุ ๔๔ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว
ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า

ญาณวัตถุ ๔๔ อะไรบ้าง คือ

๑. ความรู้ในชราและมรณะ
๒. ความรู้ในความเกิดแห่งชราและมรณะ
๓. ความรู้ในความดับแห่งชราและมรณะ
๔. ความรู้ในปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ
๕. ความรู้ในชาติ
๖. ความรู้ในความเกิดแห่งชาติ
๗. ความรู้ในความดับแห่งชาติ
๘. ความรู้ในปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชาติ
๙. ความรู้ในภพ
๑๐. ความรู้ในความเกิดแห่งภพ
๑๑. ความรู้ในความดับแห่งภพ
๑๒. ความรู้ในปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งภพ
๑๓. ความรู้ในอุปาทาน

๑๔. ความรู้ในความเกิดแห่งอุปาทาน
๑๕. ความรู้ในความดับแห่งอุปาทาน
๑๖. ความรู้ในปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งอุปาทาน
๑๗. ความรู้ในตัณหา
๑๘. ความรู้ในความเกิดแห่งตัณหา
๑๙. ความรู้ในความดับแห่งตัณหา
๒๐. ความรู้ในปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งตัณหา
๒๑. ความรู้ในเวทนา
๒๒. ความรู้ในความเกิดแห่งเวทนา
๒๓. ความรู้ในความดับแห่งเวทนา
๒๔. ความรู้ในปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนา
๒๕. ความรู้ในผัสสะ ... (๒๖-๒๘)
๒๙. ความรู้ในสพายตนะ ... (๓๐-๓๒)
๓๓. ความรู้ในนามรูป ... (๓๔-๓๖)
๓๗. ความรู้ในวิญญูณ ... (๓๘-๔๐)
๔๑. ความรู้ในสังขารทั้งหลาย
๔๒. ความรู้ในความเกิดแห่งสังขาร
๔๓. ความรู้ในความดับแห่งสังขาร
๔๔. ความรู้ในปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร

เหล่านี้เรียกว่า ญาณวัตถุ ๔๔

ชราและมรณะ เป็นอย่างไร

คือ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวยุ่น ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่า สัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า ชรา

ความจืด ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตายกล่าวคือมฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธุ์ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดแห่ง

ชีวิตินทรีย์ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า มรณะ

ชราและมรณะ ดังพรรณนามาฉะนี้ นี้เรียกว่า ชราและมรณะ

เพราะชาติเกิด ชราและมรณะจึงเกิด เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ
๘. สัมมาสมาธิ

ชื่อว่าปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัดชราและมรณะอย่างนี้ รู้ชัดความเกิด แห่งชราและมรณะอย่างนี้ รู้ชัดความดับแห่งชราและมรณะอย่างนี้ รู้ชัดปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะอย่างนี้ นี้ชื่อว่าอัมมญาณของอริยสาวกนั้น เมื่อนั้นอริยสาวกนั้นพิจารณานัยในอดีตและอนาคตด้วยธรรมนี้ ซึ่งตนเห็นแล้ว รู้แล้ว ไม่ประกอบด้วยกาล อันตนได้บรรลุแล้ว อันตนหยั่งรู้แล้ว

สมณะหรือพรหมณีนในอดีตเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็ได้รู้ชราและมรณะ ได้รู้ความเกิด แห่งชราและมรณะ ได้รู้ความดับแห่งชราและมรณะ ได้รู้ปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ เหมือนอย่างที่เราอยู่ในบัดนี้เหมือนกันทั้งนั้น

สมณะหรือพรหมณีนีในอนาคตเหล่าใดเหล่าหนึ่งก็จักรู้ชราและมรณะ จักรู้ความเกิดแห่งชราและมรณะ จักรู้ความดับชราและมรณะ จักรู้ปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ เหมือนอย่างที่เราู้ในบัดนี้เหมือนกันทั้งนั้น นี่ชื่อว่า อำนวยญาณของอริยสาวกนั้น

ญาณ ๒ ประการนี้ คือ (๑) รัम्मญาณ⁹² (๒) อำนวยญาณ⁹³ของอริยสาวก เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ผุดผ่อง อริยสาวกนี้เราเรียกว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิบบ้าง ผู้ถึงพร้อมด้วยทัศนะบบ้าง ผู้ถึงสัทธรรมนี้บบ้าง เห็นสัทธรรมนี้บบ้าง ประกอบด้วย ญาณอันเป็นเสขะบบ้าง ประกอบด้วยวิชาอันเป็นเสขะบบ้าง บรรลุกระแสแห่งธรรมบบ้าง เป็นพระอริยะผู้มีปัญญาเพิกถอนกิเลสบบ้าง ดำรงอยู่ใกล้ประตอมตนิพพานบบ้าง

ชาติเป็นอย่างไร ฯลฯ ภพเป็นอย่างไร ... อุปาทานเป็นอย่างไร ... ตัณหาเป็นอย่างไร ... เวทนาเป็นอย่างไร ... ผัสสะเป็นอย่างไร ... สฬายตนะเป็นอย่างไร ... นามรูปเป็นอย่างไร ... วิญญาณเป็นอย่างไร ...

สังขารทั้งหลาย มีเท่าไร

สังขารมี ๓ ประการนี้ คือ

๑. กายสังขาร
๒. วจีสังขาร
๓. จิตตสังขาร

นี้เรียกว่าสังขารทั้งหลาย

เพราะอวิชชาเกิด สังขารจึงเกิด เพราะอริชชาดับ สังขารจึงดับ

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ

๑. สัมมาทิฐิ ฯลฯ
๘. สัมมาสมาธิ

ชื่อว่าปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร

เมื่อใดอริยสาวกรู้ชัดสังขารทั้งหลายอย่างนี้ รู้ชัดความเกิดแห่งสังขารอย่างนี้ รู้ชัดความดับแห่งสังขารอย่างนี้ รู้ชัดปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งสังขารอย่างนี้ นี่ชื่อว่ารัम्मญาณของอริยสาวกนั้น เมื่อนั้นอริยสาวกนั้นพิจารณาในอดีตและอนาคตด้วยธรรมนี้ ซึ่งตนเห็นแล้ว รู้แล้ว ไม่ประกอบด้วยกาล อันตนได้บรรลุแล้ว อันตนหยั่งรู้แล้ว

สมณะหรือพรหมณีนีในอดีตเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็ได้รู้สังขารทั้งหลาย ได้รู้ความเกิดแห่งสังขาร ได้รู้ความดับแห่งสังขาร ได้รู้ปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งสังขารเหมือนอย่างที่เราู้ในบัดนี้เหมือนกันทั้งนั้น

สมณะหรือพรหมณีนีในอนาคตเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็จักรู้สังขารทั้งหลาย จักรู้ความเกิดแห่งสังขาร จักรู้ความดับแห่งสังขาร จักรู้ปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร เหมือนอย่างที่เราู้ในบัดนี้เหมือนกันทั้งนั้น นี่ชื่อว่าอำนวยการของอริยสาวกนั้น

ภิกษุทั้งหลาย ญาณ ๒ ประการนี้ คือ (๑) รัम्मญาณ (๒) อำนวยญาณ ของอริยสาวก เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ผุดผ่อง อริยสาวกนี้เราเรียกว่า เป็นผู้ถึงพร้อม ด้วยทิวฐิบบ้าง ผู้ถึงพร้อมด้วยทัศนะบบ้าง ผู้ถึงสัทธรรมนี้บบ้าง

⁹² รัम्मญาณ ในที่นี้หมายถึงมัคคญาณ คือ ญาณในอริยมรรค คือความหยั่งรู้ที่ทำให้สำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละชั้น อรรถกถากล่าวว่า เป็นเสขภูมิของพระชินาสพ เป็นญาณอันดับที่ ๑๔ ในญาณ ๑๖ (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓๓/๗๗, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๑-๖๒/๙๙-๑๐๒, วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๘๐๖-๘๑๕/๓๕๓-๓๕๙)

⁹³ อำนวยญาณ ในที่นี้หมายถึงปัจจุเวกชนญาณ คือ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวนคือสำรวจรู้ มรรคผล กิเลสที่ละได้แล้ว กิเลสที่ยังเหลืออยู่ และนิพพาน เว้นพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยัง เหลืออยู่ ญาณนี้เป็นญาณอันดับที่ ๑๖ ในญาณ ๑๖ (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓๓/๗๗, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๕/๑๐๖-๑๐๙)

เห็นสัทธรรมนี้บ้าง ประกอบด้วยญาณอันเป็นเสขะบ้าง ประกอบด้วยวิชาอันเป็นเสขะบ้าง บรรลุกระแสแห่งธรรม
บ้าง เป็นพระอริยะผู้มีปัญญาเพิกถอนกิเลสบ้าง ดำรงอยู่ใกล้ประต้อมตนิพพานบ้าง

ญาณวัตถุสูตรที่ ๓ จบ

๔. ทุตติยญาณวัตถุสูตร

ว่าด้วยญาณวัตถุ สูตรที่ ๒

[๓๔] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงญาณวัตถุ ๗๗ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว
ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า

ญาณวัตถุ ๗๗^{๙๔} อะไรบ้าง คือ

๑. ความรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี
๒. ความรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี
๓. แม้ในอดีต ความรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี
๔. ความรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี
๕. แม้ในอนาคต ความรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี
๖. ความรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี
๗. ความรู้ว่า รัम्मลิตฺติญาณ^{๙๕} ของชาตินั้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความคลายไป มี
ความดับไปเป็นธรรมดา
๘. ความรู้ว่า เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี ฯลฯ (๙๑๔)
๑๕. ความรู้ว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี ... (๑๖๒๑)
๒๒. ความรู้ว่า เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี ... (๒๓๒๘)
๒๙. ความรู้ว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี ... (๓๐๓๕)
๓๖. ความรู้ว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ... (๓๗๔๒)
๔๓. ความรู้ว่า เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี ... (๔๔๔๙)
๕๐. ความรู้ว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สพายตนะจึงมี ... (๕๑๕๖)
๕๗. ความรู้ว่า เพราะวิญญานเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี ... (๕๘๖๓)
๖๔. ความรู้ว่า เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญานจึงมี ... (๖๕๗๐)
๗๑. ความรู้ว่า เพราะอริชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี
๗๒. ความรู้ว่า เมื่ออริชชาไม่มี สังขารจึงไม่มี
๗๓. แม้ในอดีต ความรู้ว่า เพราะอริชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี
๗๔. ความรู้ว่า เมื่ออริชชาไม่มี สังขารจึงไม่มี
๗๕. แม้ในอนาคต ความรู้ว่า เพราะอริชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี
๗๖. ความรู้ว่า เมื่ออริชชาไม่มี สังขารจึงไม่มี

^{๙๔} ญาณวัตถุ ๗๗ นี้เป็นการนับญาณในปัจจุสมุปบาท ๑๑ องค์ โดยท่านแบ่งนับเป็นองค์ละ ๗ ญาณ เช่น ความรู้ฝ่ายเกิด ฝ่ายดับ ในปัจจุบัน ๒ ในอดีต ๒ ในอนาคต ๒ และญาณที่รู้ความเป็นไปและดำรงอยู่ (รัम्मลิตฺติญาณ) แห่งธรรมทั้งหลาย ๑ รวมเป็น ๗ ญาณ เอา ๑๑ x ๗ จึงเป็น ๗๗ ดังตัวอย่างการนับ ชุดแรกและชุดสุดท้าย (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓๔/๗๗)

^{๙๕} รัम्मลิตฺติญาณ ในที่นี้หมายถึงความรู้เกี่ยวกับความเป็นไปและตั้งอยู่แห่งธรรมทั้งหลาย (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓๔/๗๗)

๗๗. ความรู้ว่า ทัมมจิตฺติญาณของอริชชานั้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความคลายไป มีความดับไปเป็นธรรมดา

ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า ญาณวัตถุ ๗๗

ทุตติยญาณวัตถุสูตรที่ ๔ จบ

๕. อริชชาปัจเจยสูตร

ว่าด้วยอริชชาเป็นปัจเจย

[๓๕] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย เพราะอริชชาเป็นปัจเจย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจเจย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาค ดังนี้ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชราและมรณะเป็นอย่างไร ชราและมรณะนี้เป็นของใคร

ภิกษุ ปัญหานี้ไม่สมควรถาม ผู้ใดพึงกล่าวว่า ชราและมรณะเป็นอย่างไร ชราและมรณะนี้เป็นของใคร หรือพึงกล่าวว่า ชราและมรณะเป็นอย่างอื่น ชราและมรณะนี้เป็นของผู้อื่น คำทั้งสองนั้นมีความหมายอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น เมื่อมีทิวฐิวว่า ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี หรือว่าเมื่อมีทิวฐิวว่า ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนี้ ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะชาติเป็นปัจเจย ชราและมรณะจึงมี

ชาติเป็นอย่างไร และชาตินี้เป็นของใคร

ปัญหานี้ไม่สมควรถาม ผู้ใดพึงกล่าวว่า ชาติเป็นอย่างไร และชาตินี้เป็นของใคร หรือพึงกล่าวว่า ชาติเป็นอย่างอื่น และชาตินี้เป็นของผู้อื่น คำทั้งสองนั้นมีความหมายอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น เมื่อมีทิวฐิวว่า ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี หรือว่าเมื่อมีทิวฐิวว่า ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนี้ ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะภพเป็นปัจเจย ชาติจึงมี

ภพเป็นอย่างไร และภพนี้เป็นของใคร

ปัญหานี้ไม่สมควรถาม ผู้ใดพึงกล่าวว่า ภพเป็นอย่างไร และภพนี้เป็นของใคร หรือพึงกล่าวว่า ภพเป็นอย่างอื่น และภพนี้เป็นของผู้อื่น คำทั้งสอง นั้นมีความหมายอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น เมื่อมีทิวฐิวว่า ชีวะกับ สรีระเป็นอย่างเดียวกัน การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี หรือว่าเมื่อมีทิวฐิวว่า ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนี้ ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอุปาทานเป็น ปัจเจย ภพจึงมี ฯลฯ เพราะตัณหาเป็นปัจเจย อุปาทานจึงมี ... เพราะเวทนา เป็นปัจเจย ตัณหาจึงมี ... เพราะผัสสะเป็นปัจเจย เวทนาจึงมี ... เพราะสพายตนะเป็นปัจเจย ผัสสะจึงมี ... เพราะนามรูปเป็นปัจเจย สพายตนะจึงมี ... เพราะวิญญาณเป็นปัจเจย นามรูปจึงมี ... เพราะสังขารเป็นปัจเจย วิญญาณจึงมี

สังขารทั้งหลายเป็นอย่างไร และสังขารเหล่านี้เป็นของใคร

ปัญหานี้ไม่สมควรถาม ผู้ใดพึงกล่าวว่า สังขารทั้งหลายเป็นอย่างไร และสังขารเหล่านี้ “เป็นของใคร หรือพึงกล่าวว่า สังขารทั้งหลายเป็นอย่างอื่น และสังขารเหล่านี้เป็นของผู้อื่น คำทั้งสองนั้นมีความหมายอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น เมื่อมีทิวฐิวว่า ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี หรือว่าเมื่อมีทิวฐิวว่า ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน การอยู่ ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนี้ ย่อมแสดงธรรม โดยสายกลางว่า เพราะอริชชาเป็นปัจเจย สังขารทั้งหลายจึงมี

เพราะอริชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ ทิวฐิวอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นข้าศึก อันบุคคลเสพผิด ที่ดินรนไปว่า ชราและมรณะเป็นอย่างไร ชราและมรณะนี้เป็นของใคร หรือว่าชราและมรณะเป็นอย่างอื่น ชราและมรณะนี้เป็น

ของผู้อื่นว่า ชีวะกับสรีระเป็นอย่างไรเหมือนกัน ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน ทิฏฐิเหล่านั้นทั้งหมดอัน อริยสาวกนั้น ละได้เด็ดขาดแล้ว ตัตตากรถอนโคณ เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดตากรถอน โคณไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ ทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นข้าศึก อันบุคคลเสพผิด ที่ตื่นรนไปว่า ชาติเป็นอย่างไร และชาตินี้เป็นของใคร หรือว่าชาติเป็นอย่างไร และชาตินี้เป็นของผู้อื่นว่า ชีวะกับสรีระเป็นอย่างไรเหมือนกัน หรือว่า ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน ทิฏฐิเหล่านั้นทั้งหมดอันอริยสาวกนั้นละได้เด็ดขาดแล้ว ตัตตากรถอนโคณ เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดตากรถอนโคณไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ ทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นข้าศึก อันบุคคลเสพผิด ที่ตื่นรนไปว่า ภพเป็นอย่างไร ฯลฯ อุปาทานเป็นอย่างไร ... ตัณหาเป็นอย่างไร ... เวทนาเป็นอย่างไร ... ผัสสะเป็นอย่างไร ... สฬายตนะเป็นอย่างไร ... นามรูปเป็นอย่างไร ... วิญญาณเป็นอย่างไร ...

เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ ทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นข้าศึก อันบุคคลเสพผิด ที่ตื่นรนไปว่า สังขารทั้งหลายเป็นอย่างไร และสังขารเหล่านี้เป็นของใคร หรือว่าสังขารทั้งหลายเป็นอย่างไร และสังขารเหล่านี้เป็นของผู้อื่น ชีวะ กับสรีระเป็นอย่างไรเหมือนกัน หรือว่าชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน ทิฏฐิเหล่านั้น ทั้งหมดอันอริยสาวกนั้นละได้เด็ดขาดแล้ว ตัตตากรถอนโคณ เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดตากรถอนโคณไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

อวิชชาปัจจยสูตรที่ ๕ จบ

๖. ทุตติยอวิชชาปัจจยสูตร

ว่าด้วยอวิชชาเป็นปัจจย สูตรที่ ๒

[๓๖] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็นปัจจย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ผู้ใดพึงกล่าวว่า ชราและมรณะเป็นอย่างไร ชราและมรณะนี้เป็นของใคร หรือพึงกล่าวว่า ชราและมรณะเป็นอย่างไร ชราและมรณะนี้เป็นของผู้อื่น คำทั้งสองนั้นมีความหมายอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น เมื่อมีทิฏฐิวา ชีวะกับ สรีระเป็นอย่างไรเหมือนกัน การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี หรือว่าเมื่อมีทิฏฐิวา ชีวะกับ สรีระเป็นคนละอย่างกัน การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนี้ ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะชาติเป็นปัจจย ชราและมรณะจึงมี

ผู้ใดพึงกล่าวว่า ชาติเป็นอย่างไร ... ภพเป็นอย่างไร ... อุปาทานเป็นอย่างไร ... ตัณหาเป็นอย่างไร ... เวทนาเป็นอย่างไร ... ผัสสะเป็นอย่างไร ... สฬายตนะเป็นอย่างไร ... นามรูปเป็นอย่างไร ... วิญญาณเป็นอย่างไร ...

ผู้ใดพึงกล่าวว่า สังขารทั้งหลายเป็นอย่างไร และสังขารเหล่านี้เป็นของใคร หรือพึงกล่าวว่า สังขารทั้งหลายเป็นอย่างไร และสังขารเหล่านี้เป็นของผู้อื่น คำทั้งสองนั้นมีความหมายอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น เมื่อมีทิฏฐิวา ชีวะกับสรีระเป็นอย่างไรเหมือนกัน การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี หรือว่าเมื่อมี ทิฏฐิวา ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนี้ ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชา เป็นปัจจย สังขารทั้งหลายจึงมี

เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ ทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นข้าศึก อันบุคคลเสพผิด ที่ตื่นรนไปว่า ชราและมรณะเป็นอย่างไร ชราและมรณะนี้เป็นของใคร หรือว่าชราและมรณะเป็นอย่างไร ชราและมรณะนี้เป็นของผู้อื่น ชีวะกับสรีระเป็นอย่างไรเหมือนกัน หรือว่าชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน ทิฏฐิเหล่านั้น ทั้งหมดอันอริยสาวก

นั้นจะได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูก ตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ ญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นข้าศึก อันบุคคลเสพนิด ที่ดินร่นไปว่า ชาติเป็นอย่างไร ฯลฯ ภพเป็นอย่างไร ... อุปาทานเป็นอย่างไร ... ตัณหาเป็นอย่างไร ... เวทนาเป็นอย่างไร ... ผัสสะเป็นอย่างไร ... สฬายตนะเป็นอย่างไร ... นามรูปเป็นอย่างไร ... วิญญาณเป็นอย่างไร ... สังขารทั้งหลายเป็นอย่างไร และสังขารเหล่านี้เป็นของใคร หรือว่าสังขารทั้งหลายเป็น อย่างไร และสังขารเหล่านี้เป็นของผู้อื่น ชีวะ กับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน หรือว่าชีวะ กับสรีระเป็นคนละอย่างกัน ญาณเหล่านั้นทั้งหมดอันอริยสาวกนั้นจะได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

ทุตติยอวิชชาปัจเจยสูตรที่ ๖ จบ

๗. นตมสูตร

ว่าด้วย(กาย)ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย

[๓๗] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย กายนี้ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย ทั้งมิใช่ของผู้อื่น กายนี้เธอทั้งหลาย พึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า⁹⁶ ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา

อริยสาวกผู้ได้สดับ ย่อมมโนสิการปฏิจสมุปบาทโดยแยกกายในกายนั้นว่า เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป คือ เพราะอวิชชา เป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

นตมสูตรที่ ๗ จบ

๘. เจตนาสูตร

ว่าด้วยเจตนา

[๓๘] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจงใจ ดำริ และนึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอาร์มมณปัจจัย⁹⁷ เพื่อความตั้งมั่นแห่ง วิญญาณ เมื่ออาร์มมณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญาณจึงมี เมื่อวิญญาณนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว ความบังเกิดแห่งภพใหม่ต่อไปจึงมี เมื่อความบังเกิดแห่งภพใหม่ต่อไปมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมีต่อไป ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ แต่ยังนึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอาร์มมณปัจจัย เพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาณ เมื่ออาร์มมณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญาณจึงมี เมื่อวิญญาณนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว ความบังเกิดแห่งภพใหม่ต่อไปจึงมี เมื่อความบังเกิดแห่งภพใหม่ต่อไปมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงมีต่อไป ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ และไม่นึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นไม่เป็นอาร์มมณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาณ เมื่ออาร์มมณปัจจัยไม่มี ความตั้งมั่นแห่งวิญญาณจึงไม่มี เมื่อวิญญาณนั้นไม่ตั้งมั่นแล้ว ไม่เจริญขึ้นแล้ว ความ

⁹⁶ กรรมเก่า ในที่นี้เป็นโอรสที่ ทานเรียกกายที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจการปรุงแต่งแห่งปัจจัยทั้งหลาย (ตาม กระแสปฏิจสมุปบาท) (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓๗/๘๐)

⁹⁷ อาร์มมณปัจจัย ในที่นี้หมายถึงธรรมชาติมีเจตนาเป็นต้น (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓๘/๘๐)

บังเกิดแห่งภพใหม่ต่อไปจึงไม่มี เมื่อความบังเกิดแห่งภพใหม่ต่อไปไม่มี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

เจตนาสูตรที่ ๘ จบ

๙. ทุตติยเจตนาสูตร

ว่าด้วยเจตนา สูตรที่ ๒

[๓๙] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจงใจ ดำริ และนึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอภิมมณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาน เมื่ออภิมมณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงมี เมื่อวิญญานนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว ความหยั่งลงแห่งนามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ... ตัณหา ... อุปาทาน ... ภพ ... ชาติ ... ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมีความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ แต่ยังไม่นึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอภิมมณปัจจัยเพื่อ ความตั้งมั่นแห่งวิญญาน เมื่ออภิมมณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงมี เมื่อวิญญานนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว ความหยั่งลงแห่งนามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วย ประการฉะนี้

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ และไม่นึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นไม่เป็น อภิมมณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาน เมื่ออภิมมณปัจจัยไม่มี ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงไม่มี เมื่อวิญญานนั้นไม่ตั้งมั่นแล้ว ไม่เจริญขึ้นแล้ว ความหยั่งลงแห่งนามรูปจึงไม่มี เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ทุตติยเจตนาสูตรที่ ๙ จบ

๑๐. ตติยเจตนาสูตร

ว่าด้วยเจตนา สูตรที่ ๓

[๔๐] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจงใจ ดำริ และนึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอภิมมณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาน เมื่ออภิมมณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงมี เมื่อวิญญานนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว นต^{๙๘}จึงมี เมื่อนตมี คติภพในการเวียนมา จึงมี เมื่อคติภพในการเวียนมามี จุตติและอุปัตติจึงมี เมื่อจุตติและอุปัตติมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ แต่นึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอภิมมณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาน เมื่ออภิมมณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงมี เมื่อวิญญานนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว นตจึงมี เมื่อนตมี คติภพในการเวียนมาจึงมี เมื่อคติภพในการเวียนมามี จุตติและอุปัตติจึงมี เมื่อจุตติและอุปัตติมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ และไม่นึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นไม่เป็น อภิมมณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาน เมื่ออภิมมณปัจจัยไม่มี ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงไม่มี เมื่อวิญญานนั้นไม่ตั้งมั่นแล้ว ไม่เจริญขึ้นแล้ว นตจึงไม่มี เมื่อนตไม่มี คติภพในการเวียนมาจึงไม่มี เมื่อคติภพในการเวียนมาไม่มี จุตติและอุปัตติจึงไม่มี เมื่อจุตติและอุปัตติไม่มี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส

และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ตติยเจตนาสูตรที่ ๑๐ จบ

^{๙๘} นต ในที่นี้หมายถึงตัณหาคือความปรารถนาในภพ ๓ (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๔๐/๘๒, ส.นิ.ฎีกา (บาลี) ๒/๔๐/๑๐๒)

กฟารขัตติยวรรคที่ ๔ จบ

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ภูตสูตร	๒. กฟารสูตร
๓. ญาณวัตตสูตร	๔. ทุติยญาณวัตตสูตร
๕. อวิชชาปัจจยสูตร	๖. ทุติยอวิชชาปัจจยสูตร
๗. นตุมหสูตร	๘. เจตนาสูตร
๙. ทุติยเจตนาสูตร	๑๐. ตติยเจตนาสูตร